

Érik Neveu

Sociologie des mouvements sociaux

Quatrième édition

La Découverte
2005

Эрык Нёвё

Сацыялогія сацыяльных рухаў

Переклад з французскай мовы

У. Іванова

«Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme d'Aide à la Publication «Maxime Bogdanovitch», bénéficie du soutien de Culturesfrance, opérateur du ministère français des Affaires étrangères et européennes et du ministère français de la Culture et de la Communication, et du Service de Coopération et d'Action culturelle de l'Ambassade de France en Biélorussie».

«Гэты твор, выданы ў рамках Праграмы дапамогі выданням «Максім Багдановіч», падтрымліваецца Кюльцюрфранс, аператарам Міністэрства замежных і еўрапейскіх спраў Францыі і Міністэрства культуры Францыі, а таксама Аддзелам па супрацоўніцтву і культуры Пасольства Францыі ў Рэспубліцы Беларусь».

Мінск
Прапілеі
2010

УДК 316
ББК 60.5
Н40

Навуковыя рэдактары:
*У. Абушэнка, кандыдат сацыялагічных навук;
М. Кацук*

EUROPEAN HUMANITIES UNIVERSITY
ENUTF TRUST FUND

Выданне здзейснена пры падтрымцы Траставага фонду
Еўрапейскага гуманітарнага універсітэта

Н40 **Эрык Нёвё**

Сацыялогія сацыяльных рухаў / Э. Нёвё; пер. з
французскай мовы В. Іванова. – Мінск : Прапілеі, 2010. –
152 с.

ISBN 978-985-6329-85-5
ISBN 2-7071-4537-8.

У кнізе прафесара палітычных навук Інстытута палітычнай навукі горада Рэна і дырэктара Цэнтра адміністрацыйных і палітычных даследаванняў разглядаюцца палітычныя аспекты культуры і сацыяльнай міфалогіі, а таксама адносіны паміж СМІ і палітычнымі актарамі. У цэнтры даследавання месціцца сацыяльны рух, або, дакладней, сацыяльныя рухі, як, перадусім, мабілізацыя простых мужчын і жанчын вакол пэўнай праблемы, колаў супольных інтарэсаў ці хваляванняў. Аўтар ставіць у кнізе надзвычай важныя і складаныя пытанні: чаму некаторыя групы мабілізуюцца лягчэй і часцей, чым іншыя? У чым сэнс мабілізацыі? Якая пры гэтым роля належыць СМІ? Як палітычная сістэма рэагуе на выклікі і патрабаванні мабілізацыі? Сціслы і цікавы агляд розных сацыялагічных школ, прапанаваны Эрыкам Нёвё, дазваляе чытачу лепей зразумець, з дапамогай якога тэрэтычнага інструментарыя сацыяльныя навукі разглядаюць і апісваюць сацыяльныя рухі. Нарэшце, аўтар цудоўна дэманструе, што сацыялагічны аналіз сацыяльных рухаў – гэта не толькі дэфіле тэрэтычных канцэпцый, але і вельмі практычная веда, якая дазваляе, напрыклад, ахапіць і зразумець месца вераванняў і эмоцый у палітыцы.

**УДК 316
ББК 60.5**

**ISBN 978-985-6329-85-5
ISBN 2-7071-4537-8**

© Édition La Découverte, 2005
© У. Іванов, 2009
© Афармленне. «Прапілеі», 2010

Змест

Прадмова перакладчыка	9
Уводзіны	12
1. Чым ёсць сацыяльны рух?	15
Вымярэнні супольнага дзеяння.....	16
Супольнае дзеянне як добраахвотны праект.....	17
Арганізацыя без мабілізацыі: немагчымая блытаніна?.....	18
Дзеянне, узгодненае на карысць справы.....	20
Палітычная кампанента сацыяльных рухаў.....	21
Дзеянне “супраць”.....	21
Устаўка 1: Кааператыўная мадэль і палітызацыя.....	22
Тэндэнцыя да палітызацыі сацыяльных рухаў.....	23
Устаўка 2: Рухі без праціўнікаў?.....	26
Публічная палітыка, няпэўнасць і палітызацыя.....	27
Неінстытуцыйнае поле дзейнасці?.....	29
Поле дзейнасці сацыяльных канфліктаў.....	29
Сфера падпарадкаванага дзеяння?.....	30
Стварэнне супольнага дзеяння: рэпертуары і арганізацыі.....	32
Моцны ўплыў Гісторыі.....	32
Устаўка: Півен і Клоўард: стихійная сацыялогія “бедных” сацыяльных рухаў.....	35
Пытанне арганізацыі.....	37
Прастора сацыяльных рухаў.....	38
Мадэль Крызі.....	38
Траекторыі.....	39
Устаўка: Тыпалогія арганізацый, звязаных з сацыяльным рухам (паводле Крызі, 1993).....	40
2. Перашкоды на шляху аналізу	41
Сацыяльныя рухі праз прызму адносін.....	41
“Exit, voice and loyalty”.....	42
Устаўка: “Асабісты дабрабыт, публічнае дзеянне” [1983].....	43
Прамежкавыя станы пратэсту.....	44
Устаўка: Паміж <i>Voice</i> і <i>Loyalty</i> : зброя слабых.....	47
Сацыялагічныя праблемы і палітычныя мэты.....	48
Псіхалогія натоўпу.....	48
Ігнараванне марксісцкай спадчыны.....	49
Устаўка: Сацыяльная марфалогія і магчымасці мабілізацыі ў Маркса.....	51

6 Сацыялогія сацыяльных рухаў

3. Фрустрацыя і выгада	53
Тэорыі калектыўных паводзін	54
Зручная шылда	54
Чаму людзі бунтуюць?	55
Устаўка 1: Нарастальная фрустрацыя //малюнак:	
Тры сцэнарыя развіцця фрустрацыі.....	58
Устаўка 2: Нацыянальная пратэстная культура	59
Калі homo oeconomicus далучаецца да дзеяства	60
Парадокс Ольсана	60
Устаўка: Вынікі мабілізацыі і няўдзелу	62
Тэорыя рацыянальнага дзеяння (ТРД) і зацвярдзенне мадэлі.....	63
Устаўка: Як пазбавіцца безбілетных пасажыраў?	65
Аб умелым карыстанні рацыянальным падлікам	65
4. Мабілізацыя рэсурсаў	67
Агульныя назойнікі	67
Пераемнасць традыцыі Ольсана	69
Сацыяльныя рухі як эканоміка і “прамысловасць”	69
Завадатары і “маральныя актывісты”	70
Сацыялагізацыя падыходу	72
Адыход ад сацыяльнай структуры.....	72
Сацыяльная структура і сацыяльныя рухі	73
Уклад гістарычнай сацыялогіі	75
Пераменлівая арганізацыя: ад лагістыкі да таварыскасці	75
Стратэгіі.....	76
Устаўка: Заняпад сістэмы <i>catnet</i>	78
Часовае вымярэнне	79
5. Новыя сацыяльныя рухі?	81
Тэкстура новага	81
Устаўка: Аналіз Алэна Турэна.....	83
Змаганні ў постіндустрыяльны перыяд	84
“Маўклівая рэвалюцыя” постматэрыялізму	84
Новы сацыяльны парадак	85
Супярэчлівыя вынікі	86
Наступствы “слаўнай трыццаткі”	86
Устаўка: Двойная дынаміка мадэрнісцкіх рухаў	88
Дывідэнды ад навацый	88
Новае ў новым?	89
6. Актывісцкая дзейнасць і канструаванне ідэнтычнасці	91
Сацыялагічны падыход да актывісцкай дзейнасці.....	92
Вызначальныя чыннікі і ўзнагарода за актывісцкую дзейнасць.....	92
Устаўка: Freedom Summer, вызначальныя чыннікі адной	
актывісцкай патрабавальнай уключанасці	94
Эфект рэактара-размнажальніка.....	94
Устаўка: Тэхналогіі актывісцкай дзейнасці	96
Мутацыі актывісцкай дзейнасці?	97

Ідэнтычнасці актывісцкай дзейнасці	99
Мы/Я	99
Устаўка: Пол сацыяльных рухаў	101
Рух тоеснасці	103
Пошук аптымальнай мадэлі	106
7. Рухі і палітычныя сістэмы	108
Структура палітычнай мэтазгоднасці	108
Карыснае, але адцягнутае паняцце	108
Дынамікі канфлікту	111
Сацыяльныя рухі, публічная палітыка	113
Адкрытыя і закрытыя сістэмы	114
Спосабы кіравання рухамі і інтэграцыі ў грамадства	115
Адсутнае звязно	117
Устаўка: Інстытуцыяналізацыя “новых сацыяльных рухаў”	119
Якой быць узорнай палітычнай прасторы?	120
Устаўка: Сацыяльныя рухі ў гістарычнай перспектыве	122
8. Сімвалічнае канструяванне сацыяльных рухаў	123
Новае адкрыццё “палітычнай працы”	123
Імкненне да пагаднення	123
Ідэалогія, рамкі, культура	125
Устаўка: Рамачны аналіз: дынамічная канцэпцыя альбо акронім?	126
Месца СМІ ў мабілізацыі	128
Інсцэніроўкі і рухі на паперы	128
Сродкі інфармацыі як актары сацыяльных рухаў	130
Тэрапеўтычны рээстр	131
Пашырэнне поля дзейнасці без парушэння здабыткаў	132
Устаўка: Уклад Джэймса Джаспэра	133
Вывядзенне з ізаляцыі аналізу сацыяльных рухаў	134
Заканчэнне	137
Паказальнік імёнаў	141
Бібліяграфія	145

Прадмова перакладчыка

Традыцыйна сацыяльныя рухі разглядаюцца ў трох іпастасях: гістарычнай, сацыялагічнай і паліталагічнай, але ў большасці выпадкаў не як самастойная адзінка нахштальт партый ці груп ціску, а як неад'емная частка калектыўных паводзін наогул. Толькі нядаўна сацыяльныя рухі вылучыліся ў якасці новай акадэмічнай катэгорыі і адразу сталі прадметам вывучэння і дэбатаў палітолагаў і сацыёлагаў.

Сацыяльныя рухі з'яўляюцца значнай сілай практычна ва ўсіх палітычных сістэмах, а не толькі ў заходніх дэмакратыях. Менавіта "вуліца", масавыя акцыі ў Буэнас-Айрасе сталіся своеасаблівым механізмам разбурэння тамашніх аўтарытарных рэжымаў у 60–70-я гг. мінулага стагоддзя. Вуліца, дакладней *майдан* у Кіеве, вызначыла перамогу Віктара Юшчанкі ў 2004 г., што пацягнула за сабой значныя сімвалічныя і інстытуцыйныя змены ва Украіне. Значная роля сацыяльных рухаў у грамадскім жыцці відавочная. Калі глядзець шырока, то практычна ўсе сацыяльныя змены ў развіцці чалавецтва адбываліся і адбываюцца пад уплывам сацыяльных рухаў як асноўных носьбітаў і патрабавальшчыкаў перамен. З гэтай нагоды прыгадваецца выказванне П'ера Бурд'ё: *"Сацыяльная гісторыя вучыць нас, што сацыяльная палітыка немагчыма без сацыяльных рухаў, якія навязваюць яе"*.

У сучаснай гісторыі чалавецтва архетыпам сацыяльных рухаў з'яўляецца працоўны рух, які стаў найяскравым прыкладам артыкуляцыі праблем і патрабаванняў, а таксама змагання за іх. Але на сённяшні дзень барацьба працоўных не мае былога маштабу, на змену ёй прыйшла цэлая сістэма сацыяльных рухаў: фемінісцкія, экалагічныя, пацыфісцкія, рэлігійныя, этнічныя. Далейшая эвалюцыя прывяла да стварэння цэлага сямства новых форм сацыяльнай актыўнасці: рухі, якія змагаюцца супраць СНІДу, за правы імігрантаў і г.д.

Бадай што ўпершыню ў сучаснай палітычнай і сацыялагічнай навуцы ў манаграфіі Эрыка Нёвё універсальна апісана

гістарычная перспектыва развіцця сацыяльных рухаў у свеце. Пры гэтым аўтар прааналізаваў асноўныя сацыялагічныя, паліталагічныя, эканамічныя, культуралагічныя і этналагічныя падыходы, якія дапамагаюць зразумець з'яву, а таксама падаў асноўныя мадэлі, шляхі развіцця сацыяльных рухаў, іх вітальны цыкл і магчымыя трансфармацыі. Тэарэтычныя мадэлі і схемы, выкладзеныя аўтарам манаграфіі, ахопліваюць усе магчымыя нацыянальныя і гістарычныя мадыфікацыі сацыяльных рухаў, сцвярджаючы аб універсальнасці з'явы не толькі ў заходняй культуры, але і ва ўсім свеце.

У дадатак твор уяўляе надзвычайны інтарэс для краін нашага рэгіёна. Традыцыйна лічыцца, што Ўсходняя Еўропа, перажыўшы моцны сацыялістычны ўплыў аўтарытарнага і таталітарнага кшталту, не здатная зацікавіць спецыялістаў, якія займаюцца сацыяльнымі рухамі, бо, маўляў, усе іх пачаткі тут былі знішчаны. Тым не менш дысідэнцкія, нацыянальныя і нацыяналістычныя рухі розных рэспублік СССР разбіваюць гэты стэрэатып, дэманструючы, што нават у татальных палітычных сістэмах магчыма змагацца за пэўную справу. За савецкім часам сацыяльны рух у Беларусі развіваўся падпольна, цяпер ён развіваецца віртуальна, таму не апошнюю ролю ў развіцці мясцовых сацыяльных рухаў выконваюць СМІ. Спецыфіка беларускай сітуацыі якраз палягае ў тым, што рухі развіваюцца пераважна вакол СМІ (дзяржаўных ці недзяржаўных).

Што датычыцца моўных заўваг, то тут я перадусім хацеў бы падкрэсліць важнасць гэтага перакладу з пункта гледжання выпрацоўкі ці ўдасканалення беларускай тэрміналогіі палітычных і сацыяльных навук. У існасці на сённяшні дзень ужо склалася пэўная традыцыя перакладу, але часам усё адно застаюцца лакуны і шурпатыя моманты. Дзякуючы калектыву часопіса "Палітычная сфера" (www.palityka.org) на чале з палітолагам Андрэем Казакевічам былі вырашаныя шматлікія тэрміналагічныя пытанні, удаканалены, выпрацаваны і прапанаваны новыя тэрміны і тлумачэнні. Усё гэта, натуральна, рабілася дзеля паляпшэння ўспрымання тэксту чытачом. Аднак калі пытанні і праблемы з тэрміналогіяй развязваліся ў працэсе досыць лёгка і натуральна, то праблема з перакладам французскіх прозвішчаў і імёнаў па сённяшні дзень застаецца актуальнай і нявырашанай. Тут асабліваю ўвагу хацеў бы звярнуць на напісанне прозвішчаў і імёнаў кшталту *Bourdieu, Duclos, Ladury, Duby, Durkheim*, а таксама такіх як *Mathieu, Pontier*. Справа ў тым, што з 90-х гг. мінулага стагоддзя паралельна паўсталі і існуюць некалькі традыцый перакладу падобных прозвішчаў на беларускую мову. Так, першая традыцыя аддае перавагу

прынцыпу транслітэрацыі, гэта азначае, што яна літаральна імітуе формы арыгінальнага, першапачатковага слова пры дапамозе алфавіта перакладной мовы: *Бурд'ё, Д'юкло, Ляд'юры, Д'юбі, Д'юркейм, Мат'ё, Пант'е* і да т.п. Другая традыцыя абапіраецца на прынцып транскрыпцыі і падае прозвішчы на беларускай мове, прыблізна захоўваючы гукавую сістэму мовы арыгінальнай: *Бурдзьё/Бурдзье, Дзюкло, Лядзюры, Дзюбі, Дзюркейм, Мацьё/Мацье, Панцье* і да т.п. Нарэшце, трэцяя, хутчэй кампрамісная традыцыя, што паўстала ў перакладных тэкстах часопіса *"Беларускі гістарычны агляд"*, прытрымліваючыся таксама прынцыпу транскрыпцыі, перакладае прозвішчы наступным чынам: *Дуркейм, Дукло, Лядуры, Дубі* і да т.п. Падчас перакладу дадзенай кнігі мы кіраваліся таксама прынцыпам транслітэрацыі, а таму прыгаданыя прозвішчы будуць мець напісанне паводле першай традыцыі. Варта зазначыць, што Інстытут мовазнаўства і літаратуры Акадэміі навук таксама рэкамендуе перакладаць замежныя, у прыватнасці французскія, імёны і прозвішчы, кіруючыся прынцыпам транслітэрацыі, каб як мага дакладней перадаць арыгінальнае імя ўласнае.

Зрэшты, хачу падзякаваць навуковым рэдактарам Мікалаю Кацуку, Уладзіміру Абушэнку, а таксама выдавецтву "Прапілеі", асабліва яго дырэктару спадарыне Людміле Малевіч, парады і заўвагі якіх істотна палепшылі пераклад і зрабілі яго ўрэшце чытальным.

Уводзіны

Ці ўваходзім мы, як сцвярджаюць некаторыя даследчыкі, у “грамадства сацыяльных рухаў”? Як усякая спроба звесці эпоху да пэўнай з’явы, гэта выказванне можа падацца абмежаваным. Магчыма, без гэтых сацыяльных рухаў мы не зможам зразумець XX ст. Чэрвень 1936-га, травень 1968-га, снежань 1995-га – гэта ўжо ўсім вядомыя даты ў французскай гісторыі. Аднак мабілізацыя народаў у мінулым стагоддзі – гэта таксама барацьба за незалежнасць, як, напрыклад, у Індыі, дзе Гандзі стаў сімвалам гэтай барацьбы. Гэта і змаганне за роўнасць правоў афра-амерыканцаў у ЗША на чале з Марцінам Лютэрам Кінгам, і мабілізацыя мас у падтрымку дэмакратыі, арганізаваная Салідарнасцю ў Польшчы, а таксама барацьба беззямельных сялян у Бразіліі ці жыхароў тэгеранскіх біданвілей (Bayat, 1998). XXI ст. ужо пацвердзіла актуальнасць гэтай з’явы. Хіба Францыя не зведала ў 2002–2003 гг. мноства рознага кшталту маніфестацый (з нагоды прэзідэнцкіх выбараў, пенсійнай рэформы альбо супраць вайны ў Іраку)? Хіба такія з’явы, як мабілізацыя і дэмабілізацыя народа вакол венесуэльскага прэзідэнта Чавеса, памяранцавая ўкраінская рэвалюцыя, не сведчаць на карысць пашырэння феномена сацыяльных рухаў? З’ядноўваючы на добраахвотных пачатках надзвычай розныя мабілізуючыя сілы, катэгорыя сацыяльных рухаў вось ужо як стагоддзе надала форму прафсаюзнаму руху, фемінізму, экалагічнаму руху, шматлікім працэсам дэмакратызацыі аўтарытарных і таталітарных рэжымаў, раптоўнаму ўсплёску рэлігіі як важнага палітычнага актара. Шмат вялікіх падзей, шмат “ізмаў”. Але звычайнае жыццё сацыяльнага руху – гэта таксама дзейнасць жанчын і мужчын, якія падзяляюць агульныя інтарэсы, пачуцці і спадзяванні. А яшчэ гэта прывілеяваная магчымасць паставіць пад сумненне існы сацыяльны парадак, гаварыць праўду і крыўду. Часам гэта механізм, які расштурхоўвае палітыку і грамадства, калектыўная падзея, якая становіцца сімвалічнай для пакалення і памяці.

Недакладны аналіз гэтых рухаў не заўжды адпавядае чаканням. Старое падазронае ўспрыманне, якое атаясамляла “вуліцу” з гармідарам, з паталогіяй дэмакратыі, што магла быць

толькі прадстаўнічай і прыстойнай, збанкруцілася. Наадварот, на ірацыянальным узроўні застаецца моцнай прывабнасць часам “паліцэйскага” бачання дэмакратыі. Не ўмеючы патлумачыць заўчасныя рухі, іх малююць і высвятляюць праз метафары выбуху, заражэння і карнавалу. Шукаюць маніпулятарай, пытаюцца, дзеля каго ствараецца тая ці іншая мабілізаваная група людзей. Аналітычная лянота прымае таксама форму прымусовага рассоўвання падзей па звыклых шуфлядах: альбо “карпаратызму”, калі канфлікт адбываецца на прадпрыемстве, альбо “папулізму”, калі пратэстуюць невыпатрабавальныя групы сучаснасці, “ісламізму”, як толькі камера паказвае барадачу ці кабету ў хустцы з маніфестацыі ў Стамбуле ці Амане. Да спрашчэння класіфікацый дадаецца іншы аналітычны падыход – той, дзе дамінуюць ацэначныя меркаванні. Надзвычай шмат дыскурсаў, адныя і тыя ж размовы аб мабілізацыі імкнуцца скампраметаваць ці ўславіць свае мэты, прадухіліць небяспеку ад сваіх вытворцаў альбо ўзвесці іх у прарокаў сацыяльнага руху.

Сацыялогія ніколі цалкам не абаронена ад прымхаў. Яна тым не менш у адрозненне ад форм тэрміновага аналізу мае шэраг прывілеяў – час на рэфлексіі, працяглае анкетаванне, праведзенае параўнанне. Калі актывісцкая ангажыраванасць можа выклікаць паразуменне, то яно мае на мэце перадусім дзеянне і апірышча на нарматыўных перакананнях. Сацыялагічны падыход больш стрыманы, больш заняты тым, каб пабачыць усе “чаму” і “як”. Базіруючыся непасрэдна на палявых анкетах, а затым на апрацоўцы канцэптуальнай праблематыкі, сацыялагічны падыход імкнецца пераважна да зразумеласці як аб’ектыўных дэтэрмінантаў калектыўнага дзеяння, так і яго рэальных суб’ектыўных складаючых.

Такі падыход неабходна ацэньваць якраз з улікам таго, што ён прыносіць веды ў шматбаковае разуменне сацыяльных рухаў.

Раздзелы гэтай кнігі складаюць паслядоўныя эпізоды. Два першыя разглядаюць базавыя пытанні: аб чым ідзе размова, калі маеш справу з такой з’явай, як “сацыяльны рух”? Як пазбегнуць таго, каб не зрабіць яго надта ізаляваным і не перабольшыць з ацэнкай? У раздзелах 3 і 5 паспрабуем сінтэзаваць спосаб, з дапамогай якога сацыяльныя навукі выпрацавалі тэарэтычны інструментарый, каб зразумець сацыяльныя рухі. Абапіраючыся на мадэль аналізу, якая дамінавала напрыканцы 70-х гг. мінулага стагоддзя (тэорыя “мабілізацыі рэсурсаў”), у трох апошніх раздзелах пакажам, як эвалюцыя доследу на працягу апошніх дваццаці год змагла, не анулюючы гэта-

14 Сацыялогія сацыяльных рухаў

га базавага аналізу, высветліць тое, што ён першапачаткова пакідаў у ценю. Такім чынам, паставім пытанні аб рэальным вопыце актывісцкай уключанасці, ролі сімвалічнага (вераванні, пасрэдніцтва), эмоцыях, сувязі паміж мабілізацыяй і публічнай палітыкай. А таксама перад намі паўстануць пытанні, звязаныя з глабалізацыяй: ці прымае яна сацыяльныя рухі? Ці да месца на Поўдні тыя механізмы, што дапамагаюць разумець сацыяльныя рухі Поўначы?

1. Чым ёсць сацыяльны рух?

Даць разумнае тлумачэнне паняцця “сацыяльны рух” – хіба гэта не азначае без патрэбы ўскладніць тое, што кожны і так ведае з уласнага досведу? Індывіды, якія часта належаць да адной сацыяльнай катэгорыі, выказваюць пэўнае патрабаванне. Яны выказваюць яго праз звыклыя для іх сродкі – забастоўку, маніфестацыю, захоп публічнага будынка. Снежань 1995 г. добра прадэманстраваў усе гэтыя сродкі.

Звычайна сацыяльны рух асацыіруецца з сукупнасцю пэўных форм пратэсту, звязвае яго з пэўнымі падзеямі, дзейнасцю. Але гэтае сцверджанне спараджае і пэўныя пытанні. Наша здольнасць апрануць паняцце ў прыклады часта абарочваецца немагчымасцю зразумець і нават разгледзець сацыяльныя рухі ў іншых грамадствах і ў іншых эпохах. Калі б гісторыкі не забяспечылі нас пэўным тлумачэннем падзеі, хіба зразумелі б мы пасланне сацыяльнага канфлікту, адрасаванага рабочымі друкарні з вуліцы Сэн-Сэвэрэн свайму патрону ў 1730 г. праз павешанне улюбёнай кошкі жонкі патрона¹ [Darnton, 1985]²? Ці далі б мы рады распазнаць у працэсіх груп “ягня”, “пеўня” і “арла”, па-за якімі сабіраліся прадстаўнікі горада Раманс (рэгіён Дафінэ ў Францыі) падчас карнавалу 1580 г., знакі сацыяльнай вайны, якая завяршылася ў крыві [Le Roy Ladurie, 1979]³?

¹ У кнізе “Вялікая катовая разня” (“*The Great Cat Massacre*”) амерыканскі гісторык і даследчык французскага Асветніцтва Робэрт Дарнтан дэманструе, як працоўныя адной парыжскай друкарні на вуліцы Сэн-Сэвэрэн напярэдадні Рэвалюцыі, не могучы адкрыта супрацьстаяць свавольству і прыгнёту свайго гаспадара, вымушаны вельмі бязглузда помсціць яму і яго жонцы. Ведаючы, што жонка гаспадара вельмі прывязаная да сваёй улюбёнай кошкі, працоўныя вырашаюць злавіць, паздзекавацца і забіць жывёлу, а затым падкінуць яе гаспадарам. Можна, гэта і смешна з першага погляду, але гісторык умела ахоплівае і тлумачыць вымярэнне намёкаў і сімвалічнай уцягнутасці ў прыхаваны канфлікт апазіцыйных сацыяльных бакоў напярэдадні Рэвалюцыі. – *Заўвага пер.*

² Спасылкі ў квадратных дужках пазначаны ў бібліяграфіі ў канцы твора.

³ У сваёй вядомай кнізе “*Le Carnaval de Romans. De la Chandeleur au mercredi des Cendres, 1579-1580*” (1986) (“Раманскі карнавал.

І наадварот, наша ўменне распазнаваць мадэлі пратэсту ў сваім грамадстве выклікае пытанне іншага кшталту: хіба формы праяўлення пратэсту, звязаныя з пачуццём несправядлівасці, дастаткова закадзіраваныя, каб спосабы карыстання загадзя рэгулявалі пратэст? І зноў маем справу з сувяззю паміж сацыяльным рухам і праяўленнем незадаволенасці – сувяззю, зусім не відавочнай. Як сталася так, што некаторыя групы амаль ніколі не звяртаюцца да таго, каб стэрэатып адносіць да сацыяльных рухаў? Тэлебачанню не патрэбна часта прыгадваць маніфестацыі пенсіянераў ці адвакатаў. Ці азначае гэта, што гэтым групам няма чаго патрабаваць? І чаму некаторым групам не ўдаецца мабілізавацца? Праз якія іншыя каналы, акрамя масавай мабілізацыі, яны могуць артыкуляваць і данесці свае патрабаванні?

Нарэшце, мажліва, унутры саміх з'яў, названых у прастай мове сацыяльнымі рухамі, неабходна зрабіць некалькі адрозненняў? Можна, абсурдна называць сацыяльным рухам і Інтыфад, і галодную забастоўку асоб без дакументаў (*les sans-papiers*) і калектыўнае самазвальненне незадаволеных пажарнікаў? Калі ўсё гэта сацыяльныя рухі, то тут мы маем справу не з працай аналітыка, а хутчэй з працай старызніка.

Вымярэнні супольнага дзеяння

Банальна кажучы, тэрмін “супольнае дзеянне” не зусім прасты. Істотна тое, што абагульненыя французскія працы, якія выкарыстоўваюць яго, каб апісаць сукупнасць падыходаў да мабілізацыі, ужываюць падзагалоўкі накшталт “змагання разам” [Fillieule et Réchu, 1993] альбо “мабілізацыя і арганізацыя

Ад Грамніцаў да першага дня пасту. 1579–1580”) Эманюэль Лё Р’а Ляд’юры апісаў адзін карнавал, які адбыўся на Масленку 15 лютага 1580 г. і які перапыніўся ў сапраўдную лакальную сялянскую вайну. Але канфлікт не паўстаў на пустым месцы: пад цяжарам нязносных карацёўскіх падаткаў, вялікіх выдаткаў на вайну і рэлігійных войнаў мясцовае насельніцтва расслаілася на розныя радыкальныя групы (гугеноты і каталікі ў рэлігійным плане, багатыя і бедныя, прадстаўнікі розных, часам канкурэнтных прафесійных карпарацый у сацыяльна-эканамічным плане). У дадатак, як заўважае аўтар кнігі, канфлікт набыў сексуальную канатацыю: групы, ці нават банды багаццяў, падкрэслівалі сваю фізічную, мужчынскую здатнасць, а таму атаясамлялі сябе з такімі сімваламі, як арол і певень, беднякоў жа, наадварот, атаясамлялі са злегчанымі жывёламі, як баран ці маладое ягня. У выніку канфлікта адразу загінула каля 30 чалавек, усяго, калі да канфлікта далучыліся навакольныя вёскі, былі выразаны ад 1500 да 1800 чалавек. – *Заўвага пер.*

актыўных меншасцей” [Mann, 1991]. Праблема паўстае з-за полісеміі прыметніка “супольны”. Каб не стварыць спіс азначэнняў паняцця, годны хутчэй Прэвэра, чым Д’юркейма, варта адсартаваць азначэнні “супольнага”.

Супольнае дзеянне як добраахвотны праект

Адштурхоўваючыся ад няпэўнай дэфініцыі “супольнага дзеяння”, якая адносіць яго да сітуацый, у якіх праяўляюцца спалучэнні паміж разнастайнымі сацыяльнымі агентамі, пераменная намеру да супрацоўніцтва можа дапамагчы нам распачаць першую сарціроўку. Феномен, з якім Раймон Будон звязваў паняцце “пабочныя эфекты”, ці “паўсталыя эфекты”, заслугоўвае таксама асобнага разгляду. Гэта паняцце ахоплівае працэсы, якія вынікаюць з вялікай колькасці чалавечых паводзін, без усякай сувязі з супрацоўніцтвам. Аперацыя “слімак” аўтакіроўцаў, якія блакіруюць кальцавую дарогу, справакуе вынік, падобны да заторы, выкліканай масавым ад’ездам на мора адпускнікоў на машынах. Розніца тым не менш зразумелая паміж узгодненым дзеяннем, звязаным з патрабаваннямі, і нечаканым, а часам і непрагназаваным вынікам масавага адцёку тысяч адпускнікоў.

Каб наблізіцца да дакладнай дэфініцыі “сацыяльнага руху”, працэсы культурнай дыфузіі таксама варта выключыць з поля нашых інтарэсаў. Канечне, існуе “супольнае” ў феноменах моды, распаўсюджвання стыляў і інавацый. Аднак гэта “супольнае” вынікае, напрыклад, з эфектаў рынку. Праз тысячы паўтаральных і вольных рашэнняў – у межах усёй працы канструявання паняццяў моды і сучаснасці, якімі аперыруюць крытыка, прэса і рэклама, – дзеянне індывідаў спараджае супольныя вердыкты, якія часта маюць прымусовую дынаміку (“трэба і ўсё”). Гэтыя вердыкты праяўляюцца ў модзе, музыцы, агульных прызнаннях, скіраваных на пэўныя аб’екты, тэмы (ахова прыроды, напрыклад). Але каб набыць сацыяльную форму, гэтыя феномены збольшага не павінны быць вынікам экспліцытнага намеру да супрацоўніцтва ці ўзгодненага дзеяння. Празмерны поспех пэўнай моды можа нават выклікаць няёмкасць у прыхільнікаў, якія бачаць у яе пашырэнні знікненне адмысловасці. Зрэшты, не дастаткова простага распаўсюджвання пэўных паводзін ці звычкі, каб сцвярджаць аб супольным жаданні ўплыву на формы сацыяльнага жыцця. А таму атрымліваецца лагічным скіраваць феномены культурнай дыфузіі, моды да сацыялогіі культуры ці інавацый. Тым не менш гэтыя феномены выконваюць пэўную ролю ў фарміраванні ідэнтычнасцей і сімвалічных сусветаў, якія могуць выклікаць развіццё сацыяльных рухаў. Прывядзем хаця б адзін прыклад: у канцы 60-х гг. XX ст. сярод

студэнцкай моладзі надзвычай распаўсюдзіўся новы вопраткавы стыль, а таксама стыль прычосак, стала банальным ужыванне наркотыкаў, з'явіліся новыя музычныя напрамкі (рок, фольк) і новыя інтэлектуальныя арыенціры (марксізм у стылі МакЛюана праз пасрэдніцтва часопіса "Actuel"). Гэтыя феномены культурнай дыфузіі тады былі шчыльна звязаны з уздымам такіх сацыяльных рухаў, як лявацтва, жаночы рух ці рухі меншасцей. Таму не будзе лішнім запытацца: як культурныя змены могуць стаць магчымымі індыкатарамі ці сродкамі развіцця сацыяльных рухаў?

Арганізацыя без мабілізацыі: немагчымая блытаніна?

У шырокім азначэнні паняцце "супольнае дзеянне" можа таксама накладвацца на большасць дзейнасці, звязанай са светам вытворчасці і кіравання. Функцыяніраванне прадпрыемства альбо службы хуткай дапамогі патрабуе вышэйшай ступені падзелу абавязкаў, зладжанай арганізацыі супольнай дзейнасці. Тым не менш розніца з сацыяльнымі рухамі відавочная. Хіба вытворчасць тавараў і паслуг не досыць выразна адрозніваецца ад затраты энергіі дзеля пэўнага патрабавання? Хіба можна параўнаць ступень іх інстытуцыяналізацыі? Неабходнасць зарабіць сабе на жыццё, іерархічная арганізацыя прадпрыемства, важнасць працы як элемента, які структуіруе існаванне, гарантуюць апрыёры, што кожны рабочы адкажа на запыт прыбора, што рэгіструе прыход на працу. Арганізатары мітыngu не валодаюць такімі рэсурсамі, каб забяспечыць поўную залу людзьмі, калі толькі не пачнуць прывабліваць іх матэрыяльна. Параўнанне, зрэшты, выключае вымярэнне веры. Няма ніякай патрэбы ў якой бы там ні было веры ў святую каштоўнасць аўтамабільнай прамысловасці, каб працаваць аўтамеханікам. Дастаткова мінімуму веры ў справу, каб выступіць супраць апартэіду ці ядзерных выпрабаванняў.

Карацей кажучы, відавочнасць, здаецца, выкрывае абсалютна штучны характар збліжэння аб'ектаў, класіфікацыі якіх звязаны для адных з аналізам арганізацый, а для іншых – з даследаваннем мабілізацыі. Аднак крытычны агляд гэтых аб'ектаў выкрывае сукупнасць нечаканых камбінацый.

Прывядзём чатыры прыклады. Першы накіроўвае нас да прадпрыемства. Адной з апошніх тэндэнцый менеджменту стала ўвядзенне ў дзейнасць прадпрыемства механізмаў мабілізацыі і матывацыі, якія часта падобныя да актывісцкіх, да сектанцкіх, бо ператвараюць кіруючыя органы і брыгадзіраў у сапраўдных змагароў прадпрыемства, спрабуючы стварыць на фірме адносіны, дзе наёмная праца ўспрымалася б як фор-

ма татальнага заангажывання на карысць пэўнай справы [Le Goff, 1992]. Другі прыклад тычыцца дзейнасці некаторых адміністрацый у галіне аховы здароўя і дазваляе канстатаваць, што прынятыя захады па ажыццяўленні публічнай палітыкі шчыльна знітаваны з мэтамі і сродкамі дзейнасці актывісцкіх групавак. Абсурдна параўноўваць кампаніі па прафілактыцы СНІДу ці алкагалізму, што арганізоўвае Міністэрства аховы здароўя, з акцыямі, якія могуць ажыццявіць рух "Aides" ці асацыяцыя па барацьбе з алкагалізмам. Два апошнія прыклады ілюструюць падабенства форм актывісцкай дзейнасці і логіку эканамічных і бюракратычных структур. З аднаго боку, прадпрымальная логіка цісне ўзрастаючым цяжарам на функцыяніраванне некаторых актывісцкіх асацыяцый. Адным са спосабаў адразу фінансаваць і папулярызаваць справу з'яўляецца выраб серыі прадуктаў: кнігі, майкі з надпісамі, наклейкі, відэакасеты. З другога боку, некаторыя структуры актывісцкага і асацыяцыйнага кшталту апошнім часам зведалі працэс прафесіяналізацыі, які праявіўся ў развіцці корпуса вольных працаўнікоў і экспертаў (юрысты, камуніканы), што вядзе да ўнутранай арганізацыі, падобнай да той, якая існуе на прадпрыемстве.

Гэтыя параўнанні дапамагаюць адразу ж зразумець парадаксальную, прадурзятую думку некаторых сацыялагічных падыходаў, якія з канца 60-х г. XX ст. звярнуліся да метафары прадпрыемства і эканамічных чытанак, каб растлумачыць мабілізацыю і сацыяльныя канфлікты. Пазней Эрар Фрыдбэр [Friedberg, 1992] паставіў пад сумненне слухнасць разыходжанняў паміж аналізам арганізацый, рынкаў і сацыяльных рухаў. Ён палічыў, што аналіз арганізацый склаўся, грунтуючыся на "[...] фармальным характары яго мэт, структур і роляў", у адрозненне ад самай вялікай зменлівасці іншых прастораў супольнага дзеяння. "Гэты довад стаў асновай пэўнага падзелу [...]. З аднаго боку, свет фармальнай арганізацыі азначае пераход пад кантроль, падпарадкаванне, капіталізацыю ведаў, празрыстасць, магчымасць прадбачання, структурнасць і неканкурэнцыю (г.зн. забарону займацца прафесійнай дзейнасцю) [...]. З другога боку, гэта рынкавы свет, свет супольнага дзеяння ці сацыяльнага руху, г.зн. свет канкурэнцыі, нечаканасці, будучыні, неструктураванай, неўтаймаванай і выпадковай узаемадзейнасці, зменлівасці, роўнасці і адсутнасці іерархіі [1992, р. 532]. Фрыдбэр падкрэслівае "двайную памылку", створаную такім падыходам: памылка праз недаацэньванне ступені арганізаванасці і структуры свету, які падаецца праз вельмі зменлівым, – свету сацыяльных рухаў; памылка праз

пераацэньванне няўхільнасці і арыгінальнасці фармалізацыі роляў і структур у арганізацыі. Паводле гэтай логікі, аўтар заклікае ўспрымаць арганізацыі, рынкі і сацыяльныя рухі як адцягненне больш-менш структураваных і фармалізаваных сітуацый больш-менш бачнымі і сканцэнтраванымі нормаў і рэгулятыўнымі механізмамі.

Дзеянне, узгодненае на карысць справы

Вынікам гэтай спробы сарціроўкі шматслойнага паняцця “супольнае дзеянне” з’яўляецца стварэнне ўмоў і тыпалогій. Першыя спасылаюць да разнастайнасці паняцця “супольнае дзеянне” і звязваюць яго са складанай сеткай сацыяльных фактаў. Варта аднавіць гісторыю кожнага сацыяльнага руху ў культурным і інтэлектуальным кантэксце. Лепей наогул не будаваць кітайскай сцяны, якая рызыкуе ператварыцца ў лінію Ма-жыно – паміж сферай арганізацый і фірм і сферай калектыўных мабілізацый. Гэта прывядзе якраз да скарыстання аналітычнага інструментарыя эканамічнай навукі.

Паняцце “супольнае дзеянне”, што тут разглядаецца, па-дразумявае два крытэрыя. Спярша размова ідзе аб *наўмысным дзеянні разам*, якое праяўляецца ў выразным імкненні аўтараў дзейнічаць сумесна. Гэта дзеянне разам развіваецца пад знакам *патрабавання*, абароны пэўнага матэрыяльнага інтарэсу або справы. Такі падыход дае сціслую дэфініцыю, якая ізаліруе своеасаблівы кшталт супольнага дзеяння, не адваргаючы таго, што маглі б азначаць наглядныя дэфініцыі супольнага дзеяння, да якіх звычайна адносяць такія праявы, як забастоўка, маніфестацыя ці петыцыя. Калі прыгадаць выказванне Хэрберта Блумэра (Herbert Blumer) [1946], гэта ўзгодненае дзеянне вакол адной справы ўвасабляецца ў “калектыўных пачынаннях, якія маюць на мэце ўстанавіць новы жыццёвы лад”. Гэты “новы жыццёвы лад” можа выклікаць глыбінныя змяненні ці, наадварот, натхніцца жаданнем супрацьстаяць змяненням; ён можа заключаць у сабе мадыфікацыі рэвалюцыйнай значнасці альбо мець выключна лакальныя мэты. Асоб, заангажыраваных у супольную абарону пэўнай справы, можна назваць словам, якое па-англійску месціцца ў зневажальным акроніме *NIMBY (Not in My Back Yard – “Толькі не ў маім двары!”)*. Так кажуць аб асобах, якія выказваюцца супраць будаўніцтва атамнай станцыі альбо шашы па адной толькі прычыне – што гэта побач з імі. Але гэта могуць быць і больш бескарыслівыя, больш універсальныя носьбіты патрабаванняў, такія як абат П’ер альбо Лех Валенса.

Палітычная кампанента сацыяльных рухаў

Формы супольнага дзеяння, накіраванага на карысць пэўнай справы, будуць цяпер мець назву “сацыяльныя рухі”. Гэтая прадузятая думка падпарадкоўваецца логіцы зручнасці. Яна дазваляе азначаць клас з’яў вядомымі паняццямі. Яна таксама ўзбагачае першыя высілкі дэфініцыі, калі ўводзіць у канцэпцыю элемент узаемасувязі з *дзеяльнасцю палітычнай*. Як зазначыў Алэн Турэн (Touraine) [1978], сацыяльныя рухі па сутнасці з’яўляюцца своеасаблівай і важнай кампанентай палітычнага ўдзелу.

Дзеянне “супраць”

Сацыяльны рух разумеецца праз вызначэнне праціўніка. Калі некаторыя калектывы мабілізуюцца з-за павышэння заробку, прыняцця пэўнага закону, то гэта патрабавальная дзейнасць скіроўваецца супраць выбранага праціўніка: работадаўца, адміністрацыі, палітычнай улады. Дадзеная акалічнасць надае асобны статус усім формам супольнага дзеяння, адпаведным узгаданым раней крытэрыям, якія маюць на мэце зрэагаваць на пэўную праблему ці патрабаванне, мабілізуючы пры гэтым толькі ўнутры групы здольнасць адклікацца на вонкавыя чыннікі. Гэтая сфера *self-help* уславілася, у прыватнасці, дзякуючы рухам узаемнага страхавання і кааператыўнаму руху, праз якія рабочыя, сялянства, некаторыя іншыя сегменты публічнага сектара вырацавалі здольнасць да адмысловай мабілізацыі, што мела на мэце арганізаваць пры дапамозе дабраахвотных членскіх узносаў засцерагальныя сістэмы супраць хва-роб, страхавыя арганізацыі і сеткі забеспячэння прафесійных патрэб (угнаенне, кампост) ці для сямейнага спажывання па больш выгадных тарыфах, чым прапануе ўнутраны рынак. Такая мабілізацыя абгінае лабавы канфлікт. Як і ў выпадках з эксперыментамі ў 68 камунах, прааналізаваных Бэрнарам Лякруа [1981], падобная мабілізацыя вымагае ўнутры групы энергіі і рэсурсаў, каб спарадзіць “новы жыццёвы лад” і пазбегнуць сутыкнення. Тым не менш не будзем тут весці размову аб поўным разрыве. Эксперыменты з кааператыўнымі рухамі і рухамі ўзаемнага страхавання заслгоўваюць быць прааналізаванымі ў звязцы з сацыяльнымі рухамі, у дачыненні да якіх яны часта выступалі і як дадатак, і як альтэрнатыва.

Ці кожны сацыяльны рух ёсць абавязкова палітычны? Варта даць дэфініцыю такому паняццю, каб адказаць на гэтае пытанне. Можна ўспрымаць за “палітычнае” ўсё, што складала ў грамадстве ў 1970-х гг. частку норм жыцця. Чаканы вынік такой

дэфініцыі: усё з'яўляецца палітыкай, уключаючы сацыяльныя рухі. Хіба змаганне за павышэнне заробку не ўздымае пытаньня сацыяльнага размеркавання багацця? Гэтая дэфініцыя мае адну добрую якасць: падкрэслівае ўладныя і сэнсавыя адносіны, якія ўкладаюцца ў самыя банальныя дзеі штодзённасці, і ўказвае на магчымасць іх змянення з дапамогай мабілізацыі. Аднак канцэпцыя, якая ўсюды выкарыстоўвае палітычнае, няздольная вылучыць сваю спецыфіку. Палітычную адказнасць бярэ на сябе такі рух, які звяртаецца да палітычнай улады (урада, органаў мясцовага кіравання, адміністрацыі і г.д.), каб праз палітычнае ўмяшанне адрэагаваць на пратэст, адказнасць за які з самага пачатку мабілізацыі звычайна прыпісваюць органам кіравання. Бясконца рознасць сацыяльных рухаў апырыўся забараняе ўспрымаць іх аўтаматычна як палітычныя. Забастоўка, якая не выходзіць па-за межы прадпрыемства, мабілізацыя фундаменталістаў, якія выказваліся ў 1988 г. супраць распаўсюджвання кнігі Рушдзі, з'яўляюцца канфліктамі паміж прыватнымі галоўнымі дзеячамі ўнутры таго, што ў звычайнай мове завецца грамадзянскай супольнасцю. Бачанне, якое надаецца гэтым канфліктам у медыа, іх абмеркаванне ў публічнай прасторы не ў сілах палітызаваць іх. Ён мажлівы толькі тады, калі сацыяльны рух сам звяртаецца да ўлад: у выпадку з Салманам Рушдзі гэта адбылося, калі адны прамоўцы запатрабавалі ў брытанскага ўрада забараніць продаж "Сатанінскіх вершаў", ці, наадварот, калі супрацьлеглыя прамоўцы запатрабавалі, каб паважалася права на свабоднае выказванне думкі. Разнастайнасць сітуацый і працэўнікаў, супраць якіх паўстаюць сацыяльныя рухі, хавае пры гэтым складаную эвалюцыю іх адносін з палітыкай.

Устаўка 1: Кааператыўная мадэль і палітызацыя

У Фіністэры ў канцы XIX ст. выпрацавалася складаная кааператыўная сістэма, уз'яднаная ў 1911 г. пад эгідай Цэнтральнай палаты Ландэрно. Кааператыўная сетка была пабудавана такім чынам, што не прыносіла сваім сябрам жаданых вынікаў. Яна прадастаўляла ім сукупнасць выплат, што мелі на мэце вырашыць максімум праблем, з якімі сутыкаліся сяляне. Першапачаткова пабудаваная на страхаванні жывёлы ад падзяжу і гандлёвых кропак, дзе сельскагаспадарчыя працоўныя маглі б набыць па найменшым кошце ўгнаенне і неабходную для дзейнасці прадукцыю, сістэма паслуг затым значна пашырылася: гандаль прадукцыяй гаспадаркі, прафесійная адукацыя, спробы ўвесці тып сельскагаспадарчай арэнды дзеля прафілактыкі канфліктаў паміж фермерамі і ўласнікамі. Цэнтральная палата Ландэрно кантралявала таксама

прафсаюзныя сельскагаспадарчыя структуры дэпартаменту, падпарадкаваныя ў карпаратыўным духу Цэнтральнай палатцы.

Заахвачаная каталікамі-сацыялістамі і падтрыманая месцачкавай арыстакратыяй, гэтая вясковае сфера самапомачы была таксама задумана як сродак, прызначаны захаваць баланс традыцыйнага вясковага грамадства і стрымаць пранікненне ў вёску рэспубліканскай дзяржавы. “На працягу пяцідзесяці год Цэнтральная палата Ландэрно замяняла ў рэгіёне дзяржаўныя сельскагаспадарчыя структуры. Складвалася ўражанне, быццам іх там ніколі не было”, – адзначыла ў 1960 г. адказная асоба кааператыва. Відавочнай мэтай адміністрацыі Ландэрно было рэгуляванне на мясцовым узроўні карпаратыўных правіл, якія выключалі распараджэнні дзяржавы і накіроўвалі ў іншыя рэгіёны, выкліканыя палітычнымі партыямі праблемы і напружанні. Таксама мэта мясцовых кіраўнікоў палягала ў тым, каб захаваць у рэгіёне значнасць традыцыйнай правінцыйнай эліты. Мадэль Ландэрно, якая існавала ў дэпартаменце да 60-х гг. XX ст., дэманструе прыклад практыкі, пазбаўленай палітычнай скіраванасці некаторых карпаратыўных структур, бо яны імкнуцца манапалізаваць кантроль над сацыяльнымі праблемамі, якія звычайна знаходзяцца ў кампетэнцыі публічнай палітыкі, у прыватнасці аграрнай, і паралізаваць вясковае грамадства, вырашаючы яго праблемы без сувязі з цэнтральнай уладай і без палітычнай барацьбы, – таго, што з’яўляецца прычынай разладу мясцовага грамадства. “Карпаратыўная сістэма трымае пад спудам напружанні і канфлікты ідэй і інтарэсаў”, – падкрэслівае Сюзан Бержэ (Berger) у сваім шматзначна названым даследаванні “*Les Paysans contre la politique*” (“Сяляне супраць палітыкі”) [1975].

Тым не менш такая кансерватыўная і пазбаўленая палітычнай накіраванасці практыка кааператывнага руху не стала фатальнай для гэта тыпу інстытутаў, г.зн. абавязковай мадэллю арганізацыі вясковага грамадства. Развіццё рабочага руху ў паўночна-еўрапейскіх краінах абাপіралася на сеткі спажывецкіх кааператываў і страхавых структур. У перыяд апагея мадэлі Ландэрно сяляне суседняга дэпартаменту Кот-дэ-Нор найбольш сіл укладалі ў мабілізацыю, звязаную з дзейнасцю партый і нацыянальнымі палітычнымі праектамі. Гегемонія мадэлі Ландэрно ў самім Фіністэры была пастаўлена пад сумненне ў 60-я гг. XX ст. сацыяльным рухам на чале з маладымі сялянамі, заахвачанымі сялянскай хрысціянскай моладдзю, больш арганізаванай і рэальна схільнай да патрабаванняў дзяржаўных рэформ.

Крыніца: С. Бержэ [1975], Д. Аскуэт [1992].

Тэндэнцыя да палітызацыі сацыяльных рухаў

Амерыканскі гісторык і сацыёлаг Чарльз Тылі [Tilly, 1976; 1986] прадэманструваў гістарычную тэндэнцыю палітызацыі сацыяльных рухаў і яе карані. Проста кажучы, можна прыйсці

да думкі, што працэс мабілізацыі ў французскім выпадку заставаўся пераважна з'явай лакальнай да пачатку XX ст. У вясковым грамадстве рэгіёны і мясцовасці застаюцца слаба звязанымі з эканамічным і палітычным нацыянальным цэнтрам [Weber E., 1983]. Сацыяльныя рухі сканцэнтраваныя тады ў напружаным супрацьстаянні з мясцовымі ўладамі, часта паводле логікі адзін супраць аднаго. Мішэнню пратэстаў часцей за ўсё становіцца асабістае знаёмства праціўнікаў, якія перадусім вядомыя як людзі, сябры, а затым становяцца прадстаўнікамі абстрактных інстытутаў (фірм, адміністрацый).

Два працэсы ператварылі ўмовы, у якіх развіваліся пратэстуючыя рухі. У першую чаргу размова ідзе аб руху паступовай нацыяналізацыі палітычнага жыцця праз адміністрацыйную уніфікацыю тэрыторыі, праз хуткае развіццё ўсеагульнага галасавання, праз узмацненне кіруючай ролі дзяржавы. Палітычная ўлада часцей за ўсё выступае як крыніца магутнасці, і гэта пры тым, што пад уплывам палітычных колаў, у прыватнасці рэспубліканскіх, папулярныя галасавання суправаджаецца спісам усё больш дакладных і разнастайных аб'яцанняк [Garrigou, 1992]. Зрэшты, дынаміка прамысловай рэвалюцыі дапамагла раздрабніць і вывесці з ізаляцыі мясцовыя камуны, падпарадкаваць эканамічную дзейнасць абстрактным і маларазумелым механізмам рынку і ў той жа час зменшыла значнасць асабістых адносін і сувязей, супрацьстаяння адзін аднаму, аддаліўшы фізічна і сімвалічна палітычных дзеячаў ад штодзённага жыцця. Гэтыя важкія тэндэнцыі суправаджаліся працэсам пашырэння дзяржаўнага ўмяшання. Часткова такое развіццё – вынік ініцыятыў, справакаваных кіраўніцтвам і дамінуючымі сацыяльнымі сіламі, каб зреагаваць на тое, што яны ўспрымаюць як патрэбы: адукацыя персаналу і працоўных праз каналы школьнай сістэмы, барацьба з сацыяльнымі праблемамі з дапамогай палітыкі гігіены і аховы здароўя. А часткова – вынік мабілізацыі, арыентаванай на тое, каб дасягнуць праз законныя каналы праў і абароны, не прадугледжаных працоўным кантрактам. Гэта і ёсць працэс стварэння сацыяльнага права.

Фінальным завяршэннем адзначаных тэндэнцый становіцца пэўная форма ўсеўладдзя дзяржавы. Умешваючыся ўсё часцей і ў большую частку жыцця, больш прысутная, чым раней, палітычная ўлада ўсё часцей успрымаецца як асаблівы адрэсат пратэстуючых. Пачынаючы з сярэдзіны XX ст. сацыяльныя рухі, асабліва ў Францыі, аддаюць перавагу пасрэдніцтву дзяржавы, каб вырашыць любыя праблемы, нават працоўныя канфлікты (Мацін'ёнскія пагадненні ў 1936 г.; перамовы Грэнэль у

1968 г.)⁴. Звязаная з будаўніцтвам сацыяльнай дзяржавы, гэтая логіка палітызацыі будзе падмацавана іншымі данымі.

Гісторыя сацыяльных рухаў сустракаецца нават з неба-спечнай практыкай абмежавання поспехаў працоўных розных галін прамысловасці і непазбежным шляхам звяртання за дапамогай да дзяржавы. Зрэшты, Злучаныя Штаты, якія маюць у сучаснай міфалогіі рэпутацыю краіны, дзе надзвычай моцнымі з'яўляюцца ініцыятывы грамадзянскай супольнасці, дэманструюць таму яскравы прыклад [Oberschall, 1973; McAdam, 1982]. У барацьбе супраць расавай сегрэгацыі ў пайднёвых штатах афраамерыканскія арганізацыі ў 50-я гг. XX ст. спачатку мабілізуюцца на мясцовым узроўні, а іх мэта заключалася ў спыненні канкрэтнай сегрэгацыі на месцах канфлікту. Папулярнасць Марціна Лютэра Кінга, такім чынам, абавязаная ў многім працягламу руху байкатавання школьных аўтобусаў, прызначаных для дзяцей афраамерыканцаў, распачатаму ім у 1955–1956 гг. у Мангомеры (Алабама). Дынаміка руху базіруецца спачатку на распаўсюджванні мясцовай мабілізацыі. 1 лютага 1960 г. група маладых мурынаў мясцовага каледжа ладзяць першую сядзячую забастоўку. Яны рассяджаюцца ў кафетэрыі, у частцы, прызначанай для белых у Грынсбары (Паўночная Караліна), і адмаўляюцца сысці датуль, пакуль не будуць абслужаныя. Дзесяць месяцаў пазней колькасць сядзячых забастовак перавышае 70 у пятнаццаці штатах. Не зважаючы на пэўны прагрэс, мабілізацыя на мясцовым узроўні застаецца напружанай і вымагае шмат энергіі. Нават калі яна і дасягае перамогі, прымушаючы шэрыфа альбо кіраўніка кафетэрыя спыніць расісцкія злоўжыванні, гэтая барацьба застаецца ўсё адно абмежава-

⁴ У выніку патрабаванняў і шматлікіх забастовак французскія працоўныя дасягнулі значных сацыяльных паляпшэнняў, якія былі замацаваныя і падпісаныя 7 чэрвеня 1936 г. у вядомых Маціёнскіх пагадненнях паміж дзяржавай, Народным фронтам на чале з Леонам Блюмам і іншымі арганізацыямі. У выніку пагадненняў працоўныя перайшлі на кантрактную сістэму, адмовіліся ад палітыкі забастоўкі, іх заробкі былі павышаныя з 7 да 15%. Працоўныя прафсаюзы сталі рэальнай сілай, бо больш не назначаліся і не кантраляваліся патронамі. Французскія працоўныя пачалі вылучаць прадстаўнікоў у кіруючыя структуры, каб абараняць уласныя інтарэсы. Іншым дасягненнем гэтых пагадненняў сталі 15 дзён адпачынку ад працы, якія аплачваліся наймальнікам. Грэнельскія пагадненні (les accords de Grenelle), заключаныя, але так і не падпісаныя, паміж урадам Жоржа Пампіду і французскімі прафсаюзамі 25–27 траўня 1968 г. паклалі канец масавым забастоўкамі і хваляванням працоўных. Дзяржава пайшла на шэраг саступак: павялічэнне на 25% мінімальнай заробтнай платы, на 10% рэальнага заробку.

най. Паспехі, дасягнутыя ў адным графстве, толькі ўказваюць на тое, што яны ўсё яшчэ недасягнутыя ў іншых. Стратэгія руху за грамадзянскія правы мусіць такім чынам скіравацца ў бок федэральнай улады ў Вашынгтоне. Надалей неабходна падключыць да мабілізацыі федэральнае ўмяшанне ў форме законаў, рашэнняў Вярхоўнага суда, якія б забаранілі расісцкую экспліцытную і прыхаваную практыку. Заклік да цэнтральнай улады дазваляе пазбегнуць разгрупавання руху за грамадзянскія правы на дзесяць розных заканадаўчых сістэм федэральных штатаў і сотні рашэнняў шэрыфаў. Адсюль добра відно, як простая тактычная эфектыўная абачлівасць, народжаная падчас барацьбы, таксама дапамагае няпростаму звароту да дзяржавы і да палітызацыі мабілізацыйнага руху.

Устаўка 2: Рухі без праціўнікаў

Бельгійскі “белы марш”, маніфестацыі супраць тэрарызму ЭТА ў Іспаніі, а таксама антырасісцкія і гуманітарныя акцыі выклікалі пытанне аб уздыме новага стылю супольнага дзеяння, часам названага “рухам салідарнасці” [Ibarra, 1999] альбо “новымі эмацыйнымі рухамі” [Rhieux і Walgrave, 2000].

Гэтыя рухі маюць адную агульную рысу – прыўносяць моцную эмацыянальную кампаненту абурэння, спачування. Іх арганізацыйная структура часта вельмі невыразная. Гэтыя рухі адрозніваюцца тым, што не маюць праціўнікаў, бо перадусім маюць на мэце дапамагчы людзям, якія пакутуюць (гуманітарная скіраванасць), а іх мэты заснаваныя на кансэнсусе (справа педафіла Д’ютру і яго саўдзельнікаў), альбо яны змагаюцца супраць з’яў, якія вельмі цяжка артыкуляваць у публічнай прасторы (супраць расізму) [Juhem, 2001]. Гэты кансэнсуальны характар часта забяспечвае рухі шырокім і спрыяльным інфармацыйным асявятленнем, што і стала адным з ключоў поспеху велічнай “белай” маніфестацыі ў Бруселі ў 1996 г.

Уздым гэтых рухаў праяўляе змяненні ў формах уключанасці ў рух: клопат за канкрэтную акцыю з бачным вынікам (дзеянсць рэстараций для бедных), цмянае і прыхаванае незадавальненне палітычнай сістэмай падчас белых маршаў, пераацэньванне звыш нормы межаў паняцця “супольнае чалавецтва”. Досыць складана бачыць у гэтых рухах авангард нейкай стабільнай і галоўнай формы сацыяльных рухаў па самой прычыне іх паспяховасці. Эмацыянальная кампанента спараджае часта эфемерныя рухі. Час, патрэбны на прыняцце кожнага крытычнага рашэння аб палітычных унутраных праблемах, таксама з’яўляецца пасткай для рухаў. Калі ж яны выказваюць абгрунтаваную думку, то гэтыя рухі адразу губляюць частку прыхільнікаў, і перадусім СМІ (як гэта было з асацыяцыяй SOS RACISME падчас вайны ў Затоцы). Застаўшыся ў паказным

нейтралітэце, яны паралізуюць механізмы назначэння адказных асоб і фармулявання праграмы адказаў, якія дапамагаюць руху не заставацца на стадыі простага акумулявання незадаволенасці.

Публічная палітыка, няпэўнасць і палітызацыя

Пасля вайны з'явіліся новыя даныя, якія выклікалі пэўныя змяненні ў разуменні публічнай палітыкі. Яны вынікаюць з месца, якое займае публічная палітыка і з наступстваў працэсаў еўрапейскага будаўніцтва і глабалізацыі эканомікі. Паняцце "публічная палітыка" [Muller, 1990] азначае дзеянне дзяржаўных структур, калі тыя разглядаюць розныя пытанні ў адрозненне ад палітыкі як барацьбы за выкананне ўлады. Больш дакладна англійская мова адрознівае *policies* – аграрную палітыку, палітыку ў сферы энергетыкі – ад *politics* – выбарчых праграм, палітычных стратэгий.

Публічная палітыка – гэта цэнтральнае вымярэнне ўрадавага дзеяння. Гэта таксама вынік гістарычнага працэсу сацыяльнага падзелу працы, які стварае ўсё больш сектарызаванае, раздзеленае на мікрасусветы грамадства: сельская гаспадарка, навука, ахова здароўя, транспарт і г.д. Кожны з гэтых падсусветаў мае тэндэнцыю да самарэгулявання праз працэсы прыняцця рашэнняў у выніку перамоў паміж адміністрацыяй, групамі ціску і інстытутамі, падпарадкаванымі ім. Такім чынам, хоць вызначэнне сельскагаспадарчай палітыкі звычайна завяршаецца парламенцкімі дэбатамі ці прыняццем закону, які базіруецца на агульных прынцыпах, яны ў асноўным толькі сцвярджаюць выбар і арыенціры, дасягнутыя падчас перамоў паміж вышэйшым чыноўніцтвам Міністэрства сельскай гаспадаркі, аграрнымі прафсаюзамі, аграрнай палатай і іншымі актарамі. Аднак паслядоўнае спалучэнне галіновых палітык, якія ўзніклі з шэрага сацыяльных асобных сусветаў, не вядзе да глабальнай зладжанай палітыкі. Дысфункцыі пэўнага сацыяльнага сектара ў многіх выпадках з'яўляюцца ўскоснымі вынікамі публічнай палітыкі ў іншых сектарах. Часткова сучасная праблема прадмесцяў у Францыі вынікае непасрэдна з недальнабачнай палітыкі ў сферы жылля, якая ў 60-я гг. XX ст. забяспечыла доступ да ўласнасці, што прывяло да складанай сітуацыі сацыяльнай сегрэгацыі ў сферы жылля, а таксама да пагоршання ўмоў жыцця з-за вядзення паралельнай палітыкі па размеркаванні жылля і транспарту. Карацей, развіццё публічнай палітыкі выклікае... неабходнасць у больш рацыянальнай публічнай палітыцы, каб прадбачыць вынікі практычных рашэнняў у іншых сектарах.

Сувязь паміж публічнай палітыкай і гіпотэзай аб скіраванай пэўным чынам палітызацыі сацыяльных рухаў мае два бакі. Забяспечваючы ўстойлівасць асяроддзя і працэдурны перамоў, у якіх дзяржаўныя органы выконваюць галоўную ролю з улікам мэт, уласцівых кожнаму сацыяльнаму мікракосмасу, кожная публічная палітыка выклікае ў груп, якія мабілізуюцца, жаданне быць прызнанымі той ці іншай дзяржаўнай бюракратыяй у якасці законнага годнага партнёра. Таксама публічная палітыка актуалізуе неабходнасць груп імкнуцца ў клуб стратэгічных актараў, каб уплываць на рашэнні. Аднак асабліва ўдала публічная палітыка праяўляецца як чужоўны інструмент прыўнясення блытаніны. Яна дзейнічае для прафанаў як ценявы гандаль паміж групамі з таямнічымі абрэвіяцыямі. Феномены інтэрнацыяналізацыі (ГСА, Еўрапейскі саюз) памнажаюць колькасць партнёраў, фізічна аддаляюць месца і актараў ад рашэння, ствараюць уражанне недакладнасці, няпэўнасці выбару. Звонку простыя пытанні кшталту "Хто вырашаў?", "Дзе?", "Калі?", "Чаму?" ператвараюцца ў таямніцу. Зразумела, што з прычыны адсутнасці яўнага праціўніка, дакладнасці з'яў, якія ўплываюць на іх, групы і арганізацыі паварочваюцца да дзяржавы і да палітычных улад, якія ўспрымаюцца як адзінае даступнае "акенца", як цэнтр ведаў і рэальнай улады – зрэшты, запатрабаванай у перыяд выбараў – у складаным свеце далёкіх і наднацыянальных улад. Рух рыбакоў вясною 1993 г. можа праілюстраваць гэтыя з'явы. Узбурэнне рыбакоў, выкліканае падзеннем спробы на рыбу, што стала вынікам імпарту рыбнай прадукцыі з краін, якія не з'яўляюцца сябрамі ЕС, магло з цяжкасцю адшукаць нейкага канкрэтнага праціўніка. Самі рыбныя гуртавікі, закранутыя крызісам, не маглі ўявіць сабе ўсёй адказнасці ў здзейсненым. Рашэнні і нарматыўныя акты, выпрацаваныя ў Бруселі нейкай далёкай адміністрацыяй, без аблічча і з таямнічай структурай, дрэнна падыходзілі вызначэнню пэўнага праціўніка, з якім можна было паспрачацца. Таму зусім не дзіўна, што інтэрв'ю рыбакоў, апублікаваныя ў прэсе, насычаны высновамі аб змове супраць французскай рыбнай прамысловасці і ўзгадкамі таямнічых замежных уплываў. Таксама зразумелы прафесійны рэфлекс: звярнуцца ў адзінае "акенца", якое зусім блізка, якое лёгка распазнаецца і лічыцца эфектыўным, – гэта французскі ўрад, пэўная мясцовая вышэйшая структура.

Неінстытуцыйнае поле дзейнасці?

Адвольна ўзяўшы за ўзор працы С. Хілгартнэра (Hilgartner) і Ч. Боска (Bosk) [1988], вызначым поле дзейнасці як сістэму, створаную з інстытутаў, працэдур і актараў, у якой сацыяльныя сілы могуць заявіць пра сябе, выкарыстаць свае рэсурсы, каб атрымаць адказы – рашэнні, бюджэт, законы – на пытанні, якія яны ўздываюць. Тут неабходна звярнуць увагу на дзве рэчы. Поле дзейнасці – гэта прастора высвятлення і апрацоўкі справы, якая ўспрымаецца як сацыяльная праблема. Палі дзейнасці ці, яшчэ, арэны базіруюцца на працэсах канверсіі рэсурсаў. Інвесціраваць у поле дзейнасці азначае патрапіць туды ў выніку прыбытку. Гэта азначае таксама прыдбанне рэсурсаў альбо ўлады, якімі не валодаеш спачатку. Калі незалежныя працаўнікі-пужадысты далучыліся ў 1956 г. да выбараў, яны мелі на мэце здабыць, праз змяненні арганізацыі прафсаюза нага тыпу ў палітычны рух, пасрэдніка ўнутры парламента, які надаў бы ім непасрэдную ўладу выпрацоўваць законы, якія датычыліся бы іх дзейнасці. Калі асацыяцыі сямей ахвяр СНІДу, заражаных у выніку пералівання крыві, скарыстоўваюць юрыдычнае поле дзейнасці, то яны ўкладаюць у яго рэсурсы – грошы, юрыдычную кампетэнцыю, магчымасць пераследу ў судовым парадку, якая забяспечваецца Законам аб асацыяцыях 1901 г. Затым яны атрымліваюць рэсурсы, параўнальныя з тымі, якія яны інвесціруюць – грошы ў выглядзе кампенсацый, – а яшчэ, што важней для іх, сімвалічны прыбытак праз прызнанне судом памылкі і санкцыі, якія накладваюцца на ўлады, прызначныя вінаватымі.

Поле дзейнасці сацыяльных канфліктаў

Сацыяльныя рухі могуць выкарыстоўваць афіцыйныя сацыяльныя арэны: СМІ, суды, выбары, парламент, муніцыпальную раду. Пeralічваючы афіцыйныя арэны, мы рызыкуем пакінуць па-за ўвагай адну рысу сацыяльных рухаў. Улічваючы ўсю палітру пратэстных дзеянняў, сацыяльныя рухі таксама з'яўляюцца стваральнікамі спецыфічнай арэны: арэны сацыяльных канфліктаў, якія адбываюцца праз забастоўкі, маніфестацыі, кампаніі байкоту і кампаніі па вывучэнні грамадскай думкі. Адною са спецыфічных рыс гэтага поля дзейнасці з'яўляецца яго функцыянаванне як прасторы *закліку* ў двайным сэнсе слова. Заклік азначае даслоўна крык, запатрабаванне адказу на пэўную праблему. А таксама ў юрыдычным сэнсе яно азначае апеляцыю, скаргу і зварот да вышэйшай судовай інстанцыі, каб перагледзець першы вердыкт. У пер-

шым сэнсе маецца на ўвазе заклік да мабілізацыі, да грамадскай думкі, у другім жа – што сацыяльны рух апелюе ў юрыдычным сэнсе, бо лічыць, што яго не пачулі, ці спрабуе знайсці задавальненне на класічнай інстытуцыйнай арэне. Апраўданне ў 1992 г. паліцыянтаў Лос-Анджэlesa, якія былі прызнаныя ў збіцці кіроўцы-негра Рыдні Кінга, справакавала за некалькі гадзін вялікія бунты ў негрыцянскіх раёнах. Наступствам гэтай мабілізацыі стала прымушэнне ўлад аднавіць судовую справу, распачаць новы працэс, падчас якога расісцкія паводзіны лос-анджэлескай паліцыі былі часткова пакараныя. Гэтая мабілізацыя таксама прывяла – праз правядзенне чарговага расследавання, звязанага з расізмам, – да вяртання ў парадак дня СМІ і муніцыпальных і федэральных улад пытанняў, звязаных з напружаннем паміж этнічнымі групамі і гарадской палітыкай [Baldassare, 1994]. Таксама размова ідзе аб аб'яднанні ў адзіную сетку ўсіх палёў дзейнасці і аб функцыі арэны сацыяльных рухаў як зоны доступу да афіцыйных арэн.

Падобная схема аналізу падразумявае дапушчэнні, якія павінны быць растлумачаныя. Апісанне сацыяльных рухаў як стваральнікаў нейкай адмысловай арэны дзейнасці, дзе выяўляюцца пратэсты, якія не знаходзяць доступу ці вырашэння на афіцыйных арэнах, такіх як парламент, міністэрствы, прэса, зводзіцца да атаясамлення сацыяльных рухаў з мабілізацыяй гэтак званых “маргінальных”, “выключаных” і “падпарадкаваных” груп, калі ўжываць лексіку сацыялогіі маргінальнасці. Падобнае атаясамленне рызыкуе прывесці ў пастку, апісаную Фрыдбэрам: супрацьпастаўляць свет афіцыйнага, арганізаванага, кіраванага пэўнымі правіламі і ўстойлівымі працэдурамі – творчаму і блытанаму хваляванню сацыяльных рухаў.

Сфера падпарадкаванага дзеяння?

Ці варта ўспрымаць, што сацыяльныя рухі – па сутнасці зброя ў руках слабых, якія вымушаны маніфеставаць і баставаць, бо пазбаўлены афіцыйных каналаў барацьбы? Такое бачанне рэчаў можа прывесці да спрошчванняў. Да гэтага, між іншым, спрычыненая эсэнцыялісцкая канцэпцыя дамінавання, паводле якой раней існавалі групы і класы, якія безупынку мелі сумны статус “падпарадкаваных” і былі такімі ва ўсіх уладных адносінах. Рознасць форм дамінавання – гэта факт і спадчына сацыялогіі, пачынаючы ад Маркса і Вэбэра, якія апісваюцца і тлумачацца па сённяшні дзень. Колькі груп (працоўныя, каланізаваныя народы і інш.) зведалі ў розныя перыяды гісторыі пэўную форму рознага кшталту падпарадкавання (эканамічнага, культурнага, палітычнага). Аднак калі формы

дамінавання і падпарадкавання могуць быць рознымі, яны існуюць толькі ў звязцы з пэўнымі адносінамі. Разважаць аб дамінаванні ў сацыялагічным рэчышчы падразумявае ўвесці ў размову дзеючых асоб гэтай сеткі ўзаемазалежных адносін. Група негачыянтаў аднаго партовага горада можа быць дамінуючай на мясцовым узроўні, а ў нязначнай колькасці на нацыянальным і міжнародным узроўнях ператварыцца ў падпарадкаваных. Фермеры сталага веку могуць быць у падпарадкаваным і адрынутым стане ў сваім прафесійным асяродку, але апынуцца ў цэнтры грамадскага жыцця і ўладных адносін падчас мясцовых выбараў. Паняцце “дамінаванне”, ужытае тут, мае сэнс толькі ў звязцы з адносінамі і не абумоўлівае розныя формы сілавых адносін.

Іншае спрошчванне, падкрэсленае Мішэлем Афэрле (Offerlé) [1994], заключаецца ў выбудові жорсткай дыхатаміі паміж сумніўным светам сацыяльных рухаў і больш прыстойным светам груп ціску. Гэта было б раўназначна таму, што мы проста закрэслілі элементы пераемнасці і адновы паміж гэтымі дзвюма катэгорыямі, якія варта ўспрымаць не ў такім антаганістычным рэчышчы. Сацыяльны рух, які існуе і мае поспех, можа затым ператварыцца ў групу ціску і атрымаць доступ да месца прыняцця рашэнняў, аб чым сведчыць вопыт еўрапейскага прафсаюзнага руху. І наадварот, група ціску, якая прызнае сваіх партнёраў недастаткова ўважлівымі, пастараецца мабілізаваць асоб, якія падтрымліваюць яе. Французскае Таварыства ўзаемага страхавання зрабіла так у 80-я г. XX ст. у знак пратэсту супраць праектаў рэформы сацыяльнага забеспячэння.

Пытанне сувязі з рэкламай (у юрыдычным плане) – гэта верагодней усяго найбольш вырашальны пункт разыходжання. Сацыяльныя рухі маюць патрэбу ў рэкламе: у СМІ, публічнай прысутнасці, а таксама ў скандалах. Групы ціску таксама могуць скарыстоўваць рэкламу, як гэта паказваюць кампаніі тытунёвай прамысловасці. Аднак яны ўдзельнічаюць спачатку ў прыхаваных перамовах, у пастаянным і часта маўклівым прыцягненні да працэсаў прыняцця рашэнняў, што забяспечвае ім прызнанне ў якасці партнёраў з боку задзейнічаных палітычна-адміністрацыйных улад. Тут неабходна адзначыць парадоксы такой сітуацыі ў дачыненні да дэмакратычнага ідэалу. Асноўная частка выпрацоўкі палітыкі, якая ахоплівае штодзённае жыццё, адбываецца ў форме дыскусій між прадстаўнічымі апаратамі, групамі ціску і часткай вышэйшай адміністрацыі, акрамя таго, яна заўсёды суправаджаецца грамадскім абмеркаваннем і гульнёй у публічнай прасторы [Rosanvallon, 1981]. Наадварот,

дзеянні вуліцы, якія часта крытыкуюцца адносна ліберальнай мадэлі дэмакратыі, вымушаны развівацца ва ўмовах публічнасці, што надае большай вагі крытычнаму ацэньванню сукупнасці грамадзян.

Успрымаючы ўсур'ёз гэтыя агаворкі, тым не менш магчыма станоўча адказаць на пастаўленае пытанне. Так, сацыяльныя рухі складаюць пэўным чынам зброю груп, якія ў сацыяльнай прасторы і ў пэўны час апынуліся на прайгральным баку сілавых адносін. Існуе падабенства паміж структурнай пазіцыяй падпарадкаванага і звяртаннем да неафіцыйных і неінстытуцыйных форм выступлення. Тут можна было прыгадаць разам з Афэрле [1994] форму тлумачэння з дапамогаю абсурду. Хіба часта мы можам назіраць за маніфестацыяй выпускнікоў Нацыянальнай школы адміністрацыі (ЕНА)? За мітынгамі трэйдэраў? За сядзячымі забастоўкамі генеральных дырэктараў? І, наадварот, ці шмат сустракаецца прыкладаў калёквіумаў, арганізаваных для клашараў? Ці шмат бачым мы беспрацоўных на пасадзе ўпаўнаважанага па сувязях з грамадскасцю?

Стварэнне супольнага дзеяння: рэпертуары і арганізацыі

Тылі [1986] стварыў паняцце “рэпертуар супольнага дзеяння”, каб улічыць існаванне розных форм інстытуцыяналізацыі, уласцівых сацыяльным рухам. “Канкрэтныя індывіды не збіраюцца дзеля супольнага дзеяння. Яны збіраюцца, каб перадаць петыцыю парламенту, арганізаваць кампанію тэлефонага абзванывання насельніцтва, арганізаваць маніфестацыю перад мэрыяй, знішчыць механічныя ткацкія станкі ці баставаць” [1976, с. 143]. Мабілізаваныя групы чэраюць у існуючых рэпертуарах, што прапануюць ім пэўныя жанры і мелодыі. Тылі ўдакладняе сваю метафару, прыгадваючы джаз, у якім існаванне рэпертуару стандартаў ніколі не сумяшчальнае з імправізацыямі на даступныя тэмы.

Моцны ўплыў Гісторыі

Сэнс метафары зразумелы. Кожны сацыяльны рух сутыкаецца з цэлай палітрай ужо існуючых форм пратэсту – больш-менш закадаваных і неаднолькава даступных па ідэнтычнасці мабілізаваных груп. Маніфестацыя, публічны сход – гэта звыклая форма праявы пэўнай справы, пэўнага патрабавання. Яна таксама можа прымаць бясконцыя варыяцыі. Зрэшты, некаторыя арганізатары маніфестацый сталі сапраўднымі экспертамі ў арганізацыі маляўнічых хэпінінгаў, калі шэсце суправаджаецца аркестрам і распаўсюджваннем мясцовых фермерскіх тавараў.

Рэпертуары супольнага дзеяння	
Францыя ў 1650–1850 гг. Камунальная “заступніцкая” мадэль	Францыя ў 1850–1980 гг. Нацыянальная аўтаномная мадэль
1. Частае ўжыванне сродкаў дзеяння, якія звычайна замацаваныя за ўладай, каб насамрэч з іх і скарыстаць іх дзеля агульных інтарэсаў. Напр., рэзкія збожжа	1. Ужыванне адносна аўтаномных сродкаў дзеяння, якія ўлады ніколі (альбо зрэдка) не выкарыстоўваюць. Напр., забастоўкі, маніфестацыі, петыцыі
2. Абарона хутчэй агульных інтарэсаў карпарацыі ці супольнасці, чым асобных. Напр., псаванне машын, змаганне супраць ліквідцыі камунальных зямель, выганне падатковага агента, зладжаных бойкі паміж вёскамі	2. Частая абарона спецыфічных інтарэсаў групой ці асацыяцыямі, у назве якіх ужо месціцца праграма (Саюз за..., Асацыяцыя абароны...). Напр., асацыяцыі закону 1901 г., прафсаюзы, групы інтарэсаў, агульная забастоўка на прадпрыемстве, а не канкрэтнай прафесійнай групы
3. Зварот да магутных патронаў, каб аднавіць справядлівасць, прадстаўляць супольнасць. Напр., зварот да святара, да шляхціча як хадаўніка	3. Наўпростыя выклікі ўладам і канкурэнтам, асабліва нацыянальным уладам, і вельмі рэдка ўжытак патранажу. Напр., праграмаваныя ўзброеныя паўстанні, захоп публічных будынкаў, самазваняленне
4. Асаблівае схільнасць да свят і дазволеных аб'яднанняў дзеля праяўлення скарг. Напр., тэндэнцыйныя картэжы падчас свят (“Рымскі карнавал”, даследаванні Лё Руа Ляд'юры (1979))	4. Абдуманне скліканне асамблей, упаўнаважаных артыкуляваць пэўныя патрабаванні. Напр., генеральныя асамблеі, скліканне генеральных штабаў
5. Шматкратнае праяўленне скарг і патрабаванняў у сімвалічнай форме (выявы, пантэімы, рытуальныя аб'екты). Напр., павешанне пудзілаў, “знішчэнне катой”, апісанне Дарнтанам (1985)	5. Разгортванне праграм, слогаў, умоўных знакаў. Напр., кампанія працоўных у падтрымку васьмігадзіннага працоўнага дня, лагатыпы, нацыянальныя лозунгі, платформы
6. Зборышча на саміх месцах несправядлівых учынкаў і дзеянняў ля жылга аўтару гэтых учынкаў. Напр., скандалы, рабаванне прыватных дамоў і панскіх сядзіб	6. Дзеянні на месцах, якія могуць найбольш прыцягнуць увагу. Напр., арганізацыі вялікіх маніфестацый у Парыжы, мабілізацыя праз каналы СМІ

Самі па сабе гэтыя варыяцыі не з'яўляюцца адвольнымі. Яны залежаць перадусім ад асаблівасцей мабілізаванай групы. Прафесіі з абмежаваным штатам, як прысяжныя павераныя, падчас рэфармавання пасадак юстыцыі аддаюць перавагу газетнай кампаніі ці лабіраванню, а не маніфестацыі, якая вымагае значнай колькасці людз. Студэнцтва разам са сваімі амфітэатрамі, якія проста створаны для сходаў, пагодзіцца хутчэй на агульны штодзённы сход, тады як сяляне з іх раскіданым і аддаленым жыллём, аддаюцца бясконцым вербальным сутычкам.

Уклад Тылі заключаецца ў вяртанні гістарычнай перспектывы ў аналіз сацыяльных рухаў. Будаўніцтва дзяржаў і развіццё капіталізму выклікаюць палітызацыю сацыяльных рухаў. Яна таксама ахоплівае і рэпертуары супольнага дзеяння. Аналіз Тылі палягае ў тым, каб спачатку ўдакладніць спецыфічны рэпертуар супольнага дзеяння ў даіндустрыяльны перыяд, калі вясковыя ці гарадскія супольнасці былі яшчэ мала закранутыя сістэматычнай нацыяналізацыяй сацыяльных мэт. Такім чынам, вынікаюць тры наступныя рысы. Пратэстныя дзеянні адбываюцца ў лакальнай, рэальнай прасторы пэўнай супольнасці. Яны часта перакручваюць існуючыя дагэтуль сацыяльныя рытуалы ці папросту паразітуюць на іх. У сваім даследаванні аб рэгіёне Вар у эпоху Рэстаўрацыі Марыс Агюлён (Agulhon) [1970] паказвае, як гэтая сфера дазваляла сялянам сімвалічна праяўляць свае патрабаванні і палітычныя чаканні праз учынены гвалт супраць пудзіла, апранутага ў касцюм кіраўніка, альбо падчас парадных працэсій, калі выява мясцовага святога замянялася бюстам пэўнага палітычнага персанажа. Вымярэнне патранату складае трэцюю частку гэтага дакапіталісцкага рэпертуару супольнага дзеяння. Змабілізаваныя групы часцей усяго шукалі падтрымкі якогась мясцовага натабля альбо ў якасці хадаўніка перад вышэйшастаячымі структурамі, альбо ў якасці пратэктара ад іншых удзельнікаў супольнасці. Эдвард Томпсан (Thompson) [1993] паказаў, напрыклад, наколькі празмернасці, якія суправаджалі ўсе англійскія вясковыя святы ў выглядзе нападаў на маёмасць і дамы рэлігійных дысідэнтаў, абапіраліся на прыхільным змоўніцтве сялян з прадстаўнікамі джэнтры, якія тым не менш выконвалі функцыю паліцыі і мясцовага суда. У сярэдзіне XX ст. гэты рэпертуар зведае сукупнасць павольных, але радыкальных змяненняў. Ён вызваліцца перадусім ад межаў лакальнай прасторы, каб пашырыць далягляд дзеяння: нацыянальныя забастоўкі і мабілізацыя, патрабаванні, скіраваныя да цэнтральных улад. Пратэст набывае таксама ўзрастаючую аўтаномію, ён пазбаўляецца патранажу шляхты і

святарства і апыньваецца пад апекай спецыяльных арганізацый (прафсаюзы, асацыяцыі). Адначасова ён прымае – і не без уплыву электаральнага суперніцтва – больш інтэлектуальныя і абстрактныя формы: праграмы і слоганы пераадольваюць выкарыстанне сімвалаў. Экспрэсіўная сфера незадаволенасці паступова губляе сувязь з існуючымі сацыяльнымі рытуаламі, і з’яўляюцца зусім іншыя формы дзеяння, такія як забастоўка ці маніфестацыя. Доўгатэрміновыя змяненні рэпертуару могуць успрымацца і як вынік працэсу прымірэння, адступлення і вытрымкі ў выкарыстанні гвалтоўных метадаў паліцыянтамі і пратэстантамі.

Праблематыку, што ўздымае Тылі, трэба інтэрпрэтаваць мякка. Зрэчас змяненне рэпертуару суправаджаецца гвалтам. Рэпертуары супольнага дзеяння могуць захоўвацца і дапаўняць адзін аднаго. Сучасная Індыя дазваляе такім парадкам назіраць у адной прасторы і часе формы супольнага дзеяння, уласцівыя сучаснаму прафсаюзнаму руху і рэгулярнае ўзмацненне мабілізацыі, праз якую індусы і мусульмане правакуюць адзін аднаго і сутыкаюцца, выкарыстоўваючы дзеля гэтай мэты рытуалы рэлігійнай працэсіі [Jafferlot, in Martin, 2002]. Класіфікацыі Тылі не ўяўляюць сабою застылыя назаўжды схемы. Пабачым (у частцы 7), як, магчыма, нараджаецца рэпертуар трэцяга тыпу, трэцяй генерацыі, інтэрнацыянальнага кшталту, які базіруецца на кампетэнцыі, змяшанай з сеткай сацыяльных рухаў, няўрадавамі міжнароднымі арганізацыямі і экспертамі. Гэта магчымае змяненне толькі сведчыць на карысць таго, што сацыяльныя рухі развіваюцца ў афіцыйным вымярэнні і зведваюць пэўныя заканамернасці. Пытанне іх арганізацыі – гэта ўжо іншая грань.

Устаўка: Півен і Клоўард: стыхійная сацыялогія “бедных” сацыяльных рухаў

У кнізе “Poor People’s Movements” Фрэнсіс Фокс Півен і Рычард Клоўард [1977] аналізуюць розныя сацыяльныя рухі ўнутры самых гаротных пластоў амерыканскага грамадства: беспрацоўных і рабочых ў 30-я г. XX ст., афра-амерыканскія рухі за грамадзянскія правы і барацьбітоў за сацыяльныя правы. Яны падкрэсліваюць безупыннае хваляванне кіраўнікоў руху на конт здольнасці арганізаваць пратэст моцнай арганізацыяй і прапануюць крытычную выснову дадзенага курса. “Калі працаўнікі пачынаюць забастоўку, арганізатары прадаюць сяброўскія карткі, калі наймальнікі адмаўляюцца плаціць за жылло і супрацьстаяць паліцыянтам, арганізатары руху ствараюць камітэты нерухомасці, калі людзі падпальваюць і рабуюць, арганізатары выкарыстоўваюць гэтыя “мо-

манты шаленства”, каб скласці статут [...]. Арганізатарам не толькі не ўдалося скарыстацца выпадкамі ў выніку ўздыму хваляванняў, яны, наадварот, змаглі запаволіць і нават абмежаваць апусашальную сілу, якую зрэчас здольныя выпрацаваць найбольш гаротныя пласты насельніцтва [...]. Праца па будаўніцтве арганізацый заключалася ў тым, каб пакінуць вуліцу, а людзей замкнуць у залах для сходу [...]. У асноўным арганізатары імкнуцца дзейнічаць, каб пазбегнуць сацыяльных выбухаў, бо ў сваіх пошуках рэсурсаў для падтрымкі арганізацый яны непазбежна скіраваныя да эліт і да матэрыяльнай і сімвалічнай падтрымкі, якую эліты могуць прапанаваць ім. Аднак эліты саступаюць гэтыя рэсурсы, бо разумеюць, што арганізатарам якраз важна будаўніцтва арганізацыі шляхам хваляванняў” (с. 101–102).

Півен і Клоўард не імкнуцца стварыць агульную тэорыю “добрай” арганізацыі, а ўсяго толькі рэфлексію аб мабілізацыі бедных. Гэтая рэфлексія базіруецца на трох аргументах. Першы – эмпірычна самы спрэчны аргумент. Ён заключаецца ў сцверджанні, паводле якога мабілізацыя найбольш адрынутых выбухае спантанна. Два іншыя аргументы маюць дачыненне да рэакцыі эліт, якія пачуваюць сябе пад пагрозай. Тады яны шукаюць цвярозых партнёраў, якім ідуць на ўступкі. Яны забываюць аб абяцанках і партнёрах, як толькі пагроза знікае.

Гэтыя сацыялогіі самі былі галоўнымі арганізатарамі руху *welfare rights* у 60-я гг. мінулага стагоддзя. Іх тэзіс, адначасова актывісцкі і сацыялагічны, не заключаецца ў адмове прынцыпу арганізацыі. Ён, наадварот, падразумявае двухузроўневую арганізацыю. На мясцовым узроўні гнуткія і дэцэнтралізаваныя структуры, якія карыстаюцца наступальнымі метадамі дзеяння (гл. нелегальнымі), каб захаваць рух, развіваючы пры гэтым непарарывнае дзеянне, адзначанае істотнымі вынікамі з непасрэднымі партнёрамі (дзяржапарат). Тут важным з’яўляецца чынік грамадзянскай непааслухмянасці. Другі ўзровень – “арганізацыя арганізатараў” (с. 284), якая складаецца з сацыяльных работнікаў, царкоўнікаў і студэнтаў. Ён мае на мэце ўзгадніць і выпрацаваць нацыянальную стратэгію дзеяння. Гэты напайпрафесійны характар структуры ўзгаднення скіраваны на тое, каб прадухіліць згубу актывісцкай энергіі сярод шэраговых сяброў у барацьбе за ўнутраную ўладу, у лабіраванні, якое мае патрэбу ў прыстойнасці і саліднасці, а таму непрыхільнаму да нелегальных дзеянняў, з мэтай атрымання прызнання з боку ўлад. Патэнцыйна расцанены большынёй кіраўнікоў руху як маніпулятар, гэты другі ўзровень будзе адкінуты на карысць класічнай цэнтральнай улады, якая выклікае пералічаныя Півенам і Клоўардам наступствы і забароніць ім правесці іх тэзіс на практыцы.

Пытанне арганізацыі

Некаторыя сацыяльныя рухі могуць узнікнуць без таго, каб існуючыя да іх арганізацыі сталі іх пачынальніцамі. Колькасць расавых бунтаў у ЗША адпавядае гэтай схеме, таксама як і бальшыня гвалтаў у французскіх прадмесцах, пачынаючы з 80-х гг. XX ст. Аднак гэта не самая тыповая схема. Кожны сацыяльны рух, які спрабуе стаць арганічнай часткай грамадства на значны тэрмін, каб дасягнуць пэўных мэт, сутыкаецца з пытаннем арганізацыі. Існаванне пэўнай арганізацыі, якая ўзгадняе свае дзеянні, збірае рэсурсы, вядзе прапагандысцкую дзейнасць дзеля абараняемай справы, вымагае поспехаў як неабходных дзеля выжывання руху. Уільямс Джэймсан (Gampson) [1975] прапануе пераканаўчы доказ на аснове даследавання пяцідзiesiąці рухаў у ЗША паміж 1800 і 1945 г. Ён вызначае правіла бюракратызацыі рухаў, абапіраючыся на такія крытэрыі, як існаванне пісьмовых статутаў, вядзенне картатэкі сяброў руху, арганізацыя, структураваная з некалькіх іерархічных узроўняў. Сацыяльныя рухі, забяспечаныя падобнай арганізацыяй, дасягаюць у 71% выпадкаў прызнання партнёрамі супраць 28% прызнання рухаў са слабай арганізацыяй. У 62% выпадкаў яны даюць рады часткова спраўдзіць патрабаванні супраць 38% спраўджаных патрабаванняў рухаў са слабай арганізацыяй. Лічбы дэманструюць, што досыць цэнтралізаваная арганізацыя, і асабліва зладжаная, у выніку з'яўляецца больш эфектыўнай.

На практыцы абсалютная бальшыня сацыяльных рухаў забяспечана больш ці менш жорсткімі формамі арганізацыі: наяўнасць прыхільнікаў, прафсаюзы, асацыяцыі, пераемнасць, цэнтральная роля, ускладзеная на некалькіх арганізатараў працы. Але гэтая канстатацыя пакідае адкрытымі дэбаты аб формах арганізацыі. Робэрт Міхельс (Michels) [1914] прапанаваў на аснове даследавання сацыял-дэмакратычных партый Другога Інтэрнацыянала “жалезны закон алігархіі”, які непазбежна прывядзе да канфіскацыі ўлады вызваленымі працаўнікамі прафсаюзаў і партый, а таксама выбітнымі дзеячамі, да прызначэння сябрам руху пасіўнай ролі, да страты актыўнасці вялікіх арганізацый, якія імкнуцца захаваць свае структуры ад небяспекі. Гэтыя сцверджанні выклікаюць дэбаты ў сацыяльных рухах. Яны прыводзяць не так да адмовы арганізацыйнай неабходнасці, як да пошуку форм арганізацыі, здатнай прадухіліць небяспеку: адмова падпарадкавання партыі ў анарха-сіндыкалізме, прынцып ратацыі кадраў і выбранаў у экалагічных арганізацыях, стварэнне ўзгодненасці [Kergoat et al., 1992] у дачыненні да руху санітарак у 1988 г.

Сацыяльныя рухі, такім чынам, зусім не з'яўляюцца цэнтрам выключнай экспрэсіўнасці і адмовы ад усялякай арганізацыі. Дэбаты аб арганізацыі, мажлівых стратэгіях легалізацыі і прыручэння сацыяльных рухаў зноў нагадваюць, што розніца паміж сацыяльным рухам і групай ціску не заўжды натуральная і што яе можна трактаваць у рэчышчы паняцця траекторыі, заўсёды магчымай непазбежнай інстытуцыяналізацыі.

Прастора сацыяльных рухаў

Мадэль Крызі

Ханспітэр Крызі (Kriesi) [1993] прапануе адзін падыход да паняцця "сацыяльны рух", які адначасова дазваляе яшчэ раз падкрэсліць адрозненні, прыгаданыя ў гэтай частцы, і скласці картаграфію вымярэнняў і развіцця супольнага дзеяння. Размова ідзе аб будаўніцтве прасторы арганізацыі і актывісцкіх інвестыцый, звязаных з сацыяльнымі рухамі на дзвюх асноўных асях. Першая вось мае дачыненне да ступені ўдзелу членаў руху. Яна ўключае як самую заўзятую актыўнасць, так і поўную адсутнасць удзелу, а таксама простую выплату ўзносаў і пасіўнае сяброўства. Другая вось падразумявае скіраванасць прыгаданай арганізацыі. Яна можа вызначыць сабе адзіную мэту ці галоўнае дзеянне ў дачыненні да дзяржаўных ці неафіцыйных улад, каб абараніць свае дамаганні; яна можа, наадварот, у першую чаргу звярнуцца да сяброў ці кліентаў арганізацыі праз ажыццяўленне паслуг і прапанову тавараў.

Намаляваная такім чынам прастора падразумявае чатыры зоны. Ніжэйшая правая частка адпавядае вызначэнню сацыяльнага руху, з якім мы пагадзіліся вышэй. У якасці прыкладаў тут можна прывесці ўзгодненую дзейнасць санітарак, а таксама пацыфісцкія нямецкія рухі з 1980-я г. Ніжэйшая левая частка аб'ядноўвае арганізацыі, якія выконваюць місію палітычнага прадстаўніцтва (партыі), групы інтарэсаў, якія маюць прасты доступ да месца выпрацоўкі публічнай палітыкі, для якіх актывісцкая мабілізацыя сяброў руху не з'яўляецца пастаянай неабходнасцю (можна ўгадаць тут Рух прадпрыемстваў Францыі – MEDEF, прафесійныя палаты). У вышэйшай правай частцы схемы групуецца арганізацыі самапомачы. Яны зварочваюцца да сяброў і блізкіх асоб сацыяльнага руху, маюць патрэбу ў іх ангажыраванасці, але не так дзеля ўласна мабілізацыі, як дзеля таго, каб атрымаць ад іх дапамогу ў выглядзе матэрыяльных і індывідуальных паслуг. Такім арганізацыям, тым не менш, удаецца забяспечыць сабе падтрымку і актыўнае

сацыяльнае жыццё руху. Багатая сетка арганізацый, звязаных з французскім адукацыйным светам, добра ілюструе гэты тып арганізацый: таварыствы ўзаемнага страхавання, кааператывы, кемпінгі, клінікі ўзаемнага страхавання. Нарэшце, у вышэйшым левым квадранце месцяцца арганізацыі падтрымкі, якія не заўсёды знаходзяцца ў юрыдычнай і фінансавай залежнасці ад арганізацый сацыяльных рухаў і якія выконваюць лагістычную падтрымку: друкарні, выдавецкія дамы арганізацый ці знаёмага прадпрымальніка, інстытуты сацыяльных навук працы, якія дапамагаюць прафсаюзам французскіх універсітэтаў.

Траекторыі

Мадэль Крызі зноў уводзіць пашыраную дэфініцыю сацыяльнага руху, якая нагадвае, што рух існуе таксама як сетка, як сацыяльны, часам аўтаркічны сусвет. “Працоўны рух” 50-х гг. XX ст. можа атаясамляцца са сваімі арганізацыямі сацыяльных рухаў, з прафсаюзамі, забастоўкамі. Але паняцце набывае ўсю сваю шырыню, калі ўлічыць пры гэтым месца камуністычных партый як палітычнага пасрэдніка, як месца актыўнага сацыяльнага жыцця (летнія лагеры, клубы адпачынку для маладых, танцы, бібліятэкі), арганізаванага афіцыйнымі структурамі (мэрыя, асацыяцыі, камітэты прадпрыемстваў). Пры гэтым значную ролю адыгрываюць лагістычныя арганізацыі (правядзенне курсаў, стварэнне выдавецтваў). Што яшчэ важней, гэта тое, што такая схема можа быць выкарыстана, каб зразумець траекторыі, эвалюцыю рухаў. *Траекторыя інстытуцыяналізацыі* прыручае сацыяльны рух і пераўтварае яго ў групу ціску, прымушаючы яго спаўзаць у ніжэйшую левую частку схемы. Траекторыя камерсалізацыі змяшчае сацыяльны рух у левы вышэйшы бок схемы, ператвараючы яго ў простую структуру, якая ажыццяўляе камерцыйныя паслугі. Ці шмат французскіх выкладчыкаў-сяброў CAMIF (кааператыва, які займаецца продажам тавараў па пошце) удзельнічае ў актывісцкім жыцці руху і спалучае ў сваёй дзейнасці палітычны матыў? У траекторыі таварыскасці сацыяльны рух замыкаецца на сабе, становіцца прасторай грамадскага жыцця, у якой цэплення супольнага жыцця ўрэшце рэшт падпарадкоўвае сабе мабілізацыйныя практы. Тут можна ўзгадаць *Primrose League*, створаную ў мінулым стагоддзі англійскімі кансерватарамі, каб сабраць вакол свят і адпачынку знешняе кола прыхільнікаў, а таксама арганізацыі, якія сталі клубамі ветэранаў сацыяльнай сферы (банкеты ветэранаў партыі MRP, створанай у 1945 г. і зніклай у 1966 г., арганізаваліся яшчэ ў 1999 г.). У траекторыі радыкалізацыі сацыяльны рух застаецца сканцэнтраваным

на сваім асноўным актывісцкім праекце, на канфліктным вымярэнні і ўзмацняе канфрантацыю са сваімі праціўнікамі.

Устаўка: Тыпалогія арганізацый, звязаных з сацыяльным рухам (паводле Крызі, 1993).

Арыентацыя на сяброў руху, кліентаў

Ніякага наўпростага ўдзелу сяброў руху	Паслугі Арганізацыя падтрымкі	Самапомач Арганізацыі ўзаемнага страхавання, таварыскія колы	Наўпросты ўдзел сяброў руху
	Палітычная рэпрэзентацыя Партыі Групы інтарэсаў	Палітычная мабілізацыя Арганізацыя сацыяльных рухаў	

Арыентацыя на ўлады

2. Перашкоды на шляху аналізу

Прапанаваўшы ўспрымаць адносіны паміж тым, што можна было б даслоўна вызначыць як сацыяльны рух – мабілізацыю, і процьмай арганізацый і сацыяльных інстытутаў, якія ў сукупнасці складаюць сацыяльны рух у шырокай перспектыве – мікрасусвет, паўсталы з пратэсту, Крызі прапануе адзін важны падыход. Ён заключаецца, калі прытрымлівацца строгай дэфініцыі сацыяльнага руху, у тым, каб звязаць аналіз з іншымі аб'ектамі і ўспрымаць яго ў святле адносін. Гэтая ўстаноўка на практыцы сутыкаецца з дзвюма перашкодамі.

Першая месціцца ў гіперспецыялізацыі, што ахоплівае сацыяльныя навукі, раздрабняючы іх на мікрасуполкі спецыялістаў, якія мала цікавяцца тым, што даследуюць суседнія суполкі вучоных. Бо аналіз сацыяльных рухаў не можа абысціся без сувязі з такімі галінамі даследавання, як СМІ, публічная палітыка, міжнародныя адносіны. І ён не змог бы больш пазбегнуць праблематыкі аб сваім магчымым этнацэнтрызме: хіба тое, што мы ведаем аб сацыяльнай логіцы мабілізацый у Парыжы і Сіэтле, пасуе для Тэгерана альбо Кіёта? Другая перашкода палягае ў тым, што праз свае мэты сацыяльныя рухі ствараюць гібрыдныя дыскурсы на сумежжы навукі і сацыяльнай заангажыраванасці. Таму ёсць сэнс прытрымлівацца падвоянай крытычнай пільнасці: ставіць пытанне аб нарматыўнай адказнасці і дрэнна выкананых абавязцельствах у некаторых вучоных дыскурсах, а таксама ўмець вылучаць сярод яўна актывісцкіх падыходаў пэўныя плённыя нагляднасці, практычнае значэнне актывістаў, што ў сукупнасці можа паспрыяць разуменню сацыяльнай праблемы.

Сацыяльныя рухі праз прызму адносін

Заклік да пашырэння аналізу можа пачацца з простых на выгляд пытанняў, каб перайсці ад адцягнутага правіла да практычнага падыходу. Ці з'яўляюцца сацыяльныя рухі, як мы іх вызначалі вышэй, адзінай магчымай праявай сітуацыі незадаволенасці? Хіба ідэя пратэсту, як неабходная супраць-

легласць у сітуацыі, што ўспрымаецца як несправядлівая, вычэрпваецца ў выразх і мадэлях, паўсталых на Захадзе?

"Exit, voice and loyalty"

Альбэрт Хіршман (Hirschman) [1970] прапанаваў мадэль аналізу, створаную спачатку дзеля таго, каб зразумець рэакцыі спажывцоў на збоі працы фірм. Аднак гэтая мадэль працуе таксама, сутыкнуўшыся з незадаволеным паслугай кліентам ці расчараваным у справе заўзятарам. *Exit, voice i loyalty*: унутры гэтай трыяды знаходзіцца прастора магчымых супрацьстаянняў незадаволенасці. Адыход (*Exit*) звычайна маўклівы. Ён праяўляецца ў змене пастаўшчыка, у непрацягненні тэрміну дзеяння дакументаў, у адпраўцы на пенсію. Лаяльнасць фірме ці руху прымушае прыняць іх хібы і зніжэнне іх заслуг. Па-чуццё вернасці, абавязку ў дачыненні да інстытуцыі ці руху, пакорлівае прыняцце іх хібаў – досыць моцныя, каб вытрываць незадавальненне. У выступленні праяўляецца пратэст супраць дрэнных паказчыкаў фірмы, паслугі, руху. Падобная тыпалогія можа паказацца спрошчанай. Хіршман, тым не менш, зрабіў з яе эфектыўны інструмент, каб асэнсаваць варункі ўзнікнення ці неўзнікнення супольнага дзеяння.

Прывядзём тут некалькі прыкладаў. Хіршман мяркуе, што канкурэнцыя можа быць вельмі эфектыўнай зброяй анты-выступлення. Калі нейкі мыйны сродак не знішчае плямы, то прасцей набыць пачак мыйнага сродку канкурэнтнай маркі, чым пісаць вырабніку ці стварыць асацыяцыю кліентаў. Пагоршанне паслуг грамадскага прызначэння, напрыклад адукацыйнай сістэмы, выклікае менш выступленняў, калі сем'і, і ў прыватнасці найбольш дыпламаваны асяродак, які звычайна моцна інтэграваны ў бацькоўскія асацыяцыі, дадуць рады знайсці прыватную прапанову па даступным кошце, каб замяніць непаўнавартасную публічную школу. Спіс прыкладаў *exit* можа быць пашыраны нацыянальнымі традыцыямі: эміграцыя (Італія Mezzogiorno), прасторавая мабільнасць (ЗША), значная сацыяльная мабільнасць, здатная вызваліцца ад статуса сацыяльна падпарадкаванай групы-рупаркі пэўнай сілы (як, напрыклад, за Трэцій Рэспублікай). Усе гэтыя з'явы маюць непасрэдны ўплыў на патэнцыял сацыяльных рухаў. І наадварот, пазбаўленне магчымасці адыходу робіць паспешным зварот да выступлення. Неаліберальнай тэндэнцыі сучаснасці Хіршман супрацьпастаўляе непрызнаную перавагу публічнай манаполіі (школы, чыгунка), якая прымушае спажывца мабілізавацца дзеля прагрэсу.

Трыяда дазваляе зразумець, як сканцэнтраванне рэакцый кліентаў і сяброў руху на адной з тактык рызыкуе стаць катастрофічнай. Зашмат вернасці замянае арганізацыі ці фірме выпраўляцца, зашмат адыходу знішчае іх ці непапраўна пазбаўляе іх вітальнасці. Зашмат выступленняў дэстабілізуе ці паралізуе іх. Хіршман прыгадвае моцную мабілізацыю кансерватыўных элементаў Рэспубліканскай партыі, стомленай назіраць за тым, як іх партыя прадстаўляе слабых кандыдатаў. Іх масавыя выступленні прывялі ў 1964 г. да інвестытуры Голд-вотэра... і да электаральнага паражэння; афіцыйны прадстаўнік, выбраны ў выніку гэтага выступлення, успрымаўся электаратам як экстрэміст. Арганізацыі ці прадпрыемствы, такім чынам, цалкам зацікаўлены ў тым, каб абзавесціся механізмамі, якія пазбаўляюць іх палярызацыі. Спараджэнне выступлення можа папярэдзіць адыход – прыгадаем, як называлася нутраная кампанія КПФ (Камуністычнай партыі Францыі) у 1930 г. ("Будзьма смялей! Анучам няма месца ў партыі!"). І, наадварот, дабравольнае ўзаемадзеянне *exit* і *loyalty* можа дапамагчы скіраваць выступленне ў патрэбны бок. Прымусовы *exit* выгнанняў і дэпартацый апасля Парыжскай камуны выклікаў доўгачасовую пасіўнасць працоўнага французскага руху. Прымусовае ўступленне ў сістэму шэфства і ўводных актаў, якія пазначаюць і "акрапляюць" просьбіта, узмацняюць натуральную схільнасць да лаяльнасці.

Устаўка: "Асабісты дабрабыт, публічнае дзеянне" [1983]

Аналіз супольнага дзеяння ў Хіршмана закранае таксама існаванне цыклаў, чаргаванне затрат, што сацыяльныя агенты скіроўваюць на пошук дабрабыту і сэнсу, які вагаецца паміж асададай ад сям'і, спажывання, інтымнага жыцця, з аднаго боку, і зангажыраванасцю на карысць справ, якія іх перасягаюць, з другога боку.

Гэтая рэфлексія дазваляе ўспрымаць расчараванне структурнай часткай вопыту як падыходу, які супадае з тым, што выяўляе псіханаліз, і які тычыцца цмянага характару жадання і яго немагчымасці канчаткова засяродзіцца на прадмеце.

Хіршман намацавае некаторыя з першапачаковых працэсаў асабістага расчаравання: неадпаведнасць паміж чаканнямі і рэальнасцю, стомленасць, адчуванне баналізацыі спажывання, зніжэнне якасці тавараў, уплыў ідэалогій, якія стыгматызуюць спажыванне як адчужэнне, матэрыялізм і апірышча няроўнасці. Развіццё асабістага расчаравання можа таксама накладвацца на людзей (муж і жонка, адносіны). Калі яно сутыкаецца з чыннікам канфлікту (прыватны разрыў нахштальт разводу, публічнае здарэн-

не тыпу крызісу ці вялікага канфлікту), акумуляцыя расчараванняў, адчуванне пустэчы ці марнасці асабістага дабрабыту могуць прывесці да ўключанасці, якая перамагае індывіда сваімі багатымі спаўненнямі і іншым дабрабытам. Хіршман таксама падкрэслівае, што траты на сацыяльны рух могуць быць адказам на фрустрацыі і расчараванні ў інстытуце выбараў. Надзвычай эпизадычнае і пры гэтым вельмі паслабляючае асабістае дзеянне, адно галасаванне не можа задаволіць моцныя грамадзянскія спадзяванні.

Аднак тое, што падобна да жалезнага закону расчаравання, пасуе таксама і публічнаму дзеянню. Яно прыўносіць пачуццё задаволенасці, імкнецца да шляхетных і альтруісцкіх ідэалаў, стварае сувязі. Аднак актывісты таксама даведваюцца на сваіх асабістых жыццях аб адмоўных баках звышуклучанасці ў рух, сутыкаюцца з цынیزмам і кар'ерызмам там, дзе яны думалі сустрэць добрапрыстойнасць, не даюць рады спраўдзіць сваіх праграм, бачаць, як гінуць іх ідэалы. І гэтак расчараванне можа выклікаць пэўную форму цынічнай ці нават прадажнай заангажыраванасці альбо вяртанне да асабістага, прыватнага, да прадвесця новага магчымага цыкла...

І тут зноў Хіршман ставіць энергічныя пытанні, а таксама адшуквае пэўныя пярэчання. Ці заўсёды эксперымент уключанасці ў пэўны рух дзеля пэўнай справы наступае як вынік спажывання і асабістага дабрабыту? Чаму асабістыя расчараванні прыводзяць такія малы працэнт людзей (і колькі іх дакладна?) у сацыяльныя рухі? Калі цыклы павялічэння і паніжэння заангажыраванасці чаргуюцца, як тады быць з відавочнай сінхранізацыяй індывідуальных паводзін, як улічыць сацыяльную разнастайнасць расчараванняў? Можна дапусціць, што ва ўсіх выпадках гэтыя недахопы звязаны з эканамічным падыходам, недастаткова ўважлівым да разнастайнасці форм і сацыяльных эксперыментаў з улікам мадэлі рацыянальных фактараў, якія дзейнічаюць пад невідавочным прэсам асалоды... і тады можна было б перачытаць Д'юркейма і яго аналіз сацыяльных цыклаў творчых хваляванняў і інстытуцыяналізацыі.

Прамежжавыя станы пратэсту

Атрыманне выгады з унёскаў Хіршмана, успрыманне разам з ім супольнага дзеяння праз прызму адносінаў азначае таксама вывучэнне прамежкаў, зазораў выбараў, якія ён пабудаваў. Куды аднесці, напрыклад, паводзіны, якія спалучаюць падманлівую і падкрэсленую пакорлівасць, прынцыповую нязгоду з данасцю і наплявацельства? Бравы салдат Швейк, чэшскі выхадзец з Аўстра-Венгерскай імперыі падчас Першай сусветнай вайны, за імперскім гучным патрыятызмам якога ўдала хаваўся сімулянт і рашучы адмоўнік ваяваць, прадстаўляе

сабою літаратурнае ўвасабленне. У сучасным свеце ёсць годныя пераемнікі [Флемінг, С'юэл, 2002]. Ці не аб гэтым самым кжа народная эфіопская прымаўка: "Калі мінае вялікасны пан, мудры селянін нізка нахінаецца і ціха пукіае"?

Дадзеныя пытанні дапамагаюць асэнсаваць прастору пратэстуючых форм, даследаваць наяўныя тактыкі, калі празмерная няроўнасць сілавых адносінаў, пазбаўленне праў і гвалт рэпрэсій робяць зварот да выступлення выключным ці нават гераічным. Такія даследаванні зачастую паступаюць ад спецыялістаў у галіне культуралогіі. Афрыканісты Баяр (Bayard), Мбэмбэ (Mbembe) і Тулябор (Toulabor) [1992], напрыклад, прапанавалі бачыць у мазаіцы праяў і нязначных форм насмешкі, няшчырай і хітрай пакорлівасці, хцівасці ў дачыненні да супольных дабротаў праяву "палітыкі жывата"¹, трываласці (супраціўлення жыватом). Падобная праблематыка назіралася спецыялістамі па арабскай і мусульманскай культурах [Bennani-Chraïbi, Fillieule, 2002], а таксама спецыялістамі па культурах былога СССР. Гэта дазволіла ўспрыняць сукупнасць паводзін (чорны гумар, збаёдванне дзяржаўнага дабра, грубасць, культурная дзейнасць, якая звяргае палітыку, бачыць у выпіўцы самаразрушальны характар асобы) у якасці палітры розных праяў – ад адчаю да смеху і вымучаных форм адмовы таталітарнай сістэмы. Таксама падкрэслім з гэтай нагоды ўнёсак пісьменнікаў, асабліва арабскіх і афрыканскіх (А. Косры, А. Курума, Н. Нванква), якія надалі форму і экспрэсію многім мадэлям і пытанням сацыяльных навук.

У сваіх розных кнігах Скот паўстае як самы паслядоўны тэарэтык, самы катэгарычны, а таму і самы спрэчны з-за сваёй асноўнай спецыфікі апісваць пратэст самых адрынутых. Рызыкуючы збядніць яго ўнёсак, можна ўсё-такі вылучыць у яго тэорыі тры асноўныя пункты. Бедным – ці то малайскім сялянам, ці то французскім падзённікам XX ст. – рэдка выпадала іншая мажлівасць (альтэрнатыва), акрамя прыніжэння і хітрыкаў. Адкрыты бунт падразумявае наяўнасць пэўных рэсурсаў і праў, якія звычайна невядомыя ім. Тым не менш відавочнае і прымусовае падпарадкаванне не хавае ад іх супярэчлівага характару несправядлівых сацыяльных адносінаў. Праз цэлы сусвет таемных расповядаў, плёткаў і насмешак, сімвалічных персанажаў

¹ "Палітыка жывата" – канцэпцыя, створаная французскім афрыканістам Жанам-Франсуа Баярам у кнізе, названай "Дзяржава ў Афрыцы: палітыка жывата". У аснове канцэпцыі месціцца асноўная характарыстыка афрыканскай палітычнай сістэмы – улада меншыні і яе імкненне выключна да задавальнення матэрыяльных патрэб, напрыклад напоўніць живот. – *Заўвага пер.*

(Жаку-сялянін у Францыі ці хітрая лань у афрыканскіх казках), падахвочаных прамоў, выбарачных інтэрпрэтацый афіцыйных дыскурсаў прыгнечаныя захоўваюць унутраны патэнцыял супраціўлення. Гэты “дрэнны характар” – не просты клапан, які дапамагае перанесці нязноснае, але з’яўляецца адначасова культурным гумусам дробных актаў супраціўлення і неабходнай папярэдняй умовай калектыўнай мабілізацыі, як толькі складуцца спрыяльныя ўмовы. Селянін Седакі, які крадзе мех рысу, думаць не думае аб аграрнай рэвалюцыі, таксама як і яго французскі сябра, які браканьерствуе насуперак шляхецкім прывілеям у 1780 г., знаходзіцца толькі на паў-шляху да канца феадальнай сістэмы. Іх імкненне да супраціўлення, тым не менш, з’яўляецца фундаментам, на якім узнікнуць сацыяльныя рухі, як толькі зручны выпадак і палітычная праява пэўнага радыкалізму дазволіць гэта [Scott, 1990].

Сцверджанне Скота мае, аднак, і спрэчныя моманты. Пашырэньне гамы актаў, вызначаных як супраціўныя, рызыка адначасова пераацаніць іх ролю і надаць ім крытычную скіраванасць, што насамрэч не заўсёды адпавядае рэчаіснасці. Яго сцверджанне не заўсёды досыць пераканаўча адказвае на назіранне, паводле якога кожная сацыяльная сістэма, у тым ліку самая прыгнечаная, уключае ў сябе месцы і перыяды (таверны, карнавалы, карыкатуры, лісты чытачоў у рэдакцыю газеты “Правда”), праявы незадавальнення, зносіць іх, часам падтрымлівае іх, пакуль яны не пагражаюць парадку. Гэта сцверджанне таксама дазваляе, насуперак эмпірычным доказам (аб Іране, Бэет, 1998), лічыць, што самыя прыгнечаныя і бедныя асуджаны на малаэфектыўную тактыку вечна абараняльных паводзін і што зварот да больш зладжанай і наступальнай тактыкі абавязкова завершыцца крывавым разгромам. Тут існуе парадаксальная рызыка падтрымаць адначасова папулісцкі падыход (у сэнсе найўнай і перабольшанай ухвалы народнай геніяльнасці) і мізэрабілісцкі падыход (у сэнсе звязнення народнага да катэгорыі вечна пакутлівай і прыгнечанай). Гэтыя прэрэччэнні, якія заклікаюць да дэбатаў, не мусяць забываць велічнай заслугі прац, падобных да Скотавых, бо яны дэманструюць формы пратэсту там, дзе яны часта праз этнацэнтрызм застаюцца нябачнымі. Працы Жака Сэмлена (Semelin) [1989] хоць і даследуюць вузкую тэму нацызму, тым не менш могуць прыдасца тут. Спыніўшыся на ўжыванні негвалтоўных форм дзеяння і супраціўлення нацысцкай уладзе, аўтар прапануе рэфлексію наконт таго, што зброя слабых – не заўсёды слабая ці бездапаможная зброя і што супольнае дзеянне можа знайсці эфектыўныя формы, нават сутыкнуўшыся з абсалютна рэпрэсіўнай уладай.

Трыяда Хіршмана і вивучэнне часткі яго прамежжавых форм пратэсту робяць неабходным успрымаць аналіз сацыяльных рухаў як форму скрыжавання розных навук. Скрыжаванне, бо нездавальненне не месціцца ў простае механіцы "стымул – адказ", а выходзіць у іншыя кірункі, дзе неабходна прыняцце рашэнняў. Скрыжаванне, бо калі сацыяльныя рухі маюць свае рэпертуары, то яны не даюць поўнай картаграфіі шляхоў – прыхаваных, у ценю, супраціўных – там, дзе ўладныя адносіны сутыкаюцца з адмовай. Скрыжаванне яшчэ і таму, што ўзгаданыя формы пратэсту закранаюць вышэйшы ўзровень пратэсту ў палітыцы, яны ўплываюць на галасаванне і іншыя кансультатыўныя механізмы ў праўных дзяржаўных рэжымах, а таксама з'яўляюцца адзінай магчымай дэмакратычнай формай аўтарытарных сістэм.

Устаўка: Паміж *Voice* і *Loyalty*: зброя слабых

У цудоўным даследаванні, прысвечаным адной малайскай вёсцы, этнолаг Джэймс Скот (Scott) [1985] закранае пытанне сродкаў супраціўлення "слабых". Самыя бедныя жыхары вёсачкі Седака жывуць у надзвычай складанай сітуацыі. Абшчынны праект вёскі, у якой няроўнасці часткова абмяжоўваліся значнасцю сямейных сувязей, салідарнасці і наймам бедных больш заможнімі ўласнікамі, вельмі хутка разбураецца. З'яўленне камбайнаў на рысавых палетках скарачае неабходнасць у працоўнай сіле. Манетарызацыя эканомікі праяўляецца ў новых кантрактных стасунках, якія не дазваляюць найбольш бедным арандаваць зямлю. Няроўнасці толькі ўзмацняюцца. Дамінуючая група вёскі валодае таксама магутным кліенталісцкім рэсурсам, падтрыманым мясцовай суполкай афіцыйнай партыі. Няўжо ў межах недэмакратычнага грамадства, традыцыі якога эфемізуюць усякую канфліктнасць, беднякі асуджаны на маўчанне з-за раскладу сіл, які робіць немажлівым, "суіцыдным" франтальны канфлікт, а пакора становіцца коштам выжывання?

Скот мяркуе, што навукоўцы і раманісты ўзнеслі дзве постаці селяніна (ці нявольніка) і толькі дзве. З аднаго боку, эпічныя героі вялікіх масавых паўстанняў, а з другога боку, убогі і брыдкі персанаж падпарадкаванага селяніна. Але гэта азначае недаацэньванне таго, што можа хавацца за маскай прыстойнасці – сутнасць супраціўных дробных дзеяў, якія ствараюць прастору паміж *voice* і *loyalty*. Скот выявае за гарманічным фасадом вясковага кансэнсусу значнасць плётак, якія сімвалічна абясцэньваюць багатых. Ён пазначае ўмеласць, з якой большасць жыхароў вёскі перакручваюць дзейныя каштоўнасці салідарнасці і дапамогі, уласцівыя яшчэ

дакапіталісцкаму грамадству і ісламскаму павучанню, каб вырваць у новых багаццяў дапамогу і міласціну. Апошнія не адважваюцца адмовіць, бо ментальна яшчэ належаць культуры, якую яны спрабуюць разбурыць, а таму часам займаюцца тым, што больш часу прысвячаюць культываванню зямлі, чым суседскіх адносінаў. Ён назірае ўсюль, уключаючы такія моманты, калі ў межах абшчыннай традыцыі нанова інтэрпрэтуюцца паводзіны: госці, якія з усмешкамі спяшаюцца на вяселле багацця, спачатку аб'ядаюцца і дэманстрацыйна сыходзяць, як толькі застаюцца адныя пустыя талеркі. Бясконцыя дробныя крадзяжы (рысу, садавіны ў садах, птушкі) выбарачна закранаюць багаццяў. Беднякі праяўляюць сапраўдны талент, каб панізіць ураджайнасць, калі іх наймаюць багацеі. Яны няўдала малоцяць каласкі, каб зрабіць прыемнае сваім братам у няшчасці, якія затым сабяруць іх. Наўмысна пакладзены камень у які-небудзь адсек камбайна псуе яго. Часам здараецца нават так, што які-небудзь асабліва зняслаўлены багацей не дае рады адшукаць рабочых, калі машыны няздатныя працаваць на залітых вадою рысавых палетках.

Сацыялагічныя праблемы і палітычныя мэты

Абцяжараныя палітычным вымярэннем, сацыяльныя рухі дэманструюць пастаянную праблему сацыяльных навук – вытрымліванне дыстанцыі ад захапленняў сацыяльнага жыцця, пры гэтым не адмаўляючыся ад трактавання “гарачых” тэм.

Псіхалогія натоўпу

Першы карыкатурны прыклад небяспечных сувязей паміж навуковым аналізам і ідэалагічнай атмасферай можа назірацца ва ўздыме ў апошняй чвэрці XIX ст. вучонага дыскурсу аб натоўпе. Гюстаў Лё Бон (Le Bon) прыдасць яму сціслае адлюстраванне ў сваёй “Псіхалогіі натоўпу” [1895]. Натоўп азначае ў яго “збор пэўных індывідаў, якімі б ні былі іх нацыянальнасць, прафесія ці пол, а таксама якой бы ні была нагода, што сабрала іх”. Калі Лё Бон спрабуе ўвесці тыпалогію натоўпаў, то яго дэфініцыя залішне шырокая, бо ён адносіць да натоўпу ў вузкім сэнсе рэлігійныя секты, гільдыі, якія аб'ядноўвае адукацыя альбо прафесія, парламенцкія асамблеі і да т.п. Самавольства такой тыпалогіі выклікана супольнымі рысамі, уласцівымі ўсім гэтым формам аб'яднання. Індывід губляе ў ім сваю аўтаномнасць, сутыкаецца з працэсам заражэння веры і паводзін. Рысы натоўпа наступныя: унушальнасць, якая выдае яго завадатару, слабы кантроль пачуццяў і інстынктаў, які робіць яго эмацыяналь-

ным, непрадбачным і небяспечным. Праз гульнію вобразаў са спажываннем алкаголю і фемінныя метафары, натоўп таксама рэгулярна ўспрымаецца як патэнцыйны выбух сексуальных інстынктаў і гвалту. Хоць Лё Бон і застаўся для наступных пакаленняў тэарэтыкам псіхалогіі натоўпу, падобныя ўяўленні прасяклі інтэлектуальны клімат эпохі. Знаходзім іх сляды ў Тэна, у крыміналогіі, якую развівалі тады Ламброза і Сігель, у Тарда [1902], нават калі працы апошняга не зводзяцца да празмернага спрошчвання. У літаратуры таксама, як сведчаць старонкі Флабэра, прысвечаныя рэвалюцыі 1848 г., у “Сентыментальнай адукацыі”, заўважаецца гэты след. Безмястоўнасць гэтых аналізаў, нават з пункту гледжання тагачаснай навукі, можа надаць таямнічы аспект іх сацыяльнаму поспеху. Амерыканская гісторык Сюзана Бэроўз (Barrows) [1981] прадэманстравала, як гэтая літаратура, адразу пасля Парыжскай камуны, адпавядала кантэксту “маральнай панікі” сацыяльных эліт. Дыскурс аб натоўпе ідзе поруч з выкрываннем “сацыяльных бядот”, што вынікаюць з “небяспечных класаў” і звязаны з крыміналам, алкагалізмам і наведваннем пажыўных месцаў. Ён уздымае таксама – праз выкрыванне натоўпу–“жанчыны”, пагрозлівых інстынктаў і сацыяльных страхав, звязаных з рухам жаночай эмансіпацыі, – постаці суфражыстак і “падпальшчыцаў” (*les allumeuses*). Страхі, паўсталыя ад ідэі універсальнага галасавання, ад уздыму сацыяльнай барацьбы, пашыраюцца вакол натоўпу як сімвала народу. Лё Бон піша зразумела: “Прышэсце народных класаў у палітычнае жыццё, іх паступовая трансфармацыя ў кіруючы клас – гэта адна з самых яркіх рыс нашай пераходнай эпохі [...]. Веданне псіхалогіі натоўпу з’яўляецца зброяй дзяржаўнага чалавека, які хоча не кіраваць натоўпам, а, прынамсі, не трапіць пад яго поўны кантроль”. Скарыстаўшыся мовай і некаторымі здабыткамі маладых навук (крыміналогіі, гігіены і псіхалогіі), дыскурс аб натоўпе замалюваў фарбамі вучонасці сацыяльныя прымхі, залучыў навуку, каб адказаць на палітычныя хваляванні.

Ігнараванне марксісцкай спадчыны

Адначасова тэарэтычны аналіз гістарычных умоў і вызначальных фактараў палітычнай мабілізацыі і практычная дактрына, прызначаная прывесці да рэвалюцыйнага дзеяння, спадчына Маркса і марксізму дэманструюць іншыя бакі праблем, паўсталых у перапляценні навуковага і палітычнага дыскурсаў. Уласна кажучы, у Маркса немагчыма весці размову аб тэорыі сацыяльных рухаў. Яны ў яго інтэграваны ў агульную праблематыку барацьбы класаў. Структура класаў у кожным грамадстве

прадстаўляе пэўную мадэль інтэрпрэтацыі мабілізацыі, якую было б памылкова зводзіць да механічнай схемы вызначэння “ў апошняй інстанцыі” эканамічным фактарам. У лісце Жазэфу Блэку ад 21 верасня 1890 г. Энгельс піша: “Маркс і я сам часткова нясём адказнасць за тое, што маладыя часам надаюць больш значнасці, чым яно заслугоўвае, эканамічнаму аспекту. Перад абліччам нашых праціўнікаў нам неабходна падкрэсліць важныя прынцыпы, якія яны адмаўляюць, і тады мы не заўсёды знойдзем ні час, ні месца, ні аказію надаць значнасці іншым фактарам, што спрычыненыя да ўзаемнага дзеяння. Але як толькі размова заходзіла аб тым, каб ахапіць пэўны перыяд гісторыі, гэта значыць перайсці да практычнага дастасавання, усё мянялася і адбывалася без памылак”. Гістарычныя творы Маркса [1850, 1852] і Энгельса [1850] аб Францыі і Нямеччыне яшчэ больш, чым іх палітычныя і палемічныя тэксты, прадстаўляюць вытанчаны аналіз “паралелаграм розных сіл” (Энгельс), які выклікае мабілізацыю і гістарычныя падзеі. Можна ўдакладніць старонкі, на якіх аўтары вывучаюць сацыяльную стратыфікацыю, матэрыяльныя ўмовы існавання і іх уплыў на патэнцыял і формы мабілізацыі. Прыняцце пад увагу культурных абставін пэўнай эпохі таксама адкрывае добрыя перспектывы, калі Энгельс [1850] уявіў, як распаўсюджанасць хрысціянскай рэлігіі прымусіла сялянскія рухі XVI ст. звярнуцца да мовы рэлігійнай эрасі, каб выказаць свае жаданні ў сацыяльным змаганні. Нарэшце, Маркс падкрэслівае ў сваёй вядомай разбіўцы “клас у сабе” і “клас для сябе” важнасць будаўніцтва супольнай свядомасці, класовай ідэнтычнасці як стратэгічнага элемента поспеху мабілізацыі і здольнасці выпрацаваць рэвалюцыйны праект.

Рэфлексія Маркса, падпраўленая Леніным у “Што рабіць?” [1902], спыняецца на значнасці арганізацыйнага чынніка як элемента каардынацыі сіл, стварэння фалангі прафесійных актывістаў, здольных прыўнесці “звонку” працоўнага класа тэарэтычны ўнёсак, які ўзвысіць вопыт завода і надасць стратэгічнае бачанне рэвалюцыйных змен. Спадчына марксісцкіх развагаў вакол “сацыяльных рухаў” уключае ў сябе таксама ўнёсак Грамшы аб паняцці “гегемонія”. Італійскі камуністычны правадыр развівае думку аб функцыі (прызначэнні) інтэлектуалаў, уключаючы партыйных і дзяржаўных інтэлектуалаў як стваральнікаў уяўленняў, якія дапамагаюць ствараць супольную свядомасць, кансэнсус і замацоўваць сацыяльныя саюзы альбо, наадварот, робяць іх немажлівымі.

Па-за гэтым аглядам марксісцкі аналіз сацыяльных рухаў уздымае непрыемныя пытанні. Яго ўнёскі дэманструюць, што

не існуе аўтаматычнай антыноміі паміж мэтай палітычнага дзеяння і мэтай ведаў аб сацыяльных дэтэрмінізмах. Палітычнае дзеянне можа быць носьбітам ведаў. Яно можа ўключаць у сваёй практычнай дзейнасці здабыткі сацыяльных навук свайго часу. У той жа момант актывісцкае дзеянне ніколі не можа быць формай практычнай працы пэўнай чыстай навуковай тэорыі. Яно спрошчвае аналіз, каб папулярызаваць яго і пераўтварыць у слоган. Яно таксама мае на мэце дасягнуць эфектыўнасці і заваяваць уладу, а ўжо потым веды, а таму месціць у сабе пэўныя сляпыя плямы. Марксізм добра ілюструе гэту з'яву. Зрабіўшы з сацыяльных рухаў абавязковую праяву класавых стасункаў, якія вызначаюцца спосабам вытворчасці, ён амаль не ўлічвае рухі, структураваныя паводле іншых тоеснасных мадэляў (нацыяналізм, жаночы рух). Абумоўленыя гістарычнымі акалічнасцямі напрамкі – як мадэль партыі з ваеннай арганізацыяй у Леніна – становяцца тэарэтычнымі догмамі з цяжкімі наступствамі. Нарэшце, хоць марксізм-ленінізм і з'яўляецца адной з нешматлікіх тэорый палітычнай мабілізацыі, якой удалося змяніць аблічча свету, але, як ні парадаксальна, ён мала распрацаваў тэорыю (у адрозненне ад практыкі) і рэфлексію аб уласным інструментальным ужытку групамі і інстытутамі, якія ім удалося стварыць і мабілізаваць [Pudal, 1989]. Далікатныя пытанні, якія ўздымае марксісцкая спадчына, што датычыцца сацыяльных рухаў, таксама спрычыненыя да яго заглушэння ў сучаснай сацыялогіі. Тады як толькі малая колькасць падручнікаў па сацыялогіі ігнаруе бессэнсоўныя развагі Лё Бона, марксізм наогул ледзьве прыгадваецца ў іх, хаця некаторыя элементы падыходу “мабілізацыі рэсурсаў” [Oberschall, 1973; Tilly, 1976] супадаюць з самымі трывалымі і саліднымі ўнёскамі Маркса. Гэтая асіметрыя сведчыць аб нязграбнасці інтэлектуалаў перад тэарэтычнай спадчынай, якая цяпер успрымаецца як мала выгадная з палітычнага пункту гледжання.

Устаўка: Сацыяльная марфалогія і магчымасці мабілізацыі ў Маркса

“Раздробленыя сяляне складаюць гіганцкую масу, члены якой живуць у аднолькавай сітуацыі, аднак без сувязі аднаго з адным. Іх спосаб вытворчасці ізаліруе іх адзін ад аднаго замест таго, каб прывесці да ўзаемных адносін. Гэтая ізаляцыя ў дадатак узмацняецца кепскім станам сродкаў камунікацыі ў Францыі і галотай сялянства [...]. Кожная сялянская сям’я – амаль цалкам самадostatкова, вырабляе самую большую частку таго, што спажывае, і такім чынам забяспечвае сваё існаванне хутчэй праз абмен з прыродай,

чым з грамадствам. Дробны ўчастак, селянін, яго сям'я, побач другі дробны ўчастак, дробны селянін і яго сям'я [...]. Такім чынам, асноўная частка французскай нацыі ўяўляе сабою простае складанне аднатыповых ушанаванняў прыблізна так, як мех, напоўнены бульбай, з'яўляецца простым мехам бульбы. Пакуль мільёны сялян жывуць у эканамічных варунках, якія падзяляюць іх адзін ад аднаго і адрозніваюць іх ладам жыцця, інтарэсамі і культурай ад іншых класаў, яны з'яўляюцца адным класам. Аднак пакуль існуе толькі лакальная сувязь паміж раздробленымі сялянамі, а падабенства іх інтарэсаў не стварае ніякай супольнасці, ніякай нацыянальнай сувязі ці палітычнай арганізацыі, яны не з'яўляюцца адным класам. А таму яны няздатныя абараняць свае класавыя інтарэсы ад свайго ўласнага імя [...]. Яны не могуць прадстаўляць сябе самі. Яны вымушаныя быць прадстаўлены іншымі."

Карл Маркс, 18 брумера Луі Банапарта, 1852.

3. Фрустрацыя і выгада

Сацыяльныя навукі часта папракаюць у тым, што яны з'яўляюцца ўсяго толькі кірмашом пунктаў гледжання, дзе, калі б не працэс захавання ведаў, хто заўгодна мог бы паўплываць на развіццё іх думкі. У аналізе грамадскага жыцця ЗША, прапанава- нам Марксам, Лё Бонам, а таксама Таквілем, адлюстроўваецца досыць супярэчлівая ўся сацыялагічная спадчына XX ст. Пады- ходы, што развіваюцца ў апошнія пяцьдзесят год і на якіх мы спынімся ў наступных трох частках кнігі, таксама могуць па- дацца вельмі супярэчлівымі. Тым не менш гэтыя супярэчнасці не вынікаюць з калейдаскопа адцягнутых домыхлаў. Дзякуючы паслядоўнасці і параўнанню тэорый, даследаванні ў канцы 70-х гг. XX ст. стварылі салідную аналітычную падмуроўку.

Нароўні з няўстойлівасцю тэарэтычных канструкцый праявілася немажлівасць ахапіць усе бакі сацыяльных рухаў. Паслядоўна прыгадваючы школу “калектыўных паводзін”, за- тым школу рацыянальнага дзеяння, мы сутыкаемся з прабле- матычнасцю, з якой сацыялагічны падыход трактаваў гэтыя з'явы. Гэтыя дзве тэарэтычныя мадэлі *a priori* маюць хіба адно падабенства – аднолькавае з'яўленне па часе. Іх блізкасць на гэтым завяршаецца, бо яны базіруюцца на розных прабле- матыках. Тэорыі “калектыўных паводзін” (*collective behaviour*) тлумачаць рухі ў святле псіхасацыялогіі такім паняццем, як “сацыяльная фрустрацыя”, пры гэтым улічваючы небяспеч- ную ўладу незадаволеных чаканняў і жаданняў. Мадэль рацы- янальнага дзеяння, наадварот, імкнецца падпарадкаваць рухі эканамічнаму тлумачэнню, якое спрошчвае іх, падкрэсліваючы пры гэтым, што індывіды, якія ўдзельнічаюць у сацыяльных ру- хах, застаюцца ўважлівымі да выгады (*кошт/выгада*), якая і абумоўлівае іх удзел у рухах. Пры гэтым і сам маштаб розніцы дадзеных падыходаў спрыяе рэфлексіі. Яна ўказвае на няўменне сацыялогіі дакладна вымераць з'явы, якія яна даследуе, а калі яна і прызнае іх спецыфіку, то толькі звярнуўшыся да псіхалогіі, якая надае ім сэнс. І наадварот, зварот да эканамічнага тлумач- эння вядзе да адмовы ўсякай спецыфікі аб'екта сацыялогіі, які проста зводзіцца да ледзьве арыгінальнага выпадку атрыман-

ня выгады рацыянальнымі індывідамі. Той факт, што гэтыя тэарэтычныя моманты рэзка змяняюць адзін аднаго, сігналізуе таксама аб пэўнай праблеме, на пераадоленне якой навуцы спатрэбяцца гады. Як зразумець сапраўдныя прычыны паводзін мабілізаваных людзей, пазбавіўшыся абмежаваных тлумачэнняў: альбо цынічнага ці карыслівага пошуку выгады, альбо выбуху фрустрацый і эмоцый?

Тэорыі калектыўных паводзін

Зручная шылда

Спасылаючыся на школу *collective behaviour*, неабходна захоўваць пільнасць. Бо яна падразумявае пэўную інтэлектуальную суцэльнасць там, дзе часта існуе ўзаемная ўвага да адных і тых жа тэм, пэўная форма інтэлектуальнага пошуку, які прыводзіць праз розныя каналы да перагляду агульнага падыходу да сацыяльных рухаў. Дзякуючы ўкладу чыкагскай школы, у прыватнасці Парку, а затым Блюмэру, у міжваенны перыяд калектыўныя паводзіны сталі заканамерным аб'ектам сацыялагічных даследаванняў. Да гэтага далучыліся і такія функцыяналісты, як Смэлсэр (Smelser), а таксама аўтары з псіхасацыялагічнага аточэння, у прыватнасці Гар (Gurr).

Першы падыход заключаецца ў грубым граненні паняцця "калектыўныя паводзіны". Сацыяльныя рухі – гэта ўсяго толькі адна кампанента з сукупнасці з'яў, якія ахопліваюць розныя лады жыцця, рэлігійныя феномены, секты. Для Блюмэра (Blumer) аб'яднальны элемент гэтых паводзін месціцца ў іх інстытуцыйным дэфіцыце, у слабасці нарматыўных рамак, якія ахопліваюць супольнае дзеянне. Што да Смэлсэра [1962], то ён настойвае на ідэі аб "мабілізацыі на аснове пэўнага веравання, якое зменіць супольнае дзеянне". Маштабы гэтых усеахапляльных катэгорый не заўсёды спрашчаюць успрыманне асаблівасцей сацыяльных рухаў.

Суцэльнасць, якая звязвае гэтыя падыходы, залежыць ад чатырох чыннікаў. Першы заключаецца ў абвінавачванні ў недастатковай паспяховасці падыходу, атрыманага ў спадчыну ад псіхалогіі натоўпу. Цяпер акцэнт ставіцца на тым, што мабілізацыя больш не з'яўляецца сацыяльнай паталогіяй, а мае пэўную рацыянальнасць. Другі заключаецца ў тым, што бачанне пераносіцца з дэструктыўнага і небяспечнага патэнцыялу сацыяльных рухаў на іх здольнасць ствараць новыя лады жыцця, нормы, інстытуты, карацей кажучы, сацыяльныя змяненні. Гэтая змена абумоўлівае трэці чыннік.

Эпідэміялагічная мадэль Лё Бона, а таксама Блюмэра, якая ставіла ў аснову паводзін натоўпу логіку заражэння, стаднасці і пасіўнага прытрымлівання чужой волі, заменена праблема-тыкай *канвергенцыі*. Калектыўныя паводзіны паўстаюць не з феноменаў імітацыі, а з сінхранізацыі паміж вераваннямі і фрустрацыяй, уласцівай індывідам. Гэта адкрывае шлях да вывучэння ідэалогій, вераванняў і спосабаў іх распаўсюджвання. Дзякуючы паняццям “з’яўленне нормы”, які сустракаем у Тэрнэра і Кіліяна (Turner, Killian) [1957], і “абагульненага веравання” Смэлсэра, узмацняецца роля ўяўленняў. Акцэнт цяпер робіцца на тым, што незадавальненне аўтаматычна не спараджае рух. Ён павінен знайсці мову, якая надасць яму сэнс, вызначыць праціўнікаў, узаконіць дамаганні ў дачыненні да каштоўнасцей. Тэрэтыкі калектыўных паводзін звяртаюцца да самых моцных пытанняў Тарда аб кірунках распаўсюджвання вераванняў, аб іх успрыманні рознымі сацыяльнымі катэгорыямі насельніцтва, што Смэлсэр апісвае праз тэрмін “структурная кандукцыйнасць”. Ён азначае нераўнамерны патэнцыял распаўсюджвання вераванняў, каштоўнасцей і чутак у сацыяльнай прасторы, што можа быць праілюстравана такімі рознымі прыкладамі, як хуткасць біржавай панікі і маруднасць распаўнення плётак у маланаселенай мясцовасці са слабай сеткай камунікацый. Вельмі неадназначна кажучы, гэтыя змяненні азначаюць апошні аб’яднальны элемент. Перыяд калектыўных паводзін уяўляе сабою калыханне паміж імкненнем да сацыялагізацыі аналізу, улікам сацыяльных структур, што выклікаюць мабілізацыю, і сілай укаранення ў праблематыку, запазычаную з псіхалогіі (напрыклад, такія паняцці, як напружанне ці фрустрацыя, якія ўспрымаюцца як індывідуальныя задаткі, што папярэднічаюць мабілізацыі). Твор Гара сведчыць аб багацці і крохкасці падобных разваг.

Чаму людзі бунтуюць?

Пад такой назвай ў 1970 г. Тэд Гар развівае аналіз, які адначасова стаў адным з самых распрацаваных маніфестаў і лебядзінай песняй прац *collective behaviour*. Аўтар прытрымліваўся псіхасацыялагічнага падыходу. Гар адштурхоўваўся ад паняцця “*адносная фрустрацыя*”. Яно азначае стан напружання – задавальненне, якое чакаецца і не здзяйсняецца, якое можа перакінуцца незадавальненнем і гвалтам. Фрустрацыя можа вызначацца як негатыўнае сальда паміж “каштоўнасцямі” (“*valeurs*” – гэтае паняцце можа азначаць узровень прыбытку, іерархічнае становішча, а таксама нематэрыяльныя элементы, напрыклад прызнанне ці прэстыж), якіх індывід

прытрымліваецца ў дадзены момант, і каштоўнасцямі, што, як ён лічыць, павінны належаць яму згодна з яго становішчам у грамадстве. Калі гэтая сітуацыя суправаджаецца пачуццём расчаравання, гневам, незадавальненнем, тады фрустрацыя – сацыяльны факт. Яна адносная тады, калі падуладная логіцы параўнання. Яна стварае сацыяльныя нормы, сістэму чаканняў, звязаных з тым, што ў дадзеным грамадстве з’яўляецца законнай раздачай сацыяльных рэсурсаў розным групам. Дакладней кажучы, члены адной прывілеяванай сацыяльнай групы, статус ці рэсурсы якіх пагаршаюцца (арыстакратыя ўчора, універсітэцкія выкладчыкі сёння), могуць адчуць большую фрустрацыю, чым члены пэўнай групы, аб’ектыўна бяднейшай, рэсурсы і статус якіх адпавядаюць таму, што члены прадбачылі і чакалі ад сваёй сацыяльнай сітуацыі. Сацыяльныя пакуты ў Гара, такім чынам, не карэлююцца з абсалютнымі нормамі (парог беднасці), але ўспрымаюцца як сітуацыйная галота, як разыходжанне паміж сацыяльна пабудаванымі чаканнямі і ўспрыманням сучаснасці. Прыклад кар’еры, дзякуючы якой працоўны здольны ў любы момант свайго жыцця змераць сваю паспяховасць і зразумець, ці знаходзіцца яна ў межах нормы альбо не, атрымаць ад гэтага асалоду альбо фрустрацыю, можа дапамагчы зразумець сцвярджэнне Гара. Аднак яго мадэль улічвае яшчэ і тое, як мяняецца сацыяльная каціроўка каштоўнасцей і як змяняюцца чаканні розных груп: валоданне машынай у 1930 і 2005 гг. мае розную каштоўнасць, таксама як розную каштоўнасць маюць прафесіі настаўніка і лекара ў згаданыя гады. Гар бачыць у сіле фрустрацыі паліва сацыяльных рухаў. Калектыўнае пераадоленне парогу фрустрацыі – гэта ключавы момант усякага значнага сацыяльнага руху. Аналіз выпрацоўвае тыпалогію выпадкаў адноснай фрустрацыі (гл. устаўку). Ён тлумачыць пераменныя, якія дазваляюць ацаніць верагоднасць пераходу да канфліктных форм дзеяння: сілу разыходжання паміж чаканнямі і задавальненнем, ступенню яскравасці і прывабнасці жаданага рэсурсу, існаваннем множнасці шляхоў, каб дасягнуць жаданых рэсурсаў (прыгадаем тут exit Хіршмана).

Заслуга Гара таксама заключаецца ў тым, што ён, пасля Смэлсэра, імкнуўся надаць сваёй мадэлі сапраўдную сацыялагічную глыбіню. Хоць нярэдка частка чытачоў і каментатараў Гара зводзяць яго да тэарэтыка фрустрацыі як тлумачэння мабілізацыі і гвалту, насамрэч яго кніга куды складаней і амбіцызней. "Why Men Rebel?" не прызнае механічных адносін "фрустрацыя – мабілізацыя", а заклікае адшукаць сімвалічнае ці кагнітыўнае пасрэдніцтва. Сацыяльны рух вымагае працы па

стварэнні дыскурсу, па ўзяцці на сябе адказнасці, а таксама мае мэтай надаць сэнс рэальным сацыяльным адносінам. Гэта праца прызначана не толькі для мабілізаванай групы. "Сацыяльны кантроль", які можа ажыццявіць дзяржава, ніколі не абмяжоўваецца выкарыстаннем паліцыі. Ён адбываецца таксама праз прэвентыўную дзейнасць легітымацыі інстытутаў і рэжыму, праз дыскваліфікацыю найбольш гвалтоўных форм аспрэчвання. Ён таксама выкарыстоўвае сімвалы, жэсты, якія калі і не ліквідуюць напружання, то, прынамсі, пастараюцца зрэагаваць на выклік. Гар прыгадвае, напрыклад, ролю рэквізіцый жылля як моцнага сігнала таго, што ўлады займаюцца дадзенай праблемай. Нічога дзіўнага ў тым, што ён стаў адным з першых, хто ўвёў сродкі медыя ў якасці аб'екта сацыялогіі мабілізацыі, а таксама стаў надаваць шмат увагі культурным звесткам і калектыўнай памяці. Яго цікавілі такія пытанні, як: "Ці існуе ў той ці іншай групе альбо краіне традыцыя мабілізацыі, культура вырашэння канфліктаў, памяць асобных міфізаваных фактаў?"

Акрамя таго што сувязь, якую праводзіць Гар паміж працэсам і гвалтам, з'яўляецца рэдукцыйнай і не пазбаўленай двухсэнсоўнасці, у гістарычнай перспектыве яна мае яшчэ заслугу прымусіць нас успрымаць у сацыялагічных катэгорыях умовы ўзнікнення гвалту. Толькі пасля распаду лявацкіх рухаў і "цяжкіх гадоў" гэта пытанне будзе сур'ёзна разгледжана ў навуковай літаратуры аб супольным дзеянні [Della Porta, 1990; Sommier, 1998].

Насуперак яе насычанасці праца Гара нагадвае бліскучы пастскрыптур для звода "калектыўных паводзін", які неўзабаве будзе адасланы ў навуковае чысцілішча. Прычыны гэтай маргіналізацыі палягаюць у хібах праблематыкі. Рэдка хто з навукоўцаў спрабуе (як, напрыклад, Наталі Д'юкло [1998], якая даследавала гвалты сярод брэтонскага сялянства) надаць значнасць паняццю "*фрустрацыя*", якое складана ахапіць, бо яно знітавана з такімі паняццямі, як вераванні, успрымання, а таксама з такім нематэрыяльным паняццем, як прэстыж. Зашмат розных падыходаў да гэтага паняцця выклікае таўталагічнае ўжыванне, як гэта сведчыць фрустрацыя, выкліканая нечаканым узнікненнем рухаў, якія і самі паўсталі ў выніку моцнай фрустрацыі [Dobry, 1986, с. 53–56]. Хоць Гар ставіцца з недаверам да падобнага тлумачэння і імкнецца разглядаць выпадкі, у якіх фрустрацыя не выклікае ні мабілізацыі, ні гвалту, тым не менш яго часта натхняльныя сцвярджэнні застаюцца ўсяго толькі складанымі гіпотэзамі без эмпірычных і сістэматычных доказаў. Але на заняпад яго ідэй асабліва моцна паўплывала

прастору для фрустрацыі. Гар прыгадвае ў гэтай звязцы прыклад Маркса аб першых рухах рамеснікаў супраць механізацыі, якая ўспрымалася як пагроза статусу вольнарабочых, а яшчэ прыклад мабілізацыі дробнай традыцыйнай буржуазіі і яе ролі ва ўздыме фашызму ў Еўропе.

Нарэшце, трэцяя мадэль – названая мадэллю ўзрослых чаканняў (*aspirational*) – паўстала ў выніку працэсу, супрацьлеглага таму, які мы назіралі ў мадэлі заняпаду. Тут даступныя для члена пэўнай групы каштоўнасці мяняюцца нязначна. Але ж гэтай гарызантальнай крывой супрацьстаіць узыходны схіл узрослых незадаволеных чаканняў. Частка антыкаланіяльных паўстанняў пасля 1945 г. можа быць апісана паводле гэтай схемы. Асобы з каланізаваных, якія далучыліся да войска Леклерка і якія прасунуліся па службе, дасягнулі роўнасці са сталічнымі вайскоўцамі як у плане ваенным, так і грамадзянскім, апынуўшыся пасля дэмабілізацыі на пенсіі, зноў вярнуліся на пачатковы этап і ператварыліся ў неграмадзян. Потым гэтыя адрынутыя складуць значную частку кадрў арміі сепаратыстаў.

Устаўка 2: Нацыянальная пратэстная культура

Аргенцінскія сацыяльныя рухі традыцыйна паходзяць з дзвюх крыніц – забастоўкі (асабліва ўсеагульнай) і маніфестацый. Асобнае месца маніфестацыйнай дзейнасці абумоўлена выключным працэнтам насельніцтва, якое жыве ў буэнас-айрэскай агламерацыі, тым фактам, што ў Аргенціне рана паўсталі палітычныя партыі, а таксама тым, што імігранты, сярод якіх шмат актывістаў-сацыялістаў і анархістаў, аддаюць перавагу менавіта гэтаму кшталту пратэсту. Як ні парадаксальна, але шматкратнасць вяртання да ўлады дыктатарскіх урадаў праз звяртанне да вулічнага люду паспрыяла пасля Другой сусветнай вайны замацаванню менавіта гэтага адзіна магчымага спосабу праяўлення волі.

Пачынаючы з 1945 г. у аргенцінскай нацыянальнай пратэстнай культуры замацавалася адно месца – *la Plaza de Mayo*, цэнтральны пункт для афіцыйных шэсцяў і візітаў замежных гасцей, які знаходзіцца ў цэнтры Буэнас-Айрэса перад рэзідэнцыяй прэзідэнта.

З'яўленне гэтага месца як сапраўднага ўвасаблення памяці і ўлады для пратэстуючых пачалося з гіганцкай маніфестацыі 17 кастрычніка 1945 г., якая стала каталізатарам выступлення войска і прыходу да ўлады Перона. Рэжым Перона таксама паўплывае на замацаванне за пляцам моцнага сімвалічнага статусу, арганізоўваючы кожнае 17-е кастрычніка маніфестацыю адданасці на *la Plaza de Mayo*, дзе, акрамя гэтага, арганізаваліся шэсці на 1 мая. Ужо іншая маніфестацыя ў 1969 г. абумовіць падзенне рэжыму Анганы. Сімвалічны статус галоўнага кафедральнага сабора ўсіх маніфестацый за пляцам, а таксама амаль магічная

ўлада, што замацавалася за ім, прымусяць некаторыя ўрады карыстацца ім як сапраўднай зброяй. Ваенная хунта ў 1987 г. звернецца да народу на пляцы *de Mayo*, каб заручыцца падтрымкай у справе захопу Мальвінскіх астравоў. У красавіку 1987 г. прэзідэнт Алфонсін у велікодную нядзелю сабярэ на *la Plaza de Mayo* 500 000 маніфэстантаў, каб прадухіліць ваеннае паўстанне.

У грамадстве, дзе апытанні грамадскай думкі гралі яшчэ слабую ролю, маніфэстацыі ў Буэнас-Айрэсе з'яўляліся індыкатарам легітымнасці і сацыяльных чаканняў. Беднасць юбілейнага картэжу Перона 17 кастрычніка 1955 г. успрымецца як знак ізаляцыі галавы дзяржавы і пачатак яго паражэння. Насуперак вядомаму, нацыянальная палітычная культура дэманструе, што глабальныя палітычныя і сацыяльныя змяненні могуць быць дасягнуты пры пасрэдніцтве паспяховай маніфэстацыі. Вядомы рух "Маці пляцу Мая" падчас ваеннай дыктатуры ў 1976–1983 гг. трэба разумець якраз у гэтай перспектыве. Дзяржаўны тэрор, які пазбаўляў людзей права на маніфэстацыю, усё ж такі быў пераможаны мацяркамі "згубленых" людзей (знішчаных хунтай), якія ўзялі за звычай моўчкі маршыраваць па тры гадзіны кожны чацвер па дарожках для прахожых каля вядомага пляца. Пры гэтым мацяркі загортвалі галаву ў шаль, як у царкве, а на самой тканіне было напісана імя зніклага, дата знікнення, а часам маніфэстанткі яшчэ неслі фота сваіх дзяцей. Хоць некаторыя мацяркі таксама затым зніклі ўслед за сваімі дзецьмі, хунта тым не менш так і не змагла знайсці адэкватнага адказу на гэтую адваёву сімвалічнай прасторы вулічнага пратэсту, які выклікаў ў людзей павагу і сімпатыю.

Крыніца: Chaffee [1933].

Калі *Homo oeconomicus* далучаецца да дзейства

У 1966 г. эканаміст Манкур Ольсан (Olson) публікуе працу "The Logic of Collective Action". Кніга прапануе эканамічнае тлумачэнне сукупнасці сацыяльных паводзін і спрыяе ўзнікненню сапраўднай артадаксіі рацыянальнага дзеяння, якое будзе неверагодна ўплываць на паўночнаамерыканскія, а затым і еўрапейскія сацыяльныя навукі.

Парадокс Ольсана

Адпраўны пункт аналізу Ольсана базіруецца на ўражлівым парадоксе. Цвярозы розум падказвае, што супольнае дзеянне паўстае само сабою, як толькі група індывідаў бачыць выгаду ад таго, што яны разам, і асэнсоўваюць гэта. Пярэчанне Ольсана палягае ў тым, каб паказаць, што група, якая валодае гэтымі ўласцівасцямі, можа ўвогуле нічога не прадпрымаць. Марна мы

думаем, што латэнтная група індывідаў, якія маюць агульныя матэрыяльныя інтарэсы, – гэта адзінка, адораная калектыўнай воляй, бо аналіз павінен яшчэ ўлічваць і логіку індывідуальных стратэгий. Пры тым, што супольнае дзеянне – з’ява зразумелая, калі група ўспрымаецца як носьбіт толькі адной волі, рацыянальнасць індывідаў перакрэслівае гэтае бачанне. Прыклад руху, накіраванага супраць падаткаў, апісаны ва ўстаўцы, цудоўна ілюструе дадзенае сцвярдженне. Мабілізацыя будзе паспяховай тады, калі будзе масавай. Аднак забудзем пакуль сцэнарыі аб незаконным пасажыры (*free-rider*). Існуе стратэгія, якая яшчэ больш паспяховая, чым мабілізацыя, – бачыць, як мабілізуюцца іншыя. Класічны прыклад штрэйкбрэхера, які выйграе ад павышэння заробку, атрыманага ў выніку забастоўкі, і пазбягае выліку часткі заробку, як удзельнікі забастоўкі, сведчыць на карысць дадзенай стратэгіі. У крайняй форме гэтая логіка робіць немажлівай усякую мабілізацыю. Індывідуальная рацыянальнасць дзесяці бяздзейных наймальнікаў, якія чакаюць мабілізацыі іншых, каб атрымаць выгаду, вядзе да інертнасці і павелічэння падатковага ціску.

Парадокс заводзіць у тупік. Зроблены на наступствах індывідуальнай рацыянальнасці акцэнт указвае на малаверагоднасць супольнага дзеяння. Аднак практыка паказвае адваротнае. Мадэль Ольсана ўзбагачаецца такім паняццем, як *выбарачнае заахвочванне*. Існуюць спосабы, якія дазваляюць наблізіць індывідуальныя паводзіны да таго, што ў адцягнутай мадэлі стала б рацыянальнасцю групы з калектыўнай воляй. Для гэтага дастаткова знізіць выдаткі на ўдзел у акцыі і павялічыць выдаткі на няўдзел. Выбарачнымі заахвочваннямі (стымуляцыямі) могуць быць выплаты і выгады, якімі арганізацыя забяспечвае сваіх членаў. *American Medical Association* забяспечвае сваіх членаў-дактароў курсамі павышэння кваліфікацыі, страхоўкай, юрыдычнай дапамогай, прафесійным якасным часопісам, што ўрэшце апраўдвае асацыяцыйныя ўзносы. І, наадварот, доктар-нячлен павінен прыбегчы да дарагой прыватнай страхоўкі і рызыкуе сустрэць астракізм з боку сваіх калег. Выбарачныя заахвочванні могуць таксама прымаць форму прымусу. Самым выразным прыкладам тут з’яўляецца сістэма, вядомая пад назвай *closed-shop* (закрывае прадпрыемства), якая доўга практыкавалася ў Францыі прафсаюзамі докераў і Агульнай федэрацыяй працы (CGT). Гэтая сістэма ўлічвала, што працоўны наймаўся на працу з умовай абавязковага ўступлення ў гэтую арганізацыю. Такая практыка, натуральна, выключала найманне “лішніх людзей”. Гэтая сістэма была распаўсюджана ў ЗША паміж 1936 і 1947 гг.

у выніку падпісання *Wagner Act'u*. Разважаючы аб падобнай практыцы, мы вымушаны адразу паставіць некалькі пытанняў: аб пагрозе індыўідуальным свабодам, якая хаваецца ў акце, і пытанне аб яе наступствах у стварэнні сеткі моцных і надзейных "сацыяльных партнёраў" у працоўных адносінах.

Шэраг эмпірычных прац можа падтрымаць Ольсанаў аналіз ролі выбарачных заахвочванняў. Джэймсан (Gamson) [1975] змог паказаць, абапіраючыся на вялікую выбарку, праведзеную ў ЗША, што арганізацыя, якая пастаўляе выбарачныя заахвочванні, прызнаецца апытанымі ў 91% выпадкаў і мае поспех у 82% выпадкаў супраць 36 і 40% адпаведна, калі арганізацыя пазбаўлена гэтага рэсурсу. Даследаванне Дэйвіда Нока (Knokke) [1988], прысвечанае грамадскаму свету агламерацыі Мінеаполіса, ілюструе падобную тэндэнцыю. Толькі 2% членаў "найменш палітычных" асацыяцый (спартыўныя, клубы калекцыянераў і пад.) выказалі згоду, каб застацца ў асацыяцыі, калі яна стане толькі групай ціску, 70% выказалі задавальненне, што асацыяцыя прапануе паслугі, тады як 23% абумоўліваюць уступленне ў яе адразу гэтымі двума чыннікамі.

Устаўка 1: Вынікі мабілізацыі і няўдзелу

	Колькасць удзельнікаў у антыпадатковым руху									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Тэарэтычны прыбытак на чалавека	20	40	60	80	100	120	140	160	180	200
Кошт на чалавека	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50
Рэальны прыбытак з улікам коштаў	-30	-10	10	30	50	70	90	110	130	150
Прыбытак без білетнага пасажыра	20	40	60	80	100	120	140	160	180	

У адной камуне падатак на жыллё складае 500 еўра на чалавека. Дзесяць кватэранаймальнікаў вырашылі аб'яднацца, каб панізіць кошт падатку. Адвольнае меркаванне: мабілізацыя можа ў лепшым выпадку вярнуць ім 300 еўра. Паніжэнне кошту залежыць ад колькасці задзейнічаных у мабілізацыі людзей: 10 чалавек –

зніжэнне на 200 еўра, 9 чалавек – 180 еўра, 8 – 160 еўра і г.д. Удзел у акцыі ўключае выдаткі на стварэнне асацыяцыі, распаўсюджванне лістовак, час, затрачаны на сходы і іншыя дэмаршы. Прыблізна гэтыя выдаткі абыходзяцца ў 50 еўра на чалавека.

Тэорыя рацыянальнага дзеяння (ТРД) і зацвярдзенне мадэлі

Мадэль, пабудаваная Ольсанам, мае таксама і пэўныя абмежаванні. Яна ўжываецца ў дачыненні да рухаў, якія імкнуцца да “калектыўных даброт/выгад”, г.зн. да выгад, якімі карыстаецца сукупнасць людзей дадзенага калектыву: паляпшэнне сітуацыі вакол забруджвання паветра выгадна ўсім. Аднак Ольсан асабліва настойвае на адмысловасці малых груп. Некаторыя з іх могуць адпавядаць сітуацыям, калі які-небудзь адзін член бярэ на сябе ўсе выдаткі на дзейнасць і пры гэтым знаходзіць выгаду. У малых групах надзвычай яшчэ мацнейшым і мабілізуемым з’яўляецца жаданне паўплываць на рашэнне. А таксама сацыяльнае і маральнае напружанне членаў групы куды відавочней і эфектыўней. Нарэшце, аўтар падкрэслівае, што яго спосаб аналізу “надта рызыкуе не дапамагчы” пры даследаванні “філантрапічных і рэлігійных груп, якія абараняюць інтарэсы тых, хто не з’яўляецца іх членамі” (с. 183–184). І тады наспявае пытанне, ці не руйнуецца суцэльнасць мадэлі Ольсана з-за таго, што ён надае столькі ўвагі наступствам сацыяльных і пачуццёвых адносін, уласцівых малым групам падчас актыўнай дзейнасці? Зрэшты, шматсэнсоўным з’яўляецца досыць блытанае абыходжанне Ольсана з такімі паняццямі, як “*таварыскасць*”, “*эмацыянальныя адносіны*” і “*вераванні*”. У хуткім часе “эмацыянальныя і ідэалагічныя” элементы ліквідуюцца аўтарам па прычыне іх малаважнасці і малаэфектыўнасці (с. 34–35). У іншых выпадках яны трактуюцца як другарадныя выбарачныя заахвочванні (с. 84), як адданасць групе на карысць салідарнасці. Нарэшце, калі эмпірычная важкасць гэтых эмацыянальных і ідэалагічных даных стварае факты, якія не могуць быць ахопленыя і патлумачаныя тэорыяй, тады супольныя нерацыянальныя дзеянні асацыіруюцца з расплывістасцю месяца (менавіта так!) сацыяльнага свету і перадаюцца на волю псіхолагаў (с. 185).

Першапачатковыя засцярогі Ольсана на пачатку 80-х г. XX ст. будуць паступова разбураны ўздымам тэорыі рацыянальнага дзеяння (ТРД), прыхільнікі якой імкнуцца з тэхнічным спрытам ужыць мадэль *homo oeconomicus* у дачыненні да ўсіх сацыяльных фактаў. Эканамісты Джэймс Б’юкенэн (Buchanan) і Гэры Бэкер (Becker) прытрымліваюцца гэтага падыходу, які базіруецца

на эканамічным пастулаце аб магчымай інтэрпрэтацыі ўсіх з'яў у звязцы з рацыянальнымі актарамі, для якіх удзел ў супольным дзеянні – гэта чысты акт падліку вынікаў затрачаных на дзеянне энергіі і рэсурсаў. Не ўдаваючыся пакуль у крытыку саміх асноў гэтай аналітычнай мадэлі, можна выявіць некалькі яе ўнутраных недахопаў. Калі патэнцыяльныя ўдзельнікі супольнага дзеяння з'яўляюцца рацыянальнымі разважлівымі асобамі, спакушанымі статусам незаконнага пасажыра, чаму тады іх пачуццё рацыянальнага прадбачання не дазваляе ім прадбачыць іншыя чужыя сітуацыі? І хіба неразважліва сцвярджаць, што індывід, які ўдзельнічае ў руху, можа паводзіць сябе як гулец у карты ці шахматы, запытаўшыся ў свайго партнёра, як той будзе хадзіць? Гэтая простая мудрагелістасць падліку, якая, дарэчы, вядома сучаснай мікраэканоміцы, магла б падштурхнуць да мабілізацыі і нават да надзвычай моцнай мабілізацыі, улічваючы катастрофічны вынік агульнага абсэнтэізму. Як не заўважаць, што лічбы прыкладаў, прыведзеных ТРД і школай “метадалагічнага індывідуалізму” (гл. табліцу аб дзесяці кватэранаймальніках), часта вельмі спрошчаныя, што надае ім хутчэй статус лічылкі, а не сацыялагічных доказаў. На аснове ні больш ні менш рэалістычных гіпотэз, улічваючы пры гэтым маштабную эканоміку і парогавыя эфекты, П'ер Фаўр (Favre) [1977] прапанаваў з гэтай нагоды табліцы вынікаў, выразна адрозныя ад тых, што прапанаваў Будон у сваёй прадмове да французскага выдання кнігі Ольсана. У іх сустракаюцца такія сітуацыі, калі ўдзел у пэўнай акцыі выяўляецца больш рэнтабельным, чым стратэгія незаконнага пасажыра. Гэты контрпрыклад не ануліруе сцвярджэння Ольсана аб тым, што пазіцыя *free-rider'a* ні ў якім разе не з'яўляецца універсальна выгаднай. Як растлумачыць рацыянальным дзеяннем частку вынікаў, гэтым разам эмпірычных, вышэйзгаданай анкеты Нока, якая сцвярджае, што 34% членаў “надзвычай палітычных” асацыяцый (экалагічныя, антырасісцкія і г.д.) згодныя на членства пры ўмове аказання асацыяцыяй пэўных паслуг, тады як 35% засталіся б членамі і без аказання паслуг і ўздзеяння эфектыўных груп ціску? Спіс шурпатых момантаў Ольсанавай мадэлі можна пашырыць. Пастулат аб рацыянальным дзеянні базіруецца на ідэі аб дзеяннях, накіраваных на задавальненне прэферэнцый, якія функцыяніруюць як “чорныя скрыні”, тэарэтычная мадэль якіх не тлумачыць ні іх паходжання, ні іх сутнасці. З гэтай нагоды адной з заслуг гістарычных прац Тылі з'яўляецца тое, што ён паказвае, як наступствы ў дачыненні да капіталізму, падзелу працы, перамогі бюракратычнай мадэлі над прафесійным сусветам могуць сапраўды стварыць сітуацыі і ўмовы, у якіх *homo oeconomicus* становіцца эмпірычна назіральным.

Устаўка 2: Як пазбавіцца безбілетных пасажыраў?

У адной працы аб мабілізацыі брэтонскіх сялян у 1960-х гг. Фанш Эльгуэт змог паказаць, як прафсаюзныя стратэгіі вытворцаў гародніны можна было б успрымаць як сістэму абмежавання магчымасці дзейнічаць як *free-rider*. Базавая структура прафсаюза на ўзроўні “квартала” (хутара) спрыяе ўзаемнаму кантролю і выяўленню фермераў, якія парушаюць правіла салідарнасці, сутыкнуўшыся з гуртавым гандляром. Цэнтралізаваная перакупка лішніх артышокаў, што вядзе да іх вынішчэння, кладзе канец пастаўцы гародніны ў зоны канкурэнтнай вытворчасці, змяняючы тым самым кошт індывідуальнага ўдзелу ў гэтай блакадзе. Цыркуляр прафсаюзнага лідэра Гурвенэка сцвярджае, што свавольнікам пагражае “выключэнне са структур узаемадапамогі і кааперацыі, а таксама выгнанне з сеткі ўзаемадапамогі, агульнае байкатаванне акругай, у тым ліку ў выпадку непрыемнасцей на ферме, неафіцыйнае пераследаванне прадаўца, ганьбаванне на вуліцы з выкарыстаннем таблічак”, а таксама “ўсякага кшталту прычэпак: спусканне шыны, дамешак цукру ў паліва, падліў вады у размеркавальнік запальніка і да пад.” (с. 153).

І толькі са з’яўленнем інстытутаў і тэхнічных дадаткаў жорстка рэгламентаванага рынку – шляхам абязлічэння трансакцый – пачалася эра, скіраваная на ліквідацыю феномена незаконнага пасажыра, якая патрабавала празрыстасці і рэкламы для кожнай здзелкі, кожнага продажу, што ў сваю чаргу абмяжоўвала прастору рынку, рабіла немагчымымі сакрэтныя перамовы і льготныя ўмовы, якія раздзялялі экспедытараў, гуртавікоў і сялян.

Крыніца: *Elegoët* [1984].

Аб умелым карыстанні рацыянальным падлікам

Такім чынам, абдуманая крытыка не выключае, што мадэль падліку кошт/выгода можа праліць святло на паводзіны падчас мабілізацыі, і перадусім той, якая мае на мэце эканамічныя патрабаванні. Вобраз *homo oeconomicus* можа прымаць цынічную канатацыю, бо сама канцэпцыя з’яўляецца ўрадлівай і выступае як моцнае супрацьддзе ад наіўных і казачных уяўленняў аб выключна нейтральным мілітантызме. Ольсан кідае здаровы выклік сацыялагічнаму аналізу; ён месціць у цэнтры дэбатаў непрыемную праўду для спрошчанага аналізу: калектыўная мабілізацыя ніколі не паўстае сама па сабе. Гэтае канстатаванне прымусіць цэлае пакаленне даследчыкаў прыняць выклік, каб усвядоміць умовы развіцця сацыяльных рухаў, а таксама каб дадаць належнае Ольсану за пільную ўвагу да паняцця “рацыянальнасць”, пастаўленага ў цэнтр вывучэння паводзін, да ўмоў існавання і да пытання аб межах выкарыстан-

ня гэтай схемы. Падчас кангрэса сацыёлагаў у 1983 г. Гасфільд Джозаф (Gusfield Joseph) іраічна заўважыў, што нават калі часам мадэлі Ольсана не хапала сувязі з рэчаіснасцю, то яна за гэта клалася цалкам на задзейнічаных у мабілізацыі людзей, бо не ўсе яны прачыталі “Логіку супольнага дзеяння”. Правакацыйная фармулёўка? Не, калі яна мае на ўвазе надзвычай няроўнае стрымліванне схільнасцей да эканамічнай выгады ў залежнасці ад атачэння і эпохі. Не, калі яна прыгадвае аб тым, што верагоднасць успрымання праблемы ў святле рацыянальнай выгады не праяўляецца аднолькава ў сітуацыі, калі чалавек што-небудзь купляе і калі прысутнічае на сходзе *Каталіцкай дапамогі* ці *Handicap international*. Не, калі яна дапамагае прадухіліць рызык усякага навуковага аналізу трапіць у палон аб’ектывізму альбо, у дадзеным выпадку, блытаніны паміж тэарэтычнымі мадэлямі тлумачэння (нават калі яны плённыя), якія навуковец выпрацоўвае, каб усвядоміць аб’ектыўную раўнамернасць у паводзінах, і суб’ектыўна сапраўднымі матывацыямі сацыяльных агентаў падчас забастоўкі ці маніфестацыі. Такі падыход схіляе да ўспрымання персанажа актывіста руху ці мабілізаванай асобы, надаючы яму зусім іншую сацыяльную важкасць, чым простую якасць калькулятара (гл. частку 6).

4. Мабілізацыя рэсурсаў

У 70-я гг. XX ст. у ЗША зарадзілася новая канцэпцыя аналізу сацыяльных рухаў – тэорыя мабілізацыі рэсурсаў. Палітычны кантэкст тут вельмі няпросты. Гэты перыяд мае ў англамоўнай літаратуры назву *Movement*: хваляванні ў кампусах, афра-амерыканскі рух, фемінісцкія і экалагічныя мабілізацыі. Як пісаў Джэймсан (Gamson) [1975], умяшанне гісторыі навязвала навукоўцам аб'ект даследавання, і тыя з іх, хто ўдзельнічаў у гэтай барацьбе, досыць цяжка адчувалі сябе перад тварам спадчыны калектыўных паводзін, з настойваннем на важнасці фрустрацый, а часам на паталагічным вымярэнні саміх канфліктных рухаў. Таму пошук новых пытанняў і канцэпцый працягнуўся ў працах Абершала (Oberschall) [1973], Джэймсана (Gamson) [1975], Тылі (Tilly) [1976], МакКарты (MacCarthy) і Зальда (Zald) [1977]. Пачынаючы з 1980 г. тэорыя мабілізацыі рэсурсаў заваявала статус значнай канцэпцыі.

Агульныя назоўнікі

Было б неабдуманна пераацэньваць зладжанасць парадигмы мабілізацыі рэсурсаў. Працы, звязаныя з гэтай тэорыяй, насамрэч, дзейнічаюць як кантынуум, што ўключае ў сябе і блок вельмі эканамічных, залежных ад Ольсанава вучэння падыходаў, а таксама больш адкрыты аналіз, які ўлічвае гістарычныя і сацыялагічныя кампаненты. У той жа час змяненне даследавання выклікае перайначванне праблематыкі аб'екта. Пасля 70-х гг. XX ст. можна нізіраць паступовы, але марудны працэс эмансіпацыі ў дачыненні да эканамічных падыходаў, да ўзрастаючай увагі, звернутага да палітычнага вымярэння, да сапраўднага значэння мабілізуючых чыннікаў. Каб ахапіць асноўныя рысы гэтага падыходу, звернем увагу на чатыры пункты.

Як і тэорыя калектыўных паводзін, тэорыя мабілізацыі рэсурсаў досыць шырока, але ж інакш трактуе паняцце “*сугольнае дзеянне*”. Яна адмаўляецца як ад зачаравання сітуацыяй, калі ў дзеянне ўмешваюцца натоўп і гвалтоўная мабілізацыя, уласцівыя тэорыі калектыўных паводзін, так і ад прыярытэту, нададзенаму Ольсанам рухам з пераважна матэрыяльнай ма-

тывацый. Цяпер улічваюцца ўсе формы сацыяльных рухаў, уключаючы тыя, ідэалагічнае і палітычнае вымярэнне якіх не выклікае сумнення, а таксама такія з'явы, як секты і кампаніі ў падтрымку маральных тэм. Мабілізацыя рэсурсаў канчаткова змяшчае базавае пытанне сацыяльных рухаў. Больш не ставіцца пытанне, як у выпадку з *collective behaviour*, чаму групы мабілізуюцца. Пытанне, хутчэй, у тым, як паўстае, развіваецца, перамагае ці зведвае паражэнне той ці іншы рух. Радыкальная пазіцыя МакКарты і Зальда заслугоўвае ўвагі: ва ўсякім грамадстве заўсёды дастаткова незадаволенасці, якая стварае рухі і нават можа "вызначацца, стварацца і выкарыстоўвацца пачынальнікамі справы ці арганізацыі". Таму правільнае пытанне заключаецца ў тым, каб ахапіць чыннікі іх уздыму альбо іх заглушэння.

З гэтай думкі вынікае дынамічны падыход да сацыяльных рухаў, якія ўспрымаюцца як працэс пабудовы сувязі паміж сілай і сэнсам. У гэтай мадэлі групы – рабочы клас, актывісты-змагары за грамадскія правы – ніколі не з'яўляюцца як данае, як знойдзеныя аб'екты, але як сацыяльныя канструкты. І таму неабходна зразумець, што на што ўплывае, што адна група "атрымлівае", тады як іншыя, таксама цалкам рэальныя – напрыклад, старыя, тэлегледачы, – не атрымліваюць доступу да стварэння руху. "Мабілізацыя спасылаецца на працэс стварэння натоўпу, груп, асацыяцый і арганізацый з мэтай задавальнення агульных інтарэсаў. Так ствараюцца сацыяльныя доўгатрывалыя суполкі з усімі класічнымі атрыбутамі: кіраўнікі, лаяльнасць, ідэнтычнасць і супольныя мэты" [Oberschall, 1973, с. 102]. З такой пастаноўкі пытання вынікае пільная ўвага да арганізацыі як элемента, які структуруе групу і збірае рэсурсы для мабілізацыі.

Тэорыя мабілізацыі рэсурсаў таксама выбудоўваецца ў цяні постаці камандора Ольсана. Усе першапачатковыя працы паўстаюць як спробы адказаць на вядомы парадокс, надаць сацыялагічны дыскурс паняццю *homo oeconomicus* і ўвесці ў сацыяльнае поле разнастайнасць канкрэтных сітуацый мабілізацыі. Цэнтральнае паняцце "рэсурс" якраз указвае на сувязь з эканамічнымі канцэптамі. Месца, прызначанае арганізацыі, робіць яе цэнтральным інструментам акцыі пратэсту, якая збірае сродкі – актывістаў, грошы, экспертаў, доступ да СМІ, – каб выгадна ўкласці іх з мэтай дасягнення патрабаванняў. Навуковы прагрэс, на які абапіраюцца прыхільнікі дадзенага падыходу, дазволіць ім паступова вызваліцца ад гэтай першапачатковай апекі, а таксама пазбавіцца выкліку Ольсана, які ніколі не ігнараваўся.

Пераемнасць традыцыі Ольсана

З тэорыяй мабілізацыі рэсурсаў можна пазнаёміцца на прыкладзе позніх яе класікаў: МакКарты і Зальд [1977] даюць найлепшае ўяўленне аб пераемнасці Ольсанавай мадэлі і пры гэтым вельмі ўдала абышлі яе.

Сацыяльныя рухі як эканоміка і “прамысловасць”

На першы погляд мадэль МакКарты і Зальда ўскладняе разуменне Ольсанавай думкі. Рыначная лексіка каланізуе ў іх усе вымярэнні сацыяльнага руху, які цяпер вызначаецца як “сукупнасць думак і вераванняў насельніцтва, што ўяўляе сабою перавагі, неабходныя для змянення складаных сацыяльнай структуры”. Эканамічнае паняцце “*перавага*” (*preference*) выклікае вобраз расплывістай структуры попыту, чаканняў сацыяльных змен, якіх патрабуе іх пачынальнік, каб крышталізаваць іх у рух. Якраз у святле паняцця структуры прапановы ў адказ на гэтыя размаітыя перавагі мадэль апісвае новае паняцце – *social movements organisations (SMO)*, альбо сацыяльна-грамадзянскія арганізацыі. З’яўляючыся функцыянальным эквівалентам рыначнай фірмы, SMO – “гэта арганізацыя, якая атаясамляе свае мэты з мэтамі сацыяльнага руху альбо контрруху і спрабуе задаволіць іх”. Сукупнасць SMO, якія задзейнічаны ў адной справе (напрыклад, усе гуманітарныя арганізацыі), складае зладжаную галіну, названую *social movement industry (SMI)*, альбо сацыяльна-грамадзянская прамысловасць. Нарэшце, сукупнасць SMI стварае *social movement sector (SMS)*, альбо сацыяльна-грамадзянскі сектар, які, нахштальт хімічнай прамысловасці, мае сваю вагу ў нацыянальным багацці краіны. Уздым вагі SMS успрымаецца як уласцівасць грамадстваў, у якіх першасныя матэрыяльныя патрэбы (ежа, жыллё) большасці насельніцтва забяспечаныя і ў якіх назапашванне багацця дазваляе разважаць на больш якасныя патрабаванні.

Ключавы пункт гэтага падыходу заключаецца ў тым, каб падкрэсліць, што “сацыяльны рух”, як больш-менш фармалізаванае чаканне пэўных змяненняў, ніколі не з’яўляецца цалкам задзейнічаным, а таму мае патэнцыял дзеяння. Запуск пратэстнай энергіі, такім чынам, залежыць ад арганізацый (SMO), якія з’яўляюцца адначасова і структурай прапановы, і рухавіком руху. Арганізацыі, што нясуць адказнасць за сацыяльны рух, выступаюць у якасці стратэгічных інстанцый, у якіх невыразныя чаканні засяроджваюцца на фармалізаваных патрабаваннях, а рэсурсы дзеяння надзвы-

чай цэнтралізаваныя. Спасылаючыся на працы эканамістаў “рацыянальнага выбару”, МакКарты і Зальд распрацоўваюць нешта падобнае да эканамічнай тэорыі фірмы і рынку, ужываючы ў выпадку са SMO. Яны адзначаюць важнасць рэкламнай стратэгіі для збору фондаў, ролю сапраўдных “якасных вобразаў”, дзякуючы якім гэтыя арганізацыі забяспечваюць сабе давер альбо страчваюць яго, як паказаў у 90-х гг. мінулага стагоддзя фінансавы крызіс, які закрануў структуры французскага і амерыканскага Чырвонага Крыжа з прычыны сумніўнай сістэмы іх кіравання. Прапанаваная мадэль таксама настойвае на наступствах канкурэнцыі, якая ў дадзеным сектары вядзе да павелічэння колькасці арганізацый на ўсё больш выразнай тэрыторыі, аб чым сёння можа сведчыць тэндэнцыя да драбнення гуманітарных медыцынскіх арганізацый (Лекары без межаў, Лекары свету, Фармацэўты без межаў, CARE і інш.). Пры гэтым праліваецца святло і на феномен прафесіяналізацыі SMO. Эвалюцыя *Greenpeace* – найлепшая таму ілюстрацыя. Часта накіраваны вонкі набор членаў прадпрыемстваў камунікацыі ператвараецца ў дзейнасць, якая аплачваецца, часам у працэнтных суадносінах. Гэта вядзе да парадасальнага выніку, але зусім неабавязкова, што ён будзе непажаданым: паміж 1997 і 2002 гг. колькасць уступлення ў рух ў Францыі павялічылася з 18 000 да 58 000, у асноўным надаўшы ім пасіўную ролю фінансавых членаў надзвычай вузкапрафесійнай арганізацыі [Lefevre, 2003].

Завадатары і “маральныя актывісты”

У такім выглядзе тэорыя мабілізацыі рэсурсаў вельмі падобная да простага дадатку мадэлі Ольсана. Але тыпалогія груп падтрымкі можа прыўнесці новае тлумачэнне парадоксу Ольсана. Паняцце “*члены*” набывае тут спецыфічнае значэнне, бо азначае асоб і арганізацыі, якія “ўступаюць” у яе, далучаюцца да патрабаванняў для пэўнай справы, напрыклад, з сімпатыяй ставяцца да пытання абароны жывёл. Вылучаюць актыўных членаў, гэта тых, хто ахвяруе для SMO час, грошы, канкрэтную падтрымку. Унутры актыўных членаў таксама існуе арыгінальная класіфікацыя: адны вядомыя як “патэнцыяльныя атрымальнікі” выгады, бо атрымліваюць асабістую выгаду ад поспеху арганізацыі. Прыкладам тут могуць паслужыць афра-амерыканскае насельніцтва, заангажыраванае ў рух за грамадзянскія правы. Іншыя актыўныя члены руху – *маральныя актывісты* – падтрымліваюць арганізацыю, але пры гэтым не атрымліваюць матэрыяльнай выгады, як, напрыклад, студэнты-афраамерыканцы [Doug McAdam 1988], якія на працягу лета

1964 г. у штаце Місісіпі дапамагалі кампаніі ўносіць у электаральныя спісы чорнае насельніцтва. Атрыманне *маральнымі членамі* актывісцкіх і фінансавых рэсурсаў на карысць пэўнай справы якраз з'яўляецца эмпірычным неагучаным адказам на парадокс Ольсана. Гэтыя вонкавыя рэсурсы ўплываюць на паніжэнне выдаткаў, затрачаных групамі на супольнае дзеянне, і мяняюць у спрыяльным рэчышчы вынікі ўдзелу ў руху. Гісторыя афра-амерыканскага руху можа стаць эфектыўнай ілюстрацыяй гэтага сцвярджэння. Радыкалізацыя афра-амерыканскага руху ў канцы 1960-х гг., з'яўленне такіх груп, як *Чорныя пантэры*, якія перайшлі ад дыскурса грамадзянскіх правоў да дыскурсу, які ўключаў барацьбу класаў і рас, прывяло да адчувальнага адтоку фінансавых сродкаў, выдаткаваных ліберальным белым акружэннем, які доўжыўся, пакуль не стварыліся афра-амерыканскія больш стрыманыя арганізацыі нахштальт NAACP [McAdam, 1982].

Маральны актывіст увасабляецца ў спецыфічнай постаці завадатара пратэсту, сапраўднага *шумпетэрыянца* сацыяльнага руху. Ён выконвае, хоць і немажліва знайсці ў яго дзейнасці матэрыяльнага маментальнага інтарэсу, ролю рупара і арганізатара SMO, які прыносіць звонку ўменні, сувязі, лагістыку прыхаванай групы, бо ён сам з'яўляецца вельмі распыленым, абязброеным і стыгматызаваным у культурным плане, а таму не дае рады сфарміравацца самастойна. Постаць абата П'ера ў справе з асобамі, якія жывуць у неспрыяльных умовах, дэманструе, наколькі гэты чалавек з'яўляецца нечым іншым, чым выдумка сацыёлага: гэта актэр, якога можна эмпірычна правесці, напрыклад, падчас апошніх падзей вакол *беспанернікаў* у Францыі [Siméant, 1998]. Як пры гэтым не прыгадаць блізкай сувязі, што знітоўвае гэту сацыялагічную мадэль з персанажам прафесійнага рэвалюцыянера, які ў ленінскай мадэлі нясе рабочаму класу крытычны розум, а разам з ім надае сілу сацыялагічнай чуйнасці палітычным асобам?

Тэарэтычная канструкцыя МакКарты і Зальда надае Ольсанавай мадэлі больш сістэмнасці і складанасці. У дадатак яна тлумачыць дзеянне не аднымі выбарачнымі заахвочваннямі і сутыкаецца з сумненнямі, выкліканымі мадэллю *ТРД* (тэорыя рацыянальнага дзеяння). Маральныя актывісты і завадатары акцый пратэсту праліваюць святло на адзін парадокс, ствараючы пасля гэтага новы. Бо тэорыя не адказвае нам, чаму ж яны вымушаны бегчы і змагацца. Каб вырашыць парадоксы эканамічнага падыходу, мадэль эканамічнага аналізу ў такім выпадку звяртаецца да *deux ex machina*, пазбаўленай трывіяльнасці падліку вынікаў, што з'яўляецца сапраўднай ан-

тытэзай *homo oeconomicus*. Безумоўна, магчыма ўявіць сабе, што некаторыя маральныя актывісты знаходзяць выгаду ў адчуванні, што яны прысвяцілі сябе добрай справе, а некаторыя здабываюць славу ці становяцца шэрагоўцамі руху. Аднак дамінаванне выключна эканамічнага тлумачэння, як мы пабачым пазней, выклікае столькі ж праблем, колькі і рашэнняў.

Сацыялагізацыя падыходу

Сапраўды, сацыялагічны падыход да Ольсанавага парадоксу пачнецца з прац Абершала [1973]. Ва ўдалай двухзначнай фразе ён апісаў свой намер як “пашырэнне” (*élargir* – па-французску) мадэлі Ольсана. Нам нічога не замінае нагадаць, што ў французскай мове гэты дзеяслоў яшчэ азначае *вызваленне нявольніка...*

Адыход ад сацыяльнай структуры

Адмовіўшыся ад аналізу форм таварыскасці, сілы і сутнасці сувязей, якія знітоўвалі членаў пэўнай групы ці супольнасці паміж сабою, і сувязей, якія знітоўвалі іх з рознымі сацыяльнымі ўладнымі структурамі, Абершаль увёў у сваю хутчэй абстрактную мадэль аналізу паняцце *сацыяльнай шчыльнасці*. Яго падыход спачатку будаваўся на крытыцы палажэнняў аб масавым грамадстве. Аналіз таталітарных грамадстваў спарадзіў шэраг разваг, сканцэнтраваных на вобразе сацыяльнай дэзарганізацыі, распаўсюлення індывідаў, якія становяцца перагноем для таталітарных рухаў. У сваёй “Таталітарнай сістэме” Ганна Арэнт (Arendt) [1951], якая, між іншым, інтэрпрэтуе Лё Бона, наступным чынам апісвае масы: “Людзі, якія не змаглі з прычыны сваёй колькасці, альбо абыякавасці, альбо з прычыны першага і другога, аб’яднацца ў ніякую арганізацыю, створаную на агульным інтарэсе [...] Яны далёкія ад усякіх сацыяльных адгаліненняў і нармальнага палітычнага прадстаўніцтва [...] Галоўная характарыстыка чалавека з масы – ізаляванасць і нястача нармальных сацыяльных адносінаў”. Нязгодны з падобным тлумачэннем, якое знойдзем таксама ў Корнхаўзэра ці Хофэра (Kornhauser, Hoffer), Абершаль падкрэслівае, што Вэймарскую рэспубліку не трэба ўспрымаць як распаўсюленае крызісам 1929 г. грамадства. Наадварот, грамадства захоўвае шчыльную сетку сваіх сувязей, рэлігійных альбо прафесійных кантактаў. Абапіраючыся на працы гісторыкаў, Абершаль дэманструе, што палітычны поспех нацыстаў тлумачыцца падтрымкай часткі гэтых сувязей, а таксама падмененымі рухамі, якія складаліся з ужо існуючых сувязей салідарнасці і знаёмстваў. Сэнс гэтага

хітрыка зразумелы. Ведаючы, што нават тыповы для разбуранага і здробленага грамадства рух уключае ў сябе сацыяльныя структуры салідарнасці, было вырашана адмовіцца ад сацыяльнай структуры, ад існуючых сетак салідарнасці.

І тады Абершаль распрацаваў арыгінальную сацыяльную картаграфію. Першая шкала (вертыкальная ў табліцы) ахоплівае сувязі паміж даследаванай групай і іншымі элементамі грамадства (асабліва групы і інстытуты, якія маюць уплывовы ці ўладны статус). Групу можна назваць *інтэграванай*, калі яна валодае стабільнымі сувязямі, якія дазваляюць ёй быць пачутай вышэйстаячымі ўладамі (механізмы прадстаўніцтва, кліенталізм). Група лічыцца *раздробленай*, калі яна не валодае такімі каналамі сувязі, знаходзіцца ў ізаляцыі ад іншых груп, цэнтраў улады. У такім выпадку група ці супольнасць значна выразней адчуваюць прыгнёт і вонкавы кантроль. Другая шкала (гарызантальная вось) ахоплівае сутнасць сувязей унутры аналізаванай групы. У дадзенай сітуацыі мадэль разглядаецца праз прызму адносінаў супольнасць – грамадства. У першым выпадку традыцыйная арганізацыя стварае жыццё, вызначае ўсе вымярэнні сацыяльнага жыцця (племя, традыцыйная вясковая супольнасць). У іншым выпадку сацыяльная больш складаная стратыфікацыя суправаджаецца стварэннем і існаваннем сеткі ўсякага кшталту груп ці асацыяцый (спартыўныя, рэлігійныя, культурныя, палітычныя). Трэці выпадак уяўляе сабой прыклад слаба арганізаваных груп, якія не валодаюць ніводным з вышэйпералічаных аб'яднальных прынцыпаў. У якасці прыкладаў напрошваюцца крайнія сітуацыі падпарадкаваных і стыгматызаваных груп (прастытуткі, валацугі), а таксама ўсе іншыя падобныя сітуацыі, у якіх супольнасць разлажылася, так і не выкрышталізаваўшыся ў дабравольную грамадскую структуру. Накладанне дзвюх шкал стварае тыпалогію шасці сітуацый.

Тыпалогія Абершала

Сувязі з вышэйстаячымі групамі і ўладай	Сувязі ўнутры групы		
	Калектыўная мадэль	Мадэль – мінімум арганізацыі	Грамадская мадэль
Інтэграваная	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>
Раздробненая	<i>D</i>	<i>E</i>	<i>F</i>

Сацыяльная структура і сацыяльныя рухі

Прапанаваная вышэй мадэль звяртае нашу ўвагу на формы і патэнцыял сацыяльных рухаў. У першым гарызанталь-

ным радку існаванне сувязей з вышэйстаячымі групамі і ўладай гарантуе безупыннасць патрабаванняў, калі група валодае афіцыйным рупарам – у выпадку *A* (ім могуць быць галава вёскі, член *джэнтры* ў вясковай Англіі XVIII ст.), калі існуючыя арганізацыі – прафсаюзы, гандлёвыя палаты – становяцца патэнцыялам руху, а часам і іх блакатарам у сітуацыі нарастаючага незадавальнення – у выпадку *C*. Выпадак *B* адрозніваецца слабасцю ўнутраных сувязей у групе, а таксама індывідуальнай барацьбой за сацыяльны рост. Гэта ідэальная глеба для кліенталізму (чытайце: бандытызму) на службе ў патрона (мафіёзныя структуры вясковага паўднёваітальянскага грамадства). Ніжэй, у гарызантальным радку, адсутнасць законнай змены вымагае ўсё большай мабілізацыі, каб быць пачутымі ўладамі. Калектыўнае вымярэнне ў выпадку *D* спрыяе хуткай і энергічнай мабілізацыі ў момант небяспекі. Тут Абершаль прыводзіць прыклад руху *Mau-Mau* ў каланізаванай Кеніі. Ячэйка *E* закранае самыя вулканічныя сітуацыі. Слабая інтэграцыя групы разам з яе слабай арганізацыяй самі па сабе ўжо з'яўляюцца перашкодай руху. Калі яму і ўдаецца сфарміравацца, то адбываецца гэта гвалтоўна і звычайна на нязначны адрэзак часу. Акрамя таго, такія рухі маюць слабую структуру і не маюць кіраўнікоў: пшанічныя бунты ў Еўропе XVIII ст. альбо паўстанні ў амерыканскіх гета ў 1960-я гг. Пазначым таксама, што гэтыя сітуацыі з катэгорыі тых, што даюць магчымасць праявіць сябе завадатарам пратэсту звонку групы. Мадэль *F* падобная да папярэдняй, аднак тут сацыяльныя рухі маюць значна больш прасторы для вар'іравання (ад рухаў нацыянальнага вызвалення да рухаў, якія прапагандуюць канец свету) у залежнасці ад ступені крышталізацыі грамадскіх сетак, ад факта ўзнікнення кіраўнікоў і арганізацый, здольных ствараць праграмы.

Самым выразным здабыткам аналізу Абершалья з'яўляецца падкрэсліванне ролі даных сацыяльнай структуры, каналаў салідарнасці. Ён дапамагае растлумачыць паняцце “мабілізацыя рэсурсаў”. Роля групы ў сацыяльным руху залежыць ад запasu сродкаў, рэсурсаў. Яны могуць залежаць ад масавасці групы (колькасць, эканамічная магутнасць, сіла аб'ектыўных сувязей), ад сілы яе пачуцця ідэнтычнасці (маецца на ўвазе пытанне ўсведамлення “мы”, “клас” і г.д.). Рэсурсы таксама могуць азначаць здольнасць стратэгічнага дзеяння (шкодная ўлада групы, здатнасць стварэння сацыяльна прымальнага дыскурсу для сваёй легітымізацыі, тактычны нях кіраўнікоў). Нарэшце, паняцце “рэсурсы” падразумявае сілу і разнастайнасць сувязей з сацыяльнымі цэнтрамі прыняцця рашэнняў. Сапраўды,

марна спрабаваць закончыць спіс рэсурсаў: яны існуюць толькі тады, калі задзейнічаны адносіны ў канкрэтным кантэксце ўзаемасувязей. Іх каціроўка залежыць ад канфігурацыі канфлікту. Уменне ў адносінах з медыя ў 1950-х гг. успрымалася прафсаюзамі як другараднае, цяпер жа, у XXI ст., яно лічыцца стратэгічным. Рэсурсы – гэта ўсяго толькі патэнцыял, які неабходна актывізаваць, нацэліць (у ваенным сэнсе) на стратэгічную мішэнь, гэта значыць, у зону арганізацыі і кіраўнікоў. Абершаль заўважае, што часта ўнутры арганізацыі кіраўнікі праяўляюць нетыповыя сацыяльныя якасці, у прыватнасці што тычыцца інструкцый. Дынаміка рухаў таксама спрыяе сапраўднаму кар’ернаму росту кіраўнікоў, які праяўляецца ў паляпшэнні прафесійных навыкаў, у захапленні ад выконвання працы, але таксама ў больш абмежаваных умовах, калі заангажыраваная актывісцкая дзейнасць з’яўляецца адзіным шляхам росту для прыгнечаных, калі актывісцкая дзейнасць дазваляе пераадолець пункты невяртання, якія забараняюць, напрыклад, займацца некаторымі прафесіямі, і ўмацаваць статус рупара, які можна пакінуць толькі пад пагрозай адрачэння ад асабістага жыцця.

Уклад гістарычнай сацыялогіі

Самым поўным творам першай генерацыі прац аб “мабілізацыі рэсурсаў” лічыцца праца Тылі [1976]. Асноўныя аналітычныя падыходы, якія ён ужывае, у цэлым не парываюць сувязі з мадэлямі Абершала. У досыць класічнай манеры Тылі аналізуе сацыяльныя ўмовы мабілізацыі. Як група ўсведамляе свае інтарэсы? Якіх форм салідарнасці яна вымушана прытрымлівацца? У чым макрасацыяльны кантэкст можа паспрыяць ці нашкодзіць пратэсту? Хоць большасць пытанняў застаецца класічнай, некаторыя адказы прапануюць наватарскі падыход, бо адшліфоўваюць рэфлексію аб таварыскасці, стратэгіях, палітычнай з’яве і ўлічваюць доўгатэрміновую перспектыву.

Пераменлівая арганізацыя: ад лагістыкі да таварыскасці

Першае разыходжанне Тылі з іншымі падыходамі закранае паняцце “*арганізацыя*”. Што азначаюць паняцці «*арганізаваная група*», “*арганізаваная справа*”? МакКарты і Зальд перадусім прапануюць канцэпцыю, якую можна было б назваць *лагістыкай*. Быць арганізаваным падразумявае наяўнасць завадатару пратэсту, пэўнай структуры (асацыяцыя, прафсаюз), якая аб’ядноўвае рэсурсы, вызначае мэты і стратэгію.

Падыход Абершала аб'ядноўваў унутраныя сувязі групы. Тылі ж, каб зразумець з'яву арганізаванай групы, звяртаецца да паняцця "таварыскасць", ці "сацыябільнасць". Дзве зменныя вызначаюць арганізацыю: *netness* (ад слова *net* – сетка, спляценне,) ці *спляценне*, калі быць дакладным, што падразумявае спляценне наўмысных сацыяльных сувязей. Сацыяльныя агенты з'яўляюцца стваральнікамі гэтай сеткі, якая дзейнічае паводле выбіральнай логікі. Натоўп стадыённых заўзятараў увасабляе нулявы ўзровень спляцення, асацыяцыя – вышэйшую форму, бо ўключае элемент наўмыснасці. Яшчэ вышэй гэтая форма становіцца, калі наўмыснае супрацоўніцтва праяўляецца ў важных гранях штодзённага жыцця. Іншая зменная – *catness* (слова, створанае на базе слова *category* – катэгорыя) як супрацьпастаўленне першай азначае катэгарыйную ідэнтычнасць, праз якую індывіды вызначаюцца дзякуючы аб'ектыўным уласцівасцям. Быць кабетай, французам, неграм – усё гэта азначае ідэнтычнасць, якую мы не выбіраем. Таму назіранне ў асноўным накіравана ў бок прафесій: ідэнтычнасць працоўнага, статус навучэнца політэхнічнай школы так проста не мяняюцца, як прыналежнасць да эналагічнага¹ клуба. Гэтыя дзве сферы сацыяльных сувязей аб'ядноўваюцца ў катэгорыю *catnet* (*catness*+*netness*). Яна становіцца асабліва моцнай, калі дзве зменныя супадаюць (напрыклад, нямецкая SPD Каўцкага ці Французская камуністычная партыя эпохі Тарэза, калі моцная рабочая салідарнасць супадала з моцнай кансалідацыяй прафсаюзаў, асацыяцый і маладзёжных партыйных клубаў). *Catnet* можа быць слабым, калі сяброўскія, грамадскія і гульнёвыя сувязі надзвычай раз'яднаныя ад свету катэгарыйных груп. Агульная гіпотэза Тылі сцвярджае, што арганізацыя групы, якая абараняе тое, што яна лічыць сваімі інтарэсамі, тым лепей, чым мацней *catnet*.

Стратэгіі

Наступныя важны ўклад Тылі выяўляецца ў тым, што пралівае святло на дынаміку сутычак унутры сацыяльных рухаў. Тры з гэтых прыўнясенняў заслугоўваюць увагі. Спачатку Тылі падкрэслівае, што спосабы, з дапамогай якіх сацыяльныя чыннікі вызначаюць стратэгію, не вынікаюць з прыроджанай уласцівасці да рацыянальнага падліку. Ён узнаўляе паходжанне гэтых форм паводзін дзякуючы аналізу прагрэсу рыначных адносін, бюракратыі, кантрактных адносін, а таксама іх уплыву на культуру і менталітэт, дапамагае зразумець, як дакладна змаглі сфарміравацца ўласцівасці, падобныя тым, што мы

¹ Эналагія – навука аб вінаробстве, віне. – Заўвага пер.

назіраем у *homo oeconomicus*. Тылі таксама падкрэслівае, што задзейнічаныя ў руху актары ніколі не падпарадкоўваюцца аднаму тыпу рацыянальнасці. Мадэль Ольсана, у якой актары затрачваюць роўна столькі рэсурсаў, наколькі яны могуць прынесці прыбытак, успрымаецца Тылі як выключэнне. На самай справе, існуе цэлы набор стратэгий, залежных ад культурных мадэлей, якія ўплываюць на выбар задзейнічаных у справе людзей, а таксама залежных ад сутнасці калектывных дабротаў, якіх яны жадаюць. Некаторыя даброты, такія як нацыянальная незалежнасць, прызнанне пэўнага статуса, выклікаюць фанатычныя паводзіны, гатовыя знесці недаступныя, па ўсім відаць, кошты супольнага дзеяння з пункта гледжання матэрыяльнай ацэнкі разглядаемай выгады.

Распрацаваныя тэарэтычныя мадэлі настойліва патрабуюць улічваць асаблівасць кожнага руху. Бо не існуе адцягнутага сацыяльнага руху, а пэўныя датаваныя выступленні сялян, забастоўкі падатковых інспектараў і да таго падобнае. Такая інтэнсіўнасць рухаў спараджае розныя наступствы ў перадаці паслявыбарчы перыяд. Групы і формы дзеяння па-рознаму прымаюцца ўладамі. Гвалтоўныя сялянскія рухі ці падобныя рухі камерсантаў караюцца менш жорстка, чым студэнцкія паўстанні; не так проста ачарніць у вачах грамадскай думкі санітарных працоўных, затое досыць проста крытыкаваць малядых беспрацоўных, ды яшчэ імігрантаў. Вымярэнне ўяўленняў і ўспрыманняў таксама з'яўляецца моцным, незканамічным элементам стратэгіі.

Нарэшце, Тылі настойвае на палітычнай кампаненце сацыяльных рухаў. Ён настойвае на фундаментальным падзеле на ўдзельнікаў руху (*participants*), якія маюць натуральны доступ да цэнтраў палітычных рашэнняў і на актывістаў ці ініцыятараў руху (*challengers*), якія нагадваюць раздробненыя групы Абершала. Толькі тут Тылі дадае адзін дынамічны элемент. Ён заўважае, што палітычна арганізаванае грамадства – *policy* – ніколі не з'яўляецца цалкам герметычным. Ініцыятары (*challengers*) могуць аб'ядноўвацца, ствараць хаўрусы з далучанымі групамі, якія знаходзяцца ў слабым становішчы, і, такім чынам, атрымліваць доступ да цэнтраў палітычных рашэнняў. У якасці прыкладу можна прывесці позняе прызнанне сацыялістычным урадам Францыі прадстаўнічага характару Сялянскай канфедэрацыі, што стала магчымым у выніку мабілізацыі і паспяховых электаральных вынікаў дадзенага руху, а таксама ў выніку жадання левых партый вызваліцца ад дыялогу з *FNSEA*² (Нацыянальная федэрацыя фермерскіх

² FNSEA – Fédération nationale des syndicats d'exploitants agricoles.

прафсаюзаў) і CNJA³ (Нацыянальны цэнтр маладых рабочых сельскай гаспадаркі).

Устаўка: Заняпад сістэмы *catnet*

Эвалюцыя супольнасці французскіх настаўнікаў з’яўляецца слушным прыкладам пацвярджэння гіпотэз Тылі. Мадэль “чорных гусаў Рэспублікі” падразумявае наяўнасць высокай ступені *catnet* [Jacques Ozouf, *Nous les maîtres d’école*, Gallimard, 1973]. Атрымаўшы адукацыю ў педнавучальнях, дзейнасць якіх уключае татальнае здрадненне з інстытуцыяй (жыццё ў інтэрнаце, прытрымліванне дысцыпліны, выпрацоўка пэўнай педмісіі), настаўнікі прасякаюцца выразнай прафесійнай ідэнтычнасцю. Пры гэтым яны выпрацоўваюць моцную наўмысную таварыскасць (*netness*), якая канцэнтруецца на прафесійнай групе. Важнасць шлюбу паміж прадстаўнікамі гэтай прафесіі, развіццё кааператываў і кампаній узаемнага страхавання, інвесціраванне ў культурныя асацыяцыі, свецкія сяброўскія таварыствы, маладзёжныя арганізацыі, а таксама прыкметная прысутнасць у SFIO (французская секцыя працоўнага Інтэрнацыянала) добра ілюструюць гэтую з’яву. Высокая ступень *catnet* выяўляецца ў высокай актыўнасці настаўніцкага прафсаюзнага руху і ў высокай ступені мабілізацыі.

Крызіс настаўніцкага прафсаюзнага руху, які абстраўся ў 1980-х гг., можна, прынамсі, часткова трактаваць як вынік эрозіі сістэмы *catnet*’у. Функцыяніраванне педнавучальняў, якія затым ператварыліся ў IUFM – Універсітэцкія інстытуты па падрыхтоўцы настаўнікаў (і якія згубілі манаполію на рэкрутаванне працоўнікаў), імкненне наблізіцца да той мадэлі, паводле якой існуе універсітэцкая супольнасць. Абясцэньванне статусу настаўніка вядзе да паслаблення прафесійнай ідэнтычнасці, узмоцненага ў дадатак тым, што да IUFM далучыліся студэнты, якія не змаглі пасля DEUG працягнуць навучанне. Пазней абясцэньванне статусу настаўніка працягнулася, калі асобы, якія валодалі дыпламам аб заканчэнні другога альбо трэцяга цыклу, таксама далучыліся да IUFM, спрабуючы знайсці ў ёй выратаванне. Пашырэнне магчымасці сацыяльнага набору на працу і павелічэнне працэнта настаўніц, што ўзялі шлюб з мужчынамі іншай прафесійнай сферы, таксама паслабляюць сістэму *catnet*. Усе гэтыя чыннікі вядуць да зніжэння актыўнасці прафсаюзнага руху, да ўсё больш спажывецкіх адносін унутры асацыяцыі, да ўзнікнення невядомых дасюль спосабаў мабілізацыі, як, напрыклад, узгадненне. Нарэшце, усе гэтыя чыннікі выступаюць супраць SNI – Нацыянальнага таварыства нерухомасці, сімвала ранейшай магутнасці настаўнікаў [Geay, 1991].

³ CNJA – Centre National des Jeunes agricoles

Часовае вымярэнне

Гісторык Тылі, нарэшце, вяртае час і доўгатэрміновую перспектыву аналізу сацыяльных рухаў. Яго выбар сістэматычнага параўнання на працягу некалькіх стагоддзяў [1986] дазваляе ахапіць павольныя змяненні, разрывы, якія нельга ўбачыць, калі засяроджвацца выключна на сучасным. Знаёмства з паняццем *рэпертуар* ужо дазволіла нам аднойчы зразумець гэты аспект. Калі рэпертуары мяняюцца на працягу стагоддзяў, то падобнае назіранне тычыцца і сутнасці канфліктных узаемадзеянняў, якія ў Тылі называюцца рэгістрамі. Да пачатку XVII ст. дамінаваў *канкурэнтназдолны рэгістр*. Маецца на ўвазе традыцыя, што існавала ўнутры пэўнай супольнасці альбо ў дачыненні да іншай супольнасці (вёскі, напрыклад), якая заключалася ў патрабаванні і захоўванні рэсурсаў, на якія прэтэндавалі іншыя. У гэтай *маральнай эканоміі* супольнасць бачыла, што яна мае права на яе вынікі і багацці. У якасці ілюстрацыі тут можна прывесці сімвалічны гвалт, учынены групай маладых, якія аб'ядноўваюцца, каб насмяяцца ці пакараць, напрыклад, удаўца альбо выхадца з іншай вёскі, які пабраўся шлюбам з іх аднавяскоўкай, тым самым вымантачыць у яго грошы для ўсіх маладых вяскоўцаў [Thompson, 1993]. XVII ст. з яго прагрэсам у пытанні цэнтралізацыі ўлады, XVIII ст. з пачаткам прамысловай рэвалюцыі паўплываюць на змяненне дамінуючага рэгістра сацыяльных рухаў у бок новага – *рэактыўнага*. На гэты раз маецца на ўвазе абараняльная барацьба супраць умяшання вонкавых сацыяльных сіл: дзяржаўных прадстаўнікоў, буйных уладальнікаў, негачыянтаў. Таксама можна ўключыць у гэты рэгістр акцыі супраціўлення рэкруцкаму набору, барацьбу супраць ліквідацыі праў на карыстанне пашай у абшчынных угоддзях, адмову здаваць сабраны ўраджай у горад. XIX ст. прынясе, а затым пазбавіцца *праактыўнага рэгістру*. Гэта значыць патрабаваць правы, якія ніколі не існавалі, ніколі не прызнаваліся. Прыкладам з'яўляецца заваёва працоўным рухам сацыяльных правоў. Апошні рэгістр у цэлым можна тлумачыць набытай працоўным класам сілай у выніку масавасці, а таксама ў выніку каардынацыйных дзеянняў, якія сталі магчымымі дзякуючы сродкам масавай камунікацыі і выбарам, як месца і школы па выпрацоўцы сацыяльных патрабаванняў.

Мабілізацыя рэсурсаў набывае ў канцы 70-х гг. мінулага стагоддзя статус грунтоўнай тэорыі. І такой яна застаецца доўгі час. І на гэта існуе шмат прычын. Новы падыход абмінае дваістасці паняцця "*фрустрацыя*", пазбягае таго, што будзе пазней крытыкавацца як "псіхалагічны атамізм" падыходу калектывных паводзін. Ён не праігнаруе цвяро-

зых папярэджванняў Ольсана, якія датычыліся трактавання сацыяльных рухаў у сур'ёзным сацыялагічным вымярэнні, а не псіхасацыялагічным ці эканамічным, як раней. Карысныя відавочныя здабыткі гэтай тэорыі асабліва заўважаюцца ў трактоўцы няроўных мабілізацыйных магчымасцей групы дзякуючы ўвазе да такіх з'яў, як сацыяльная структура і таварыскасць. Здабыткам можна лічыць таксама асаблівую ўвагу да сацыяльных рухаў як працэсу, да стратэгічных узаемадзеянняў, дзе галоўная роля адводзіцца арганізацыям. Тым не менш вынік мае хібы. Многія з тэкстаў гэтай тэорыі хварэюць на залішнюю тэарэтычную амбіцыйнасць. Акрамя Тылі, ніхто з навукоўцаў сістэматычна не правяраў свае тэорыі на практыцы. Ці дастаткова ўвесці адрозненні паміж інтэграванай групай і актывістамі (*challengers*), каб улічыць палітычнае вымярэнне? Ці дастаткова паняцця "*маральныя актывісты*", каб развязаць праблемы, пастаўленыя эканамістамі? І як пры гэтым праігнараваць тое, што даны падыход выказаў мала ўвагі да ідэалогіі, а таксама да асабістага вопыту асоб, задзейнічаных у руху?

5. Новыя сацыяльныя рухі?

Паняцце “новыя сацыяльныя рухі” базіруецца на двух феноменах, якія накладваюцца адзін на другі. Размова ідзе аб значэнні, якое ўжываюць, каб вызначыць арыгінальныя формы і кшталты рухаў 60–70-х гг. XX ст. Па хуткім часе яны стануць сапраўднай тэорыяй і выклікаюць развіццё цэлай серыі прац, якія будуць абапірацца на спецыфіку рухаў і паспрабуюць аднавіць аналіз сацыяльных рухаў, рэфлексію аб надыходзе постіндустрыяльнага грамадства. Спецыфіка сацыялагічных прац аб новых сацыяльных рухах заключаецца ў тым, што яны развіваюцца пераважна ў Еўропе ў шматлікіх анкетаваннях каманды Турэна (Touraine) у Францыі [1978, 1980], у аналізе Мэлючы (Melucci) – у Італіі [1977], Офэ (Offe) – у Германіі [1990], Крызі (Kriesi) – у Швейцарыі [1995, 1996], Кляндэрманса і Купманса (Klandermans і Koortmans) – у Нідэрландах [1990], пазней у працах Рычмана і Фэрнандэса-Буэй Францыскі – у Іспаніі [1994].

Тэкстура новага

Тэматыка новых сацыяльных рухаў (НСР) неаддзельная ад пратэстных рухаў, якія паўсталі ў канцы 60-х гг. XX ст. У спісе, які складаецца не менш чым з трынаццаці пунктаў, Мэлючы вызначае новыя формы мабілізацыі: фемінізм, экалагізм, спажывецкі рух, рэгіянальныя і студэнцкія рухі, новыя працоўныя рухы, накіраваны на падтрымку імігрантаў і маладых. Спіс вельмі нагадвае змест эпічнай гісторыі пад назвай “1968 год”. Большасць аналітыкаў новых сацыяльных рухаў сыходзяцца ў тым, што існуюць чатыры вымярэнні разрыву са старымі рухамі, якія трымаліся ў асноўным на прафсаюзным і працоўным рухах.

Формы арганізацыі і прастора дзеяння складаюць першую асаблівасць. У адрозненне ад функцыяніравання структур старых рухаў (прафсаюзаў) новыя сацыяльныя рухі выказваюць відавочную недаверлівасць да такіх з’яў, як цэнтралізацыя, кантроль з боку кіраўніцтва, дэлегіраванне паўнамоцтваў далёкім цэнтральным штаб-кватэрам на карысць Генераль-

най асамблеі. Іх структуры цяпер больш дэцэнтралізаваныя, пакідаюць шырокую аўтаномію лакальным структурам. Іх стратэгія заключаецца хутчэй у тым, каб заняцца адной канкрэтнай справай, адным канкрэтным патрабаваннем, дасягненне якога вядзе да ліквідацыі незапатрабаваных ці нават небяспечных, на іх думку, арганізацый шляхам працэдур, звязаных з рэферэндумам па ініцыятыве народу, як у Швейцарыі. Новыя сацыяльныя рухі таксама адрозніваюцца вынаходлівасцю ва ўжыванні малаінстытуцыяналізаваных форм пратэсту (сядзячыя забастоўкі, захоп будынкаў, абвяшчэнне галадоўкі), дадаючы ім гульнёвае вымярэнне і прадугадванне чаканняў СМІ.

Іншы разрыў месціцца ў азначэнні каштоўнасцей і патрабаванняў, якія суправаджаюць рухі. Класічныя сацыяльныя рухі цікавіліся перадусім пераразмеркаваннем багацця, доступам да цэнтраў прыняцця рашэнняў. Новыя сацыяльныя рухі робяць акцэнт на супрацьстаянні сацыяльнаму кантролю і на аўтаноміі. Больш якасныя іх патрабаванні часцей не могуць быць прадметам перамоў: патрабаванне зачыніць атамную станцыю альбо скасаваць законы, накіраваныя супраць гейў, з'яўляецца усё ж такі менш кампрамісным, чым патрабаванне павысіць заробак. Гэтыя патрабаванні падразумяваюць моцнае экспрэсіўнае вымярэнне зацверджання жыццёвых стыляў і ідэнтычнасцей, як аб гэтым сведчыць паняцце *gay pride*. Мэлючы ў сувязі з гэтым заўважае, што вельмі важным у гэтых рухах становіцца месца і роля цэла (жаночы рух, сексуальныя меншасці, грамадскае здароўе). Ён бачыць у наданні вялікай значнасці цэлу, жаданню і чалавечай прыродзе патрабаванне такіх умоў, якія вымагаюць разважлівай і колькаснай рацыянальнасці сучаснага капіталізму.

Рыкашэтам сутыкаемся з трэцім адрозненнем – стаўленнем да палітыкі. У сацыяльных рухах 1930–1960-х гг. абавязкова прысутнічае біном прафсаюз – партыя. Заваёва дзяржаўнай улады, доступ да таго, што ў Тылі называецца *polity*, з'яўляецца цэнтральным элементам тагачасных рухаў. Наданне значнасці такой каштоўнасці, як аўтаномія, радыкальным чынам мяняе мэты рухаў. Цяпер жа рухі ў меншай ступені імкнуцца кінуць выклік дзяржаве ці заваяваць яе, у большасці іх цікавіць тое, як пабудаваць аўтаномную прастору, пазбаўленую дзяржаўнага кантролю, як перагледзець незалежнасць форм таварыскасці і мінімізаваць уплыў на іх з боку дзяржавы.

Навіна гэтых сацыяльных рухаў, нарэшце, знаходзіцца ў вымярэнні ідэнтычнасці іх асноўных актараў. Рухі індустрыяльнага грамадства ў асноўным пабудаваны на класавай ідэнтычнасці. Узгадаем працоўны рух, народны фронт,

прафсаюз сялян і г.д. Новыя рухі больш не вызначаюцца як класавыя ці сацыяпрафесійныя структуры. Вызначэнні тыпу “масульманін”, “іспанамоўны”, “гей”, “антылец”, член “Сяброў Зямлі” адносяцца цяпер да зусім іншых прынцыпаў ідэнтыфікацыі. Турэн заклікае, тым не менш, заставацца пільным у дачыненні да новых форм класавых канфліктаў. Пры гэтым вельмі важнымі застаюцца ўяўленні задзейнічаных у руху людзей. Пастаянная значнасць такіх катэгорый, як сярэдні працоўны клас з высокай ступенню адукаванасці ўнутры новых сацыяльных рухаў, а таксама нязменны традыцыйны сацыяльны падзел унутры новых форм мабілізацыі таксама застаюцца фактамі, ад якіх нікуды не ўцячы.

Устаўка: Аналіз Алэна Турэна

Турэн адасабляеца ад плыні “мабілізацыя рэсурсаў”, якую ён крытыкуе за “беднае і штучнае” бачанне сацыяльных рухаў як простых носьбітаў матэрыяльных патрабаванняў. Гэты падыход зводзіць рухі да простых груп ціску і ігнаруе пры гэтым іх ідэалагічны змест, вымярэнні салідарнасці і варожасці да праціўніка. Аднак вызначэнне сацыяльнага руху ў тэорыі Турэна таксама не пазбаўлена двухсэнсоўнасці. Паводле Турэна, у кожным грамадстве існуе сацыяльны рух, і адзін з іх месціцца ў цэнтры сацыяльных супярэчнасцей, а таму ўвасабляе сабой не проста рух, а праект сацыяльных змяненняў, праект “кірунку гісторыі, гэта значыць правілы паводзін, на аснове якіх грамадства выпрацоўвае свае звычаі”. Каб дасягнуць статуса сацыяльнага руху, ён павінен быць здольным ясна вызначыць свайго сацыяльнага праціўніка і адначасова стварыць сабе ідэнтычнасць у выглядзе праекта, які б пасаваў сацыяльнай арганізацыі, а не простаму канкрэтнаму патрабаванню. Праца Турэна і яго калег (Д’юбэ, Вэвэрка) аб студэнцкіх, рэгіянальных і скіраваных супраць атамнай энергіі рухах падразумявае ідэю заваёвы сучасным сацыяльным рухам таго месца, якое раней займаў працоўны рух. “Цяпер мы лепей разумеем у дадзеным гістарычным кантэксце асноўную мэту нашага даследавання, якая заключаецца ў тым, каб знайсці сацыяльны рух, які ў будучыні зойме месца, якое раней у індустрыяльную эпоху належала працоўнаму руху, а таксама руху за грамадзянскія правы ў рыначным грамадстве” [1978, с. 40]. Аднак гэты пошук – нудная безупынная праца. Нават высокі патэнцыял руху супраць атамнай энергіі [1980] гіне ў мясцовых дэбатах, у спакусе калектыўнага адступлення, у немагчымасці стварыць тэарэтычны падыход, які б выразна акрэсліў свае каштоўнасці і вызначыў праціўніка (што гэта – атам? План Мэсмэра ці тэхнакратычная ўлада?).

Падыход Турэна атаясамліваецца з адным метадам – “сацыялагічнай інтэрвенцыі”, распрацаваным і актыўна ўжытым

самім Турэнам у 1978–1980-х гг. Сацыёлагі павінны ўвайсці ў прамы кантакт з сацыяльным рухам, абмяняцца думкамі з яго членамі. Яны павінны таксама прымусіць задзейнічаных у руху людзей растлумачыць сэнс іх дзеяння падчас падвойнай інтэлектуальнай канфрантацыі паміж рухам і яго праціўнікам (запрашэнне да экалагістаў адказнай асобы з EDF (*Électricité de France*), напрыклад, паміж рухам і сацыёлагамі. Гэты працэс вядзе да самааналізу адмабілізаванай групы і да маёўтыкі, якая дазволіць членам патлумачыць сэнс сваёй барацьбы, а сацыёлагам выпрацаваць аналіз.

Змаганні ў постіндустрыяльны перыяд

Мэта дэбатаў вакол новых сацыяльных рухаў заключаецца ў тым, каб не абмежавацца адным толькі аднаўленнем форм руху. Тут задзейнічана цэлая сістэма распазнавання сацыяльных змяненняў, што робіць магчымым пераход да новага рэестру супольнага дзеяння – на гэты раз *постматэрыялістычнага*.

“Маўклівая рэвалюцыя” постматэрыялізму

Працы амерыканца Рональда Інглехарта (Inglehart) [1977] прыўносяць важны фон у аналіз новых сацыяльных рухаў. Яго цэнтральнае палажэнне сцвярджае, што ў заходніх грамадствах задавальванне базавых матэрыяльных патрэб большасці насельніцтва пераклучылася на больш якасныя патрабаванні, якія тычацца ўдзелу ў публічным жыцці, забеспячэння аўтаномнасці і якасці жыцця, а таксама кантролю працоўных працэсаў. Інглехарт звязвае гэта постматэрыялістычнае спаўзанне чаканняў з актуалізацыяй пытанняў ідэнтычнасці і імкненнем да самапавагі. Ён таксама разважае аб выніках працэсу шкалярызацыі як тлумачальным элеменце таго, што маладыя пакаленні ўсё менш схільныя да практыкі дэлегавання і падпарадкавання надзвычай іерархізаванай арганізацыйнай сістэме. Усё гэта ўжо сустракалася ў ранейшых сацыялагічных працах, асноўная гіпотэза якіх будавалася вакол формы пераадолення мадэлі індустрыяльнага грамадства і яго канфліктаў. Дэніэл Бэл маркіраваў такое грамадства як *“постіндустрыяльнае”*, Інглехарт аддае перавагу паняццю *“постматэрыялізм”*, а таксама стараецца ўключыць у працу анкеты і розныя ўказальнікі, каб намацаць пэўныя элементы гэтага новага грамадства. Параўнаўшы сістэмы стаўлення і іерархіі каштоўнасцей у шасці краінах Заходняй Еўропы, ён, такім чынам, сведчыць аб безупынным росце сусвету *“постматэрыялістычных”* ледзьве ўлоўных каштоўнасцей сярод старых генерацый і ўжо надзвычай моцных у маладых.

Праяўляючы інтарэс да нямецкіх “зялёных”, ён далучаецца да аналізу тэарэтыкаў новых сацыяльных рухаў, каб пабачыць, як у патрабаваннях руху, так і ў яго антыалігархічнай арганізацыі, характэрны для новай культурнай тэндэнцыі рух і прыкмету пераходу яго ў новую сацыяльную эру.

Новы сацыяльны парадак

У гэтым кірунку задзейнічана ўся адмысловасць і нават слухнасць літаратуры аб новых сацыяльных рухах. Для аўтараў гэтай плыні інтарэс да тэмы выкліканы не толькі таму, што яна дэманструе аднову сацыяльных рухаў, а хутчэй таму, што яна дзейнічае як адкрыццё новай эры “пасля” і развітанне з працоўным рухам, індустрыяльным грамадствам, змаганнямі, якія засяроджваліся на заводзе, працы. Тэарэтыкі новых сацыяльных рухаў праяўляюць надзвычайныя тэарэтычныя амбіцыі: яны адштурхоўваюцца ад аналізу мабілізацыі рэсурсаў, каб лепей зразумець сутнасць саміх сучасных грамадстваў. Яны таксама звяртаюць увагу на тое, што ў сучасным капіталізме вельмі значная роля адведзена тэхніцы і важнасці кіраўніцкіх здольнасцей, на чым, у існасці, трымаецца тэхнакратычная ўлада.

У гэтай усё болей складанай, адкрытай свету, а таксама здольнай аб’ядноўваць усякага кшталту даныя і інфармацыю ў сістэме, узрастаюць магчымасці дамінавання і кантролю сацыяльнага развіцця і “гістарычнасці”, якімі неабходна неадкладна карыстацца, каб пазбегнуць пабочных эфектаў і заносаў развіцця. “Грамадства, якое можна запраграмаваць”, што ўзгадвае Турэн, нагадвае “грамадства рызык”, што паўстала ў 90-я гг. XX ст. Значнасць, нададзеная кіраўніцкаму вымярэнню, збору інфармацыі і веданню сацыяльных паводзін, складае інфармацыйнае камунікацыйнае вымярэнне ў сэрцы новага сацыяльнага парадку. Мэлючы звяртаецца да прыкладу экспрапрыяцыі зямлі ў сялянства ў эпоху індустрыяльнага грамадства, але цяпер ён ужывае метафару *другой экспрапрыяцыі*, на гэты раз культурнай і сімвалічнай з боку сучаснага капіталізму.

Два прыклады растлумачаць гэты вобраз. Нядаўняе развіццё рынку мужчынскай касметыкі стала магчымым толькі дзякуючы сімвалічнай працы рэкламы і медыцынскага дыскурсу, якія перагледзелі стаўленне мужчын да старэчы, а таксама рэфармавала саму мужчынскую тоеснасць, а гэта значыць адмовілася ад ранейшых стэрэатыпных уяўленняў аб мужчынскасці. Кампаніі па прафілактыцы захворванняў, выкліканых курэннем, алкаголем, спажываннем тлушчаў, а таксама захворванняў, якія перадаюцца сексуальным шляхам, таксама належаць да тых

выпадак, калі навуковае веданне паводзін выклікае эффект замацавання і стыгматызацыі “рызыкаўных”, небяспечных ці “архаічных” стыляў жыцця і, як вынік, вядзе да дэстабілізацыі некаторых катэгорый ідэнтычнасці. Паралельная дзейнасць публічнай палітыкі і патрабаванні стварыць новыя рынкі цяпер саступаюць цэнтральнае месца дзейнасці па апрацоўцы інфармацыі і ўжыванні сімвалаў у працы сацыяльных улад. Таму што ўсе гэтыя пасрэдніцтвы забяспечваюць цэлыя групы сацыяльнымі вобразамі, стылямі жыцця: ці “грамадства Турэна,” ці яшчэ “інфармацыйнае” грамадства ўздзейнічае на элементы-складнікі ідэнтычнасці. Гэта таксама тлумачыць, чаму то ў рэактыўным, то ў праактыўным рэестры пытанне ідэнтычнасці паўстае як палітычная мэта. Аналіз, які закранае новыя сацыяльныя рухі, робіць зразумелым гэтае вымярэнне адной важнай часткі сучасных рухаў.

Супярэчлівыя вынікі

Наступства “слаўнай трыццаткі”¹?

Сацыялогія новых сацыяльных рухаў заўзятая паглыбілася ў аналіз новых форм мабілізацыі, што ўзніклі ў шчаслівыя пасляваенныя гады. Тым не менш няма ўпэўненасці, што гэты блок даследаванняў пакінуў пасля сябе ўрадлівы канцэптуальны інструментарый. Літаратура аб новых сацыяльных рухах шмат у чым заўчасна састарэла, бо з’яўлялася ахвярай часу падчас сваёй выпрацоўкі.

Першы недахоп заключаецца ў захапленні прадметам, у нецяярлівасці тэарэтызаваць бліжэйшы час, што вяло парою да змоўніцкага ўшаноўвання ўсяго новага. Але частку рыс, якія звычайна адносяць да “новых”, можна без праблем знайсці ў розных варыяцыях у “старых” рухах. Хіба не было якасным патрабаванне васьмігадзіннага працоўнага дня працоўным рухам на пачатку стагоддзя? Хіба захоп заводаў, марш беспрацоўных у 30-я гг. мінулага стагоддзя не ўвасаблялі сабою тактычную навізну, якую можна было б параўнаць з тактыкай нядаўніх сацыяльных рухаў? Хіба патрабаванне роўнасці праў, якое аб’яднала ў 50–60-я гг. мінулага стагоддзя “стары” афрыка-амерыканскі рух за грамадзянскія правы, не было ў вышэйшай ступені якасным? І, наадварот, можна назіраць, як некаторыя “новыя” рухі, якія ўжо сталі часткай тэорыі, зведалі, напрыклад экалагічны рух у Германіі і Францыі, моцны пра-

¹ Маецца на ўвазе перыяд з 1945 па 1974 г., калі асабліва моцна адчуваўся эканамічны рост у заходніх дэмакратыях.

цэс інстытуцыяналізацыі. Пазбегнуўшы спробы напісаць “сапраўдную гісторыю” сацыяльных рухаў, якія няўмольна ператвараюцца ў групы ціску, працы Тароў (Tarrow) [1989] аб італьянскім “паўзучым траўні” ў 1969–1973 гг. ці Кляндэрманс ([1990] in Dalton et Kuechler) аб пацыфісцкім руху у Нідэрландах паказваюць, што лідэры “новых” сацыяльных рухаў часта паходзяць з кадравікоў “старых” рухаў і што перыяды расколу арганізацыі дзіўным чынам аб’ядноўваюць структуры і актараў як старых, так і новых рухаў. Карацей кажучы, трактаванне новага ў рэчышчы патэнцыяльнага ўключэння ў працэс інстытуцыяналізацыі дазваляе пазбегнуць празмернага яго ўшанавання і вядзе да параўнання старых сацыяльных рухаў (прафсаюзны і працоўны) з нядаўна паўсталымі.

Другі недахоп аналізу новых сацыяльных рухаў тычыцца магчымай пераацэнкі значнасці і трываласці некаторых форм мабілізацыі. Часам было б жорстка запытаць: “Што стала з новымі рухамі?” Дзе дзеліся ў Францыі фемінісцкі, рэгіянальныя рухі? А дзе цяпер тыя рухі, якія люта крытыкавалі такія інстытуты, як турма і псіхіятрычная бальніца? Пад прэсам крызісу і беспрацоўя набылі моц “матэрыяльныя” патрабаванні. Адпаведна адной значнай анкеце, прысвечанай дзейнасці маніфэстантаў у Францыі ў 80-я гг. мінулага стагоддзя, Фіэль (Fillieule) [1996] змог такім чынам неабвержна ўстанавіць, што рухі з матэрыяльнымі мэтамі (заробак, праца, сацыяльныя патрабаванні) вельмі доўга застаюцца дамінуючай часткай маніфэстантаў.

Абмежаванні тэорый аб новых сацыяльных рухах таксама тычацца складаных адносін паміж навукоўцамі і іх аб’ектамі даследавання. Энтані Гідэнс апісвае, што сацыяльныя навукі апынуліся ў палоне “падвойнай герменеўтыкі”, калі навукоўцы разглядаюць дыскурсы актараў руху з мэтай іх інтэрпрэтацыі, тады як самі актараы выкарыстоўваюць навуковыя працы, каб лепей зразумець сябе і выкарыстаць іх у якасці легітымацыі. У гэтым пытанні Турэнавы падыход сацыялагічнага ўмяшання, які прапануе нешта накшталт неадкладнай крытычнай дыягностыкі значэння мабілізацыі, мае падбадзёрлівае і рызыкаўнае рашэнне. Калі ён і спрыяе лепшаму і дакладнаму разуменню сітуацыі ў рэальным жыцці рухаў, то адносіны, што завязваюцца паміж навукоўцамі і актывістамі, даводзяць да крайнасці гэтую кругападобную дынаміку і адчыняюць межы паміж дыскурсам актараў і сацыялагічным аналізам. А ў такой сітуацыі змабілізаваныя групы таксама маюць моцны культурны капітал і здольнасць выкарыстоўваць сацыялагічны дыскурс на сваю карысць. Цыркуляванне дыскурсаў, такім чынам, можа стаць

двухсэнсоўным [Ollitrault, 1996], пры гэтым двухсэнсоўнасць павялічваецца з-за нарматыўных аспектаў, выкліканых пошукам “сапраўднага” сацыяльнага руху.

Устаўка: Дваяная дынаміка мадэрнісцкіх рухаў

Мэлючы [1982] падкрэсліў неадназначнасць наватарскіх дасягненняў новых сацыяльных рухаў. Першапачатковая паспяховасць і хуткае пераадоленне праблем гэтымі рухамі часткова выкліканы двума чыннікамі. Па-першае, у сваёй крытыцы яны часта атакуюць найбольш архаічныя сегменты палітычных ці сацыяльных інстытутаў (псіхіятрычныя бальніцы, турмы, судовыя інстытуты, законы, якія тычацца сексуальнасці і абортаў). І гэты рух знайшлі ўнутры дзяржаўных структур і адкрытых да ўсяго новага эліт падтрымку і сімпатыю, што абумовіла пэўныя рэформы. Па-другое, акцэнт, які новыя сацыяльныя рухі ставяць на пытанне ідэнтычнасці, адмову ад стандартызацыі ва ўспрыманні цела, чалавечай сутнасці, працы, таксама паўплываў на стварэнне “рынкаў”, з дапамогай якіх спажыванне пэўных тавараў і паслуг стала прыемным субстытутам руху. Можна праілюстраваць гэта сцверджанне частым ужываннем “зялёнай тэмы” ў сучаснай рэкламе альбо распаўсюджваннем харчовых тавараў, якія лічацца “традыцыйнымі”, бо выгатаўляюцца па традыцыйных рэцэптах, пры гэтым вытворца атрымлівае большую грашовую выгаду, а сама марка прадукта (напрыклад, кавы) прапагандуецца як адначасова экалагічная і антыкапіталістычная. Таксама неабходна дадаць сюды наступныя прыклады: выбух прапаноў паслуг у сферы псіхалагічнай і сексалагічнай дапамогі, а таксама з’яўленне ў Лондане, Парыжы гей-вуліц са сваімі крамамі і кавярнямі.

Дывідэнды ад навацый

Лакуны ў палажэннях аб новых сацыяльных рухах не павінны заніжаць значнасці гэтай плыні ў развіцці навуковага аналізу. Гэтыя працы маюць заслугу ў тым, што пашырылі погляд на праблематыку, дапамаглі з’яднаць даследаванні рухаў і рэфлексію аб асноўных сацыяльных трансфармацыях, звязаных з тэхнічным прагрэсам, ведамі і камунікацыямі. Турэнавы навыкі ў сферы палявых даследаванняў зноў праявіліся ў багатым аналізе крызісу сацыяльнай ідэнтычнасці насельніцтва і яго наступстваў для патэнцыяла руху [Dubet, 1987].

Больш таго, позняе спалучэнне гэтай плыні і тэорыі мабілізацыі рэсурсаў дапамагло прадухіліць рызыку крайняй артадоксіі, якая пагражала даследаванням у сярэдзіне 80-х гг. Хаўрус паміж крытычнымі пытаннямі некаторых прыхільнікаў тэорыі мабілізацыі рэсурсаў у ЗША і еўрапейскай прабле-

матыкай выклікае тры спрэчныя моманты, якія яшчэ і сёння з'яўляюцца рухавікамі даследавання [Laraña, Johnston, Gusfield, 1994].

Першы крытычны момант тычыцца часта аб'ектывізму канцэпцый, якія месцяцца пад назвай "мабілізацыя рэсурсаў". Усё адбываецца так, нібы прыбыткі ў ведах, што датычацца структурных умоў развіцця і поспеху сацыяльных рухаў, былі дасягнуты коштам маргіналізацыі іх дзеючых асоб, нявольнікаў аб'ектывістскіх механізмаў, выяўленых падчас аналізу. Мэлючы [1982] вядзе размову аб "дзеяннях без актараў", МакАдам [1982] мяркуюе, што некаторыя версіі мадэлі нічога не варта і падобныя хутчэй да "інструкцыі па збіранні грошай". Увесь перажыты вопыт асоб, задзейнічаных у руху, іх эмоцыі, матывацыі падобныя да вялікай чорнай скрыні, якую аналітык адмаўляецца адчыніць.

Трывалая важкасць эканамічнай спадчыны, у духу Ольсана, вядзе да другога крытычнага моманту – *стратэгізму*, які ператварае стаўленне да дзеяння адмабілізаваных індывідаў у просты падлік рэнтабельнасці і ваенную тактыку. Канечне, стратэгічнае вымярэнне прысутнічае. Было б неразважліва думаць, што яно вычэрпвае сэнс, укладзены ўдзельнікамі ў барацьбу. З гэтых першых крытычных момантаў вынікаюць дзве сістэмы пераацэнкі. Рэфлексія аб новых сацыяльных рухах рэабілітавала культурнае і ідэалагічнае, а таксама палітычнае вымярэнне аналізу. Увага, што надаецца арганізацыйным момантам, даступным рэсурсам, часам вымушае забыць аб адной з важных умоў існавання руху: ролі вераванняў, адчування несправядлівасці і пераканання ў слушнасці пратэсту.

Новае ў новым?

Аднаўленне французскага прафсаюзнага руху (SUD), з'яўленне сярод сацыяльных рухаў шэрага новых плыняў (асобы без дакументаў, беспрацоўныя, бяздомнікі) і цэлай цмянай плеяды антыглабалісцкіх рухаў, ці, іначай, *рухаў альтэрнатыўнага развіцця*² [Agrikoliansky, Sommer 2005], некаторыя рысы якіх нагадваюць рух 1968 г., – усё гэта аднавіла ў канцы 90-х гг. мінулага стагоддзя размовы аб новым. Ці трэба весці размову аб новых сацыяльных рухах? Акрамя таго што

² У французскай мове гэтыя рухі вядомыя пад назвай *altermondialistes*. Тут маюцца на ўвазе сацыяльныя рухі, накіраваныя супраць сучаснага эканамічнага лібералізму. Карацей кажучы, гэтыя рухі альтэрнатыўнага развіцця адстойваюць прынцыпы дэмакратыі, эканамічнай справядлівасці і захавання навакольнага асяроддзя.

гэтае паняцце стварае эффект сенсацыі і шыку для супярэчлівых рухаў у сацыяльных навуках, прыцягненне павышанай увагі да новага рызыкуе зацягніць сувязі пераемнасці з хваляй рухаў, якія шчыравалі ў 70-я гг. XX ст. Сучасныя рухі выказваюць падкрэсленую ўвагу з'яве захопу ўлады кіруючай меншасцю. Яны часта выказваюць узважанае і прадбачлівае стаўленне да дзеянняў СМІ. Часта ўмеюць прыўнесці новае ці надаць актуальнасць формам дзеяння (Act-Up, напрыклад), якія могуць падацца правакацыйнымі альбо шакіруючымі. Можна дадаць (і што хутчэй расчароўвае), што іх сацыяльная база зведвае таксама пэўную пераемнасць: катэгорыя маладых, надзвычай адукаваных людзей, прадстаўнікі публічнага сектара і гэтак званыя "хіткія інтэлектуалы" дамінуюць у шэрагах новых сацыяльных рухаў.

Больш таго, каб знайсці сваё месца ў шкале Рыхтэра ў плане навізны, гэтыя рухі імкнуцца звярнуць увагу на тры наступныя трансфармацыі. Гэтыя рухі з'яўляюцца месцам новых форм кааперацыі і дыялогу паміж навукоўцамі і актывістамі, што часткова адпавядае ідэі інтэлектуальнага калектыву, якая была блізкая, напрыклад, П'еру Бурд'ё. Яны ўяўляюць сабой найлепшыя ілюстрацыі пераходу да рэестру трэцяга пакалення (глядзіце наступныя часткі), рэгулярна і ўсур'ёз звяртаючыся, у прыватнасці, да экспертызы (у такіх пытаннях, як ГМА³, тэрапеўтычнае выпрабаванне новых сродкаў ад СНІДу, забруджванне навакольнага асяроддзя). Яны таксама спрыяюць выхаду праблематыкі на міжнародны ўзровень. Нарэшце, яны вывучаюць тое, што Ізабэль Сам'е называе радыкальным прагматызмам, звязваючы надзвычай канфліктныя, але самаізаляваныя дзеянні, крайнюю крытыку і далучэнне да логікі лобі і перамоў, здатнай прывесці да канкрэтных і маменальных рашэнняў і да пастаўленых мэт.

³ ГМА – генетычна мадыфікаваны арганізм.

6. Актывісцкая дзейнасць і канструяванне ідэнтычнасці

Рызыка недаверу, выкліканага тэорыяй аб новых сацыяльных рухах, прывяла да таго, што сацыялогія далучылася да свету высокай моды, дакладней, да такой з'явы, як паслядоўнасць мод. Гэта значыць, што стала неабходна выдумаць пэўную парадыгму, якая пераўзыходзіць усе папярэднія парадыгмы і звычайна суправаджаецца няпростым забыццём папярэдніх здабыткаў. У хуткім часе з'явіліся новыя тэарэтычныя шылды: "парадыгма тоеснасці" [Cohen, 1985], "мадэль палітычнага працэсу" [MacAdam, 1982]. Аднак дынаміку сучаснага **даследавання** можна смела інтэрпрэтаваць як **фарміраванне** "класічнай навукі", паводле тэрміна Куна. На аснове здабыткаў тэорыі мабілізацыі рэсурсаў адбыліся тры прышчэпліванні. Першае зноў звярнула ўвагу на свядомасць актараў, да якой праяўляў жывы інтарэс падыход *collective behaviour*. Другое запазычала ў новых сацыяльных рухаў праблематыку ідэнтычнасці, чуласці да зместу сацыяльных змяненняў, пошуку сэнсу і новага сацыяльнага парадку. Нарэшце, увага да палітычнага вымярэння, ролі медыя і развіцця сацыяльных рухаў у публічнай прасторы былі запазычаны ў канструктывістаў.

Тры паслядоўныя часткі дазваляць прасачыць развіццё такой глабальнай праблематыкі, як аналіз актывісцкай дзейнасці, улічванне вымярэння палітычнай сістэмы і, нарэшце, вымярэнняў сімвалічных.

Кастынг сацыяльных рухаў у духу мабілізацыі рэсурсаў быў эканомным на дзеючых асоб. Сярод сцэны месціцца завадатар пратэсту, стратэг і арганізатар. Крыху далей – кагорта актыўных удзельнікаў, актыўных членаў, якія з'яўляюцца досыць прадказальнымі асобамі, не зважаючы на іх разнастайнасць, бо іх натуральная схільнасць да мабілізацыі альбо да бяздзейнасці аўтаматычна вынікае з сацыяльных структур, якім яны належаць, а іх псіхалагічная згрунтаванасць зводзіцца ў цэлым да прытрымлівання агульнай тэндэнцыі, гэта значыць схільнасці да рацыянальнага падліку выгады дзеяння. Нарэшце, у каласніках хаваецца постаць *deus ex machina* – маральны

актывіст, якога пастаноўшчык спусціць у самы патэтычны момант, каб развязаць Ольсанава парадокс, павялічыць рэнтабельнасць удзелу. Развіццё эмпірычных прац палявой этнаграфіі па тэме актывісцкай уключанасці надае большую насычанасць і рэальнасць агульнай карціне. Гэта таксама пралівае святло на прычыны руху, на тое, як ён праяўляецца ў ідэнтычнасці адначасова індывідуальнай і калектыўнай. Перанос погляду на праблематыку вядзе да канчатковага пазбаўлення ад абмежаваных мадэлей, атрыманых у спадчыну ад эканамічнага аналізу.

Сацыялагічны падыход да актывісцкай дзейнасці

Інтэрэс палітычнай сацыялогіі да актывісцкай дзейнасці доўгі час абмяжоўваўся дзвюма сферамі. Гэта паспрыяла ўключыць у поле інтарэсаў палітычныя партыі, у прыватнасці дазволіла сканцэнтравана на працы па выяўленні некаторых вызначальных чыннікаў актывісцкай дзейнасці, такіх як сацыяльны статус, сямейная сацыялізацыя. Адпаведна такі падыход надаваў меншую ўвагу грамадскім рухам. І асабліва мала ўвагі ён выказаў свядомасці актывістаў, іх штодзённай дзейнасці, праз якія добра праяўляецца іх уключанасць у рух.

Вызначальныя чыннікі і ўзнагарода за актывісцкую дзейнасць

Адной з цёмных плям прац тэорыі мабілізацыі рэсурсаў было тое, што яны аддавалі перавагу выключна структурнаму, мікрасацыялагічнаму бачанню ўключанасці ў рух. Мадэль *catnet*, тыпалогія Абершала падразумяваюць верагоднасць узнікнення актывісцкай энергіі. Аднак яны ні ў чым не дапамагаюць зразумець, чаму ўнутры пэўнай групы некаторыя індывіды змагаюцца, а іншыя застаюцца пасіўнымі. Працуючы з асабістымі дасье, запоўненымі студэнтамі-валанцёрамі ў падтрымку руху за грамадзянскія правы, і адшукаўшы значную частку дзейных асоб гэтага руху, МакАдам [1988] бярэцца за гэтую загадку і дэманструе тры пераменныя: чым больш індывід ужо ведае асоб, задзейнічаных у актывісцкай дзейнасці, тым менш у яго асабістым жыцці прафесійных і сямейных супярэчнасцей, тым хутчэй яго праекты ўключэння ў рух атрымаюць падтрымку блізкіх яму ў эмацыянальным плане людзей і тым больш верагоднасць, што ён сам далучыцца да руху. Шкада, што аналіз МакАдама амаль праігнараваў сацыяльны профіль апытанага насельніцтва (сям'я, жыццёвая свядомасць) і не зможа сабраць групу сведак-студэнтаў, якія не ўвайшлі ні ў адзін рух, пакідаючы тым самым без адказу папярэдняе пытанне, што ж прымусіла некаторых студэнтаў (і толькі некаторых) уступіць

у грамадскі рух. Тым не менш у асноўных пытаннях сукупнасць прац спраўджае яго аналіз, у прыватнасці, падкрэслівае важнасць псіхаэмацыянальных чыннікаў. Падтрымка блізкіх, уклад сяброў у сацыяльны рух з'яўляюцца моцнымі тлумачальнымі чыннікамі павелічэння колькасці членаў руху. Гэта з'ява асабліва назіраецца ў тых сітуацыях, калі паліцэйскі кантроль ператварае прыватныя сацыяльныя сувязі ў адзіную надзейную сілу руху, як гэта было ў ГДР падчас руху, што папярэднічаў падзенню Сцяны [Opp et Gern, 1993], гэта таксама тычыцца мадэлі рэкрутавання пацыфісцкіх рухаў і рэлігійных сект у ЗША [Snow, 1980].

Лепшаму разуменню актывісцкай дзейнасці спрыяе таксама трактаванне штодзённага жыцця людзей, разуменне сеткі адносін і ўзаемасувязей, выкліканых уключанасцю ў рух. Дзякуючы сваёй працы аб партыях Даніэль Гаксі (Gaxie) [1977] стаў адным з першых, хто распрацаваў тэорыю аб актывісцкай практыцы. Узяўшы за адпраўны пункт мадэль Ольсана, Гаксі прыгадвае яе, каб скласці спіс (які пасуе большай частцы актывісцкіх рухаў) *выбарачных заахвочванняў*, які прапануе партыя: адказныя пасты, пастаянная праца, а таксама далучэнне да культуры, авалоданне культурным капіталам, які можа забяспечыць прафесійную выгаду, надаць бачнасці ў якасці эксперта арганізацыі. Акрамя выгады, якую можна перавесці ў грашовы эквівалент, размова ідзе таксама аб вымярэнні сацыяльнай інтэграцыі, на што Гаксі звяртае асабліва ўвагу. Тут маюцца на ўвазе ўзаемнае хваляванне, што можа прынесці напружанне ад расклеивання афіш падчас электаральнай кампаніі, цеплыня вечарыны, арганізаванай адразу пасля сходу, адчуванне асалоды ад удзелу ў правільнай справе і ад усведамлення належаў адной вялікай сям'і, што надае сэнс усім граням сацыяльнага жыцця. Старонкі, у якіх МакАдам аднаўляе з дапамогай даследаванняў свядомасць актывістаў *Freedom Summer*, тлумачальныя ў гэтым плане, бо звязаны з крайняй, рызыкаўнай свядомасцю актывісцкай уключанасці. Некаторыя ўдзельнікі настойваюць на сіле эмацыйных сувязей, выкліканых адначасовым адкрыццём жыцця афра-амерыканскай супольнасці і новага вопыту расісцкага гвалту, у зараджэнні эмацыянальных, а часам і любоўных адносін паміж чорнымі і белымі. Адзін з удзельнікаў параўнаў сілу перажытых эмоцый з шокам ад першай дозы ЛСД. Такім чынам, набытая свядомасць перайначае чалавека, выклікае прынцыповую змену схем успрымання жыцця, у калектыўнай перспектыве прапануе больш цікавае існаванне, надае жыццю большую інтэнсіўнасць дзякуючы ўдзелу ў руху, мэты якога перасягаюць індывідуальныя планы і свядомасць [Passerini, 1988].

Устаўка: Freedom Summer, вызначальныя чыннікі адной актывісцкай патрабавальнай уключанасці

Даследаванне МакАдама складаецца з 959 кандыдацкіх да-сье. На яго заклік адгукнуліся 556 валанцёраў, а таксама 384 старых актывіста (праз пісьмовы адказ ці інтэрв'ю). Яго аналіз патрабуе падзелу на кандыдатаў, якія сапраўды ўдзельнічалі ў руху ўнутры афра-амерыканскіх супольнасцей Місісіпі, і на гэтак званых "адступнікаў", якія, падаўшы заяўку, не прынялі ўдзелу па прычыне нястачы часу ці ад страху, бо некалькі ўдзельнікаў былі забітыя, а некалькі пазбіваныя расістамі.

Чым больш у атачэнні пэўнага чалавека знаёмых і сяброў, задзейнічаных у руху, тым большая верагоднасць, што і ён падасць заяўку ці нават уступіць у рух. Такім чынам, калі адзін з прыцягнутых паручыцеляў кандыдата сам з'яўляецца членам руху, то ўзровень адступніцтва зніжаецца ў сярэднім з 25 да 12%. Такім жа чынам уключэнне ў грамадскія асацыяцыі з'яўляецца надзвычай прадказальным элементам. Валанцёры *Freedom Summer* у асноўным паходзілі са студэнцкіх асацыяцый, таму належнасць да арганізацыі, звязанай са грамадзянскімі правамі і палітыкай, была больш відавочнай, чым належнасць да выключна карпаратыўных асацыяцый. Гэтае моцнае ўключэнне ў грамадскі рух выклікае пэўную форму крышталізацыі ідэнтычнасці: 57% фактычных удзельнікаў спантанна падкрэсліваюць ў сваёй заяве тоесна самавызначэнне ("як хрысціянін", "як сацыяліст") супраць 29%, якія пакінулі рух. У кандыдатаў у досыць аднастайныя рухі існуе яшчэ адзін важны раз'яднальны пункт – "біяграфічная даступнасць". Такія факты, як паўналецце, статус халасцяка (халасцячкі), жыццёвая свядомасць, вольны час, спрыяюць уключанасці; супрацьлеглыя факты, наадварот, з'яўляюцца перашкодай.

Нарэшце, самая прадказальная пераменная тычыцца стаўлення родных (бацькоў, сяброў). Калі яны не выказваюць асаблівай незадаволенасці, то *a fortiori* яны праяўляюць падтрымку ці сімпатыю да будучага далучэння, і гэта падтрымка становіцца стратэгічным элементам, каб ахапіць з'яву расслаення на адступнікаў і фактычных удзельнікаў.

Крыніца: MacAdam [1988], MacAdam et Paulsen [1993].

Эфект рэактара-размнажальніка

Гакі абазначае гэтай метафарай здольнасць некаторых актывісцкіх структур, што хаваецца ў мадэлях мабілізацыі рэсурсаў, вырабляць энергію па наступнай мадэлі: чым больш яна спажывае энергіі, тым больш яе вырабляе. Такая сітуацыя, якую можна назіраць у актывісцкай дзейнасці, абвяргае аналіз, заснаваны на ідэі рацыянальнай выгады актывісцкай

уклучанасці, бо сіла, якая назапашваецца ў выніку задавальнення чаканняў і актыўнага ўдзелу ў авантуры, якая мае сэнс, узрастае разам з узмацненнем актывісцкага жыцця і адданасці справе. Іншая метафара – *паломніцтва* – была прапанавана Хіршманам (Hirschman) [1983], яна тлумачыць наступнае: для паломніка, які шукае духоўнай авантуры, рызыка і адсутнасць утульнасці падчас паломніцтва зусім не ўспрымаюцца ў негатыўным святле, а, наадварот, толькі яшчэ больш вабяць яго. Вось як Голда Мэйр тлумачыла, чаму яна ў якасці сіянісцкай актывісткі накіравалася ў Палестыну ў той момант, калі барацьба была небяспечнай: “Я вырашыла, што яны там самі нічога не робяць, прынамсі без мяне [...]; трэба, каб я была з імі. Проста нейкі эгаізм, думаю”. Хіршман заключае: “Індывідуальная выгада супольнага дзеяння – гэта не розніца паміж вынікам, на які разлічвае актывіст, і затрачаным намаганнем, а сума гэтых дзвюх велічынь”. Гэта гіпотэза таксама дазваляе патлумачыць яўную рызыку актывісцкай дзейнасці, якая падаецца нармальнай для груп. Як падкрэслівае Гаксі, “масавая арганізацыя, якая займаецца актывісцкай дзейнасцю, можа вытрымаць, толькі калі будзе пастаянна развівацца ў рытме, які дазволіць дасягнуць высокага становішча. Дапусціць, каб актывісцкая дзейнасць запаволілася, – гэта азначае перарванне працэсу задавальнення чаканняў і рызыку згубіць значную частку членаў” (149). Зрэшты, цвярозы розум арганізатараў не пазбаўлены чутця ў гэтых пытаннях. Цэлая грань “прафесіі” актывіста і арганізатара заключаецца ў падтрымліванні дзейнасці і спраўджванні чаканняў, у стварэнні ўзаемадзеянняў, якія “змазваюць” мабілізуючыя чыннікі і вядуць да перамогі патрабаванняў салідарнасці і *loyalty* над індывідуальнай выгадай, а таксама да дзейнасці новых кантынгентаў актывістаў па мадэлі рэактара-размнажальніка.

Не кожны сацыяльны рух спараджае эффект рэактара-размнажальніка. Ён сустракаецца ў такіх тыпах арганізацый, якія маюць падабенства з мадэллю “татальнага інстытута” Гофмана, гэта значыць такой арганізацыі, якая патрабуе ад сваіх членаў у любы момант жыцця абавязкова прытрымлівацца ўстаноўленых норм. У ідэале перавага аддаецца актывісцкай прымусовай мадэлі. У такім выпадку прывілеяваны статус маюць рэвалюцыйныя арганізацыі, а таксама рэлігійныя секты і рухі, якія прапагандуюць ідэі канца свету. Прыклад актыўнай мабілізацыі, якая таксама мае на мэце змяніць межы публічнага/прыватнага, задзейнічаць увесь перажыты вопыт на карысць канфлікту (маюцца на ўвазе сітуацыі, калі актывісты захопліваюць прадпрыемствы альбо арганізуюць працяглыя

акцыі, як у снежні 1995 г. у Францыі), дазваляе таксама, праўда у малой перспектыве, назіраць падобныя сітуацыі. Такая сістэма актывісцкай дзейнасці не можа існаваць у арганізацыях, дзе ўступленне выклікана простым атрыманнем выгады, пошукам пэўнай паслугі, а гэта значыць істотна не ўплывае на фарміраванне ўнутрыасацыятыўнай ідэнтычнасці. Аналіз рэвалюцыйных арганізацый дэманструе, што нават у іх эфект рэактара-размнажальніка вельмі рэдка дзейнічае бясконца на індывідуальным узроўні, не перадаваючыся на групу. Палажэнне вяртае нас да пытання прафесіяналізацыі і стандартызацыі актывісцкай дзейнасці, кіравання расчараваннем. Яно таксама падразумявае – вельмі асцярожна, каб пазбегнуць палемічнасці і палітычнай заўзятасці, – карысць ад параўнання функцыянавання сект і некаторых сацыяльных рухаў, бо адным з патрабаванняў рэлігійных сект з’яўляецца імкненне парваць сувязь з іншым светам, каб забяспечыць уключанасць сваіх сяброў і зрабіць *exit* спусташальным як у матэрыяльным, так і псіхалагічным плане.

Устаўка: Тэхналогіі актывісцкай дзейнасці

Назіраючы ў 1985 г. за рухам, накіраваным супраць апартэіду ва ўніверсітэцкім гарадку Каламбіі, Эрык Хірш (Hirsch) акурат пажывому мог бачыць, як паўставалі актывісцкія тэхналогіі. Яны мелі на мэце павялічыць уключанасць у рух і стварыць эмацыянальную атмасферу, якая паспрыяла б руху. Хірш паказвае, што разуменне рэкрутавання новых членаў і ўключэння іх у сацыяльны рух лепш адбываецца на прыкладзе малой групы, што дазваляе вывясці ўзаемадзеянні, дынаміка якіх адвяргае індывідуалісцкую логіку падліку кошт – выгада.

У гэтым руху, які немагчыма зразумець з дапамогай паняцця “індывідуальная выгада”, Хірш вылучае чатыры актывісцкія навыкі. “Рост свядомасці” вынікае з палітызацыі, якая распаўсюджвае сваю кагнітыўную зброю, сістэму ўспрымання несправядлівасці, якая аддае перавагу найпростым абменам падчас рэальнай сустрэчы, як гэта адбываецца, напрыклад, ва ўніверсітэцкіх гарадках. Гэта праца прывядзе за два гады да аднадушнага выбару (без наступстваў) ва ўніверсітэцкую раду студэнтаў і выкладчыкаў, якія будуць настойваць, каб кіраўніцтва ўніверсітэта не ўкладвала грошы ў якасці акцый у кампаніі, якія працуюць у ПАР. І тады ўключаецца тэхніка *ўпаўнаважання*, якая заключаецца ў тым, каб прывесці рух да больш канфрантацыйных форм, якія лічацца залогам поспеху. Напрыклад, маніфестацыя завяршаецца, але перакідаецца незапланаваным і неабвешчаным захопам адміністрацыйнага будынка. Менавіта ў такой сітуацыі група ўсведамляе сваю ўладу. Гэты ўздым канфліктнасці выклікае ў сваю чаргу сітуацыю *палярызацыі* напру-

жання (адміністрацыя запісвае на відэа захоп працоўнымі будынка і пагражае звальненнямі). Усталяваная такім чынам сітуацыя яднае ўдзельнікаў і стварае пачуццё прыналежнасці да аднаго лагера, што забяспечвае ім псіхалагічную дапамогу і ўзмацняе сувязь са справай, за якую яны змагаюцца. Адзін удзельнік пазначыў: "Сярод маніфестантаў былі паўднёваафрыканцы... Я зразумеў, што не магу дазволіць ім прайграць. Я адчуў, што і я быў прадстаўніком групы людзей, якія захапілі будынак, і мне падавалася, што я не мог стварыць прэцэдэнт здрады і пакінуць іх". *Калектыўнае рашэнне*, нарэшце, мае на мэце выпрацаваць падчас такой працэдуры, як "генеральная асамблея", кампрамісныя рашэнні, якія яшчэ б больш пераканалі ўдзельнікаў працягваць распачатае.

Крыніца: Hirsch [1988].

Мутацыі актывістскай дзейнасці?

Пытанне змянення актывістскай дзейнасці выходзіць даўляе за межы саміх сацыяльных рухаў і становіцца аб'ектам актывістскіх дэбатаў унутры грамадства, у прыватнасці ў Францыі. Заняпад прафсаюзнага руху, а таксама такіх традыцыйна моцных плыней, як камунізм і каталіцтва, выклікаў размову аб завяршэнні эпохі актывістскіх рухаў. У абагульненай працы, якая складаецца са шматлікіх даследаванняў аб грамадскіх актывістскіх рухах, праведзеных камандай CRESAL¹, Жак Ён (Jon) [1997] дэманструе, што завяршэнне эпохі актывістскіх рухаў падаецца тым больш праўдзівым, чым больш назіральнік шукае ўстойлівыя архетыпы актывіста ў 1930 ці 1970 г. Змяненні, падсумаваныя Ёнам, тычацца заняпаду самых патрабавальных форм актывістскай дзейнасці, на змену якім прыйшлі абслугоўваючыя асацыяцыі (спартыўныя, культурныя, забаўляльныя). Змяненні заўважаюцца таксама ў тэндэнцыі замены фігуры валанцёра (напаў)прафесіяналам, што сведчыць аб дэідэалагізацыі ўключанасці ў рух, аб увазе, якая цяпер хутчэй надаецца ажыццяўленню практычных мэт, а не выключна прыгажосці. Больш грунтоўна размова ідзе аб усё больш зменлівай актывістскай дзейнасці, што сцісла апісваецца вынікамі даследавання: аб'ясцэнне фігуры актывіста кшталту *манах-жаўнер*, адмаўленне ад уключанасці, якая вымагае ўвесь асабісты час і ўсю жыццёвую прастору сяброў руху. Цяпер вобраз актывіста *post-in* цудоўна ілюструе новы кшталт заангажыраванага члена пэўнага руху: ён выконвае

¹ CRESAL – Centre de Recherche et d'Etudes Sociologiques Appliquées de la Loire (Луарскі даследчы цэнтр стасавальнай сацыялогіі).

канкрэтнае заданне, якое ўспрымаецца з поўнай сур'ёзнасцю, але выконваецца без фанатызму і празмернай уключанасці, гэта значыць пакідае шмат месца і часу на асабістае жыццё. Гэтае змяненне таксама абумоўлена адмаўленнем ад ідэі прыцягнення сяброў у рух, ад уключанасці, якая надзяляе сваіх сяброў своеасаблівай ідэалагічнай і паводзінскай уніформай, і гэта не таму, што актывісты самі не могуць знайсці пэўную тоеснасць у дзеянні, а таму, што дзеянне з'яўляецца лабільным, вынікам супольнага праекта, а не каркасам і папярэдніх умовай удзелу. Падыход Ёна пралівае святло на эвалюцыю ўключанасці ў рух. Ён дапамагае ахапіць вынікі ўздыму новых сярэдніх вельмі адукаваных класаў, фемінізацыі рухаў (дзякуючы чаму ён тлумачыць, напрыклад, заняпад бяскончых сходаў у канцы тыдня). Але прыгадаем, што гэты падыход дзейнічае ў дачыненні да грамадскіх арганізацый, якія маюць двайную спецыфіку – адначасова ахопліваць катэгорыю сацыяльных рухаў (бо яны функцыяніруюць як структуры, якія прапануюць паслугі) і цалкам не ўключаць яе, бо многія рухі не маюць фармальнай асацыятыўнай структуры.

Гэта якраз адзін з тых момантаў, які выклікае жывую крытыку аналіза Ёна – у прыватнасці, з боку калектыву даследнікаў уключанасці ў рух салідарнасці *Поўнач-Поўдзень* на прадапрыемствах [Collovald, 2002]. Вылучым чатыры моманты. Першы тычыцца самой магчымасці абагульняць актывісцкі грамадскі рух у мадэль для ўсіх форм уключанасці. Калі дакладней, то маецца на ўвазе акцэнт, які робіць Ён на новыя формы ўключанасці як адмову ад папярэдніх мадэлей, якія з'яўляліся асноўнай мішэнню крытыкі. Такім чынам, тлумачыўшы “актывісцкую дзейнасць праз пасярэдніцтва іншай актывісцкай дзейнасці”, яго аналіз выяўляе два сацыялагічныя недахопы: з аднаго боку, недастатковая ўвага да сацыяльных якасцей актывістаў (узрост, сацыяльна-прафесійны профіль, адукаванасць) і да іх дзеянняў, а з другога боку, недастатковая ацэнка мажараў сацыяльных змяненняў (як, напрыклад, мутацыі працоўных адносін альбо працэс школьнага навучання), якія выклікаюць адхіленні сувязі з уключанасцю. Калаваль (Collovald) падкрэслівае шматлікія падабенствы, якія злучваюць апісанне новых форм актывісцкай дзейнасці і апісанне новых сацыяльных рухаў, напрыклад праз крытычнае апісанне ў аднабаковым рэжыме старой мадэлі актывісцкай дзейнасці. Хіба наданне значнасці рэфлексійнасці новага руху неўсвядомлена не дыскрэдытуе старую папулярную мадэль? Няўжо актывісты старой загартоўкі (палітыкі, прафсаюзныя дзеячы) былі нагэтулькі настрыманыя і сляпыя ў сваёй уключанасці? Як патлумачыць

той факт, што раней актывісцкая дзейнасць уключала элемент заваблівання новых членаў? Ці гэта быў наўмысны стратэгічны выбар альбо гэта было абумоўлена няроўным размеркаваннем рэсурсаў (культурных, матэрыяльных) паміж праціўнікамі, а таксама падаўленнем? Дзякуючы **палявым даследаванням**, у прыватнасці сярод працоўных *EDF/Electricité de France*, вывучэнне салідарнай актывісцкай дзейнасці на прадпрыемствах паказвае, нарэшце, як новыя формы ўключанасці могуць мець адначасова традыцыйныя актывісцкія рысы (напрыклад, сіла ўключанасці) і новыя, траекторыі і матывацыі якіх зусім несудадныя са старой мадэллю (маладыя кадры, якія жадаюць выпрабаваць на практыцы па-за працай свае здольнасці кіравання пэўным праектам; расчараваныя прафсаюзныя члены, вымушаныя ўкласці новыя сілы ў пэўную справу; працоўныя, незадаволеныя новай прафесійнай ідэнтычнасцю, зацверджанай кіраўніцтвам).

Дэбаты аб змяненнях актывісцкай дзейнасці, іх сутнасці, спосабах іх аналізавання, распачатыя гэтымі двума аўтарамі, дасюль з'яўляюцца актуальнай і адкрытай тэмай для даследчыкаў. Атрымаем два ўрокі. Першы вучыць нас, як абазначаць межы валіднасці даследаванняў і магчымасць перайсці ад заключэнняў аб тыпах актывісцкай дзейнасці да фармулявання сутнасці актывісцкай дзейнасці. Другі ўрок тычыцца складанага патрабавання звязаць мікра- і макраўзровень, усвядоміць уключанасць і адваротную з'яву – спыненне ўсякай уключанасці (дэзангажыраванне!) – праз азнаямленне з пакручастай індывідуальнай і калектыўнай жыццёвай свядомасцю, якая і сама становіцца яснай і зразумелай дзякуючы макрасацыяльным звесткам. Нарэшце, пры такім падыходзе ўзрастае ўвага да біяграфій, калектыўных траекторый развіцця, да этнаграфіі актывісцкіх звычак і практык.

Ідэнтычнасці актывісцкай дзейнасці

Мы/Я

Чым больш паняцце “ідэнтычнасць” у сацыяльных навуках становіцца папулярным, тым больш яно становіцца праблематычным [Brubaker, 2001]. Мы запазычым у працы Клода Д'юбара (Dubar) [1995] дзве рысы яго дэфініцыі ідэнтычнасці. Ідэнтычнасць – гэта адначасова суб'ектыўнае пачуццё ўласнай суцэльнасці, аб'яднальнага трывалага прынцыпу *Я* і безупыная праца па падтрымцы і прыстасаванні гэтага *Я* да мабільнага атачэння. Ідэнтычнасць – гэта вынік бясконцай працы перамоў паміж дзеяннямі *прысваення* прынцыпаў ідэнтыфікацыі, якія

выходзяць ад іншых, і дзеяннямі *належнасці*, якія імкнуцца праявіць ідэнтычнасць для сябе і катэгорыі, у якіх індывід жадае быць успрынятым. Пратэстныя рухі з'яўляюцца ўрадлівай глебай для працэсаў стварэння ідэнтычнасці. Пратэстнае дзеянне як публічны акт вызначэння пазіцыі можа быць у вышэйшай ступені ацэнчаным як для асобы, задзейнічанай у руху, так і для людзей звонку, як гэта было, напрыклад, у Польшчы ў 80-я гг. XX ст. у эпоху Салідарнасці. Яно дазваляе ўжыць статусы і тыпалагізацыі, паводле якіх самыя грувасткія сацыяльныя класіфікацыі ранжыруюць індывіда. Удзел у руху за грамадзянскія правы для афраамерыканца Алабамы азначае адначасова патрабаваць правы і адкінуць пагардлівы вобраз "чорнага", які яму прыпісваюць белыя, вобраз, які ён змог прыняць коштам абясцэньвання сябе, што вельмі балюча апісана ў раманах Тоні Морысана. Актывісцкая дзейнасць з'яўляецца таксама пэўнай формай інстытуцыі пастаяннага перастрахавання прызнанай ідэнтычнасці, бо яна звязана з сапраўднай справай, якая выходзіць па-за межы індывідуальнай біяграфіі. Хант (Hunt) і Бэнфард (Benford) [1994], такім чынам, выяўляюць падчас этнаграфічнага назірання за пацыфісцкімі тэхаскімі актывістамі тое, што яны называюць *размова ідэнтычнасці* (identity talk). Размовы паміж актывістамі штодзённа падмацоўваюць пачуццё прыналежнасці да выбранай групы. Гэтая гутарка складаецца з абавязковых складнікаў: распавядаў ветэранаў руху, узгадванняў траўматызму, што выклікаюць бунт (прыклад актывіста, які з жахам прыгадваў, як яго бацька каменціраваў, нібы футбольныя матчы, тэлевізійныя рэпартажы аб вайне ў В'етнаме), працы па пастаянным пераўтварэнні штодзённай свядомасці ў мову, справы ў духу "*personnal is political*", якая з'яўляецца ключавым момантам узаемнай залежнасці калектыўнага **мы** і вызначэння **я**. Індывідуальная і калектыўная ідэнтычнасць *a priori* не з'яўляюцца антаганістычнымі. Удзел у калектыўным праекце дазваляе індывіду прэтэндаваць на прыналежнасць да пэўнай катэгорыі, групы. І, наадварот, немагчымасць індывідам атрымаць пэўную дапушчальную сацыяльную ідэнтычнасць можа пашкодзіць сацыяльнаму руху. Адной з прычын адсутнасці мабілізацыі беспрацоўных з'яўляецца якраз немагчымасць абаперціся на малакаштоўную ідэнтычнасць і дэзарганізуючую свядомасць, каб стварыць платформу дзеяння [Maurer et Pierru, 2001]. Здольнасць групы абзавесціся моцнай і каштоўнай ідэнтычнасцю, хоць і ўяўнай, з'яўляецца рэсурсам першай значнасці, які дазваляе членам засяродзіцца на бачанні свайго патэнцыялу дзеяння, а калектыву ўмацавацца ў публічнай прасторы, як паказвае аналіз

сялянскіх рухаў у Шампані [1990]. Няма абсурду ў тым, каб звязаць гэтыя сцвярджэнні з важнасцю, што Маркс надаваў пераходу да “класа для сябе”, калектыўнаму ўсведамленню пэўнай ідэнтычнасці, пэўнай магчымай гістарычнай ролі.

Спасылка на ідэнтычнасць не павінна ператвараць задзейнічаных у пэўным руху людзей у паслядоўных стратэгаў. Уяўленні аб калектыўнай ці індывідуальнай асаблівасці – гэта не строі, якія сацыяльныя актары выбіраюць у каталозе і апрачаюць, як таго пажадаюць. Яны залежаць ад сваіх сацыяльных якасцей і становішчаў. Часам асабліва моцная і эмацыянальная свядомасць руху выклікае пераўтварэнне ідэнтычнасці, што ставіць індывідаў у новыя, непрадугледжаныя сітуацыі. Тут зноў прыгадваецца фантастычная свядомасць руху *Freedom Summer*. У звязцы з гэтым параўнанне ранейшых біяграфічных шляхоў актывістаў і гэтак званых “адступнікаў” выглядае захапляльна. Нават уціснутая ў некалькі тыдняў, падобная свядомасць крайняй актывісцкай дзейнасці стане досыць моцнай, каб часта і вельмі вызначальна ўплываць на біяграфіі. Аб чым бы ні заходзіла размова – ці то аб доўгатэрміновым удзеле ў руху, звязаным з грамадзянскімі правамі, пазней – з пацыфізмам, ці то аб матрыманіяльных выбарах, ці то аб прафесійнай кар’еры, якая адрозніваецца нестабільнасцю і атрыманням пасады ў выніку дачынення да справы і сацыяльнай працы, лёсы актывістаў адрозніваюцца ад лёсаў адступнікаў, і *a fortiori* ад лёсаў незаангажыраваных студэнтаў. Акрамя таго, што гэтыя даныя не прызнаюць збіты дыскурс аб актывістах 1960-х гг., якія ці не ўсе сталі неалібераламі альбо *golden boys*, яны таксама сведчаць аб магутнасці тоеснай перабудовы крайняй свядомасці, калі яна ўплывае на фарміраванне жыццёвага шляху індывіда.

Устаўка: Пол сацыяльных рухаў

Маргінальнае становішча гендэрных штудый, у прыватнасці ў Еўропе, яшчэ не дазволіла ўключыць у рэфлексію праблематыку ўплыву гендэра на сацыяльныя рухі. Тым не менш важкасць і адпаведна месца мужчын і жанчын у руху з’яўляюцца надзвычай важнымі, каб зразумець формы арганізацыі і рэстры ўжытых механізмаў пратэсту. Два прыклады дапамогуць нам высветліць патэнцыяльную ўрадлівасць гэтага падыходу.

Спачатку адзначым, што ў шэрагу прац, у якіх даследаваліся некаторыя заходнія краіны, падкрэсліваецца важнасць жаночага ўкладу ў змену форм актывісцкай дзейнасці ў 1968 г. На самай справе, дзейнасць пратэстуючых ці лявацкіх арганізацый у 1960-я гг. вельмі часта суправаджалася традыцыйным палавым

падзелам працы. Публічная ўлада і слова ў асноўным заставаліся мужчынскімі атрыбутамі. Актывісткі займаліся матэрыяльнымі і хатнімі заданнямі: "Відавочным наступствам такой палітыкі было аднаўленне традыцыйнага падзелу палюў і заданняў у руху. Мужчыны кожную раніцу адпраўляліся вонкі працаваць, тады як жанчыны заставаліся ў *freedom houses* (дома) і займаліся дзецьмі, а калі-нікалі вучнямі; калі мужчыны вярталіся, стомленыя ад машыны, працы і ўдзелу ў руху ва ўмовах стрэсу, жанчыны завіхаліся на кухні" [MacAdam, 1988]. Зрэшты, ваяўнічае ўяўленне барацьбы надавала большай значнасці "мужчынскім" здольнасцям. Як пазначыла адна актывістка з Камуністычнай рэвалюцыйнай лігі: "Якому ж быць статусу жанчыны ў арганізацыі, дзе самай галоўнай якасцю з'яўляецца "мець замужжа"?" Гэтае напружанне паміж паламі з'яўляецца адначасова адным з ключавых момантаў, каб зразумець распад лявацкіх арганізацый, і элементам інтэрпрэтацыі з'яўлення новых форм актывісцкай дзейнасці ("новых сацыяльных рухаў"), больш набліжаных да рэальнага штодзённага жыцця, да тэмы праў будучых пакаленняў.

Апрача гэтых назіранняў, заслгоўваюць увагі нядаўнія працы каманды Даніэль Кергаа (Kergoat), прысвечаных маштабнаму канфлікту французскіх санітарак. У сувязі з гэтым аўтарка звяртае ўвагу на такое паняцце, як "гендэрны сацыяльны рух". Адным з парадоксаў мабілізацыі санітарак з'яўляецца іх кансалідацыя вакол патрабавання прызнаць пэўную тоеснасць і прафесійную кампетэнтнасць, не выклікаючы пры гэтым рэформы статусу. Кергаа падкрэслівае, што гэтая накіраванасць на прызнанне пэўнай прафесійнай кампетэнцыі тлумачыцца тым, што нібыта такія "жаночыя" якасці, як самаахвярнасць і мяккасць у дачыненні да хворых, якія належаць да навыкаў санітарак, не прызнаюцца як доказы прафесійнай кампетэнцыі, а як простыя жаночыя атрыбуты... што добра тлумачыць вядомы слоган "*Ni nonnes, ni bonnes, ni connes*"², цалкам скіраваны супраць стэрэатыпаў вакол ролі жаночага ў сучасным грамадстве. Аналіз руху ўказвае таксама на тое, што яго жаночая кампанента таксама надае значнасць такім механізмам руху, як генеральная асамблея, недавер да захопу ўлады і адказных пасадак палітыкамі.

У працяг праблематыкі, узнятай Кергаа, мы не будзем ствараць гендэрную тэорыю сацыяльных рухаў, а проста ўвядзём у аналіз гэтых рухаў паняцце "сацыяльныя адносіны палюў". Гэтая перспектыва дазваляе разглядаць адносіны "мужчыны – жанчыны" ў звязцы з такімі паняццямі, як гвалт, запавольванне і праяўленне эмоцый, спакуса ўладай і словам. Яна таксама падразумывае такія тэмы і прадметы, якія розна мабілізуюць палы (чаму, напрыклад, на чале асацыяцый ахвяр забойстваў і дарожных здарэнняў знаходзяцца жанчыны?). Гэтая перспектыва зноў скіроўвае нас да разумення спосабаў, з дапамогаю якіх палы, у сувязі з няроўным падзелам прафесійных і хатніх абавязкаў, выбудоўваюць сацы-

² Літаральна азначае: "Ані манашкі, ані чалядніцы, ані дурніцы".

яльныя адносіны (*catnet*), ужываюць іх у руху. Нарэшце, яна дазваляе звярнуцца да аналізу паняцця “пол” дзяржавы сацыяльнага дабрабыту, якое было прапанавана Скокпол [1994], і адказаць на пытанне: ці пабудавана дзяржава, каб абараніць правы мацярэй, ветэранаў, працоўных?

Рухі тоеснасці

Калі вымярэнне з’яўляецца неад’емнай часткай сацыяльных рухаў, яно займае незвычайнае месца ў шэрагу спецыфічных рухаў, што прымушае нас звярнуцца да тэрміна “ўзнагарода за актывісцкую дзейнасць”, прапанаванага Гаксі, але ў больш шырокім разуменні. Гэтае паняцце ахоплівае такія розныя каштоўнасці, як павага да сябе, пачуццё сваёй годнасці і адчуванні, якія надаюць ёй значнасць.

Тоеснае вымярэнне, як зразумела, вельмі важна для нацыяналістычных рухаў, мэтай якіх з’яўляецца прызнанне абсалютнай ідэнтычнасці, дзяржаўнага суверэнітэту ці юрыдычнай аўтаноміі групы. У сваім даследаванні антыалкагольных рухаў і рухаў у падтрымку сухога закону ў ЗША Джозэф Гасфільд (Joseph Gusfield) [1963] вылучыў іншую катэгорыю мабілізацыі, моцна знітаванага з тоесным вымярэннем: так званыя *статусныя рухі*. Пры такім тыпе мабілізацыі мэта палягае ў захаванні сацыяльнага статусу пэўнай групы, гэта значыць у захаванні прэстыжу, павагі, на якія разлічвае рух. Працэс праходзіць па наступнай схеме: сцвярджэнне альбо пацвярджэнне, з улікам рэгенератыўнай здольнасці гэтых рухаў, часта звязаных з калектывамі, якія знаходзяцца ў сацыяльным заняпадзе, каштоўнасцей і жыццёвай мадэлі групы, якія вылучаны як легітымныя нормы паводзін. Рухі за цвярозасць у ЗША былі спачатку XIX ст. ініцыяваны патрыцыямі-федэралістамі і скіраваны ў Джэксанаву эпоху супраць парвеню. Пяцьдзесят год пазней увага руху змясцілася ў бок сярэдніх пратэстанцкіх сялянскіх класаў, так званых “амерыканскіх ураджэнцаў”, у змаганні супраць пагрозлівай хвалі новых імігрантаў, пераважна каталікоў і гараджан. У абодвух выпадках прынцып мабілізацыі аднолькавы. Культурная рыса групы, у дадзеным выпадку цвярозасць як пэўная форма маральнай пратэстанцкай вытрымкі, узводзіцца як вектар сутнасці *амерыканскасці*. Рух у падтрымку сухога закону дазволіў адначасова групе стаць уваасабленнем каштоўнасцей нацыянальнай ідэнтычнасці і стыгматызаваць парвеню альбо небяспечныя, неўмеркаваныя, маральна абяззброеныя і недадаткова “амерыканскія” класы, каб затым навязаць маральны аўтарытэт адной групы-носьбіткі сутнасці ідэнтычнасці ўсёй супольнасці.

Тоеснае вымярэнне таксама займае асаблівае месца ў мабілізацыі груп, якія сутыкаюцца з моцным стыгматызаваннем і мусяць змагацца з надзвычай негатыўнымі вобразамі. Разважаючы аб гомасексуальнай супольнасці, выкажам адно меркаванне: мабілізацыя падобных груп зведвае першасны тоесны момант, калі актывісцкая дзейнасць развіваецца не супраць пэўнага праціўніка, а як праца ўнутры групы. У выпадку з амерыканскімі лесбійкамі, якія даследаваліся Верта Тэйлар (Taylor) і Нэнсі Вітэр (Whitter) [in Morris et Mc Clurg Mueller, 1992], дзеянне адбываецца праз наладжванне сеткі інстытутаў супольнасці ў забавляльнай галіне, галіне культуры, здароўя і мас-медыя. Гэтая сетка з'яўляецца своеасаблівай падтрымкай сімвалічнай працы, скіраванай супраць стыгматызацыі і ў падтрымку станоўчай лесбійскай ідэнтычнасці. Неабходны іншы этап "ушанавання" ідэнтычнасці можа замкнуць рух у гэта супольнасці, супраць чаго выступае вядомы амерыканскі рух *queer*, які звяртае ўвагу на тое, што ідэнтычнасць можа быць як вызваліцельнай, так і знявольваючай сілай. Для квір-руху адносны поспех мабілізацыі, як гэта ні парадаксальна, выклікаў гетаізацыю гей-руху. Цяпер мэта квір-актывістаў заключаецца ў тым, каб, нават рызыкуючы згубіць усе набыткі, разбурыць тоеснасць, якая стала сапраўднай турмой, знішчыць эсэнцыялісцкае бачанне сексуальнай тоеснасці і падкрэсліць з дапамогай такіх з'яў, як бісексуальнасць і транссексуальнасць, хісткасць усякай ідэнтычнасці, у тым ліку сексуальнай [Gamson, 1995].

Мэры Бэрнштайн (Bernstein) [1997] таксама падкрэслівае, што гомасексуальныя рухі могуць паслужыць удалым механізмам для лепшага разумення ідэнтычнасці. Ці патрэбна афішыраваць з бляскам і скандалам асобную ідэнтычнасць, патрабаваць няўмольнай адрознасці, як гэта робяць дражкуіны падчас шэсця гонару? Можа, лепей, наадварот, шляхам законаў і рэформ імкнуцца падкрэсліць падабенства, імкненне да ўлады як гетэрасексуаламі, гэтак і гомасексуаламі, жыць паўнаважна – без боязі і юрыдычных праблем – сваё сексуальнае і любоўнае жыццё? Параўнаўшы некалькі гарадоў і штатаў у ЗША, Бэрнштайн дэманструе, як спосабы праяўлення тоеснаснага вымярэння не аддзяліць ад структуры палітычнай кан'юнктуры (глядзіце наступныя часткі кнігі). Бэрнштайн прапануе для гэтага звярнуць увагу на розныя вымярэнні ідэнтычнасці. Ідэнтычнасць можна ўспрымаць як пачуццё прыналежнасці да пэўнага **Мы**, што становіцца замацавальным рэсурсам для ўсёй групы. Яна можа таксама быць мэтай працы па ўмацаванні ў публічнай сферы стыгматызаванай групы. А

яшчэ ідэнтычнасць можна разглядаць як стратэгію супольнага дзеяння. Дадзенае дзеянне заключаецца ў выкарыстанні крытычнага альбо правакацыйнага рээстру падчас афішыравання сваёй стратэгіі ці яшчэ адукацыйнай стратэгіі, якая прыкладае намаганні, каб зрабіць ідэнтычнасць групы сумяшчальнай з асноўнымі сацыяльнымі каштоўнасцямі. Для геяў стратэгічная гульня можа палягаць у падкрэсліванні (з гумарам альбо агрэсіяй) сваёй сацыяльнай няшчаснасці, ці, наадварот, у кампрамісным патрабаванні права на мірнае суіснаванне. Усе прыклады Бэрнштайн падкрэсліваюць, што звяртанне да стратэгіі ў меншай ступені залежыць ад крайніх адрозненняў паміж гомасексуальнымі арганізацыямі, у большай – ад такіх чыннікаў, як ступень арганізаванасці гей-супольнасці, магчымы патэнцыял рэформ у межах мясцовай палітычнай сістэмы, існаванне альбо адсутнасць зладжаных гомафобных структур. Агрэсіўная стратэгія “ўшанавання” ідэнтычнасці становіцца магчымай, калі геі сутыкаюцца з першапачатковай задачай – стварыць і выкрышталізаваць супольнасць, пакуль не валодаюць ніякай падтрымкай на палітычна-адміністрацыйным узроўні. Наадварот, калі адначасова існуюць арганізаваныя гей-супольнасць і палітычная падтрымка (як у штаце Вермонт, дзе выбранцы ад дэмакратаў у парламенце штата абвясцілі ўласную гомасексуальнасць), то хутчэй усяго паўстане адукацыйная стратэгія. Геі ў гэтым выпадку робяць даступнай сваю ідэнтычнасць. Арэгон, дзе геі і лесбійкі сутыкаюцца з гомафобнымі добра арганізаванымі групамі, увасабляе другую сітуацыю, якая выклікае абараняльную тоесную стратэгію. Яна заключаецца ў эўфемізацыі адмысловасці геяў, у частым падкрэсліванні таго, што геі – гэта такія ж грамадзяне і людзі, як і астатнія, у патрабаванні карыстацца сукупнасцю праў, якімі карыстаюцца іншыя, і не больш таго. Інтэрэс сацыялогіі да ідэнтычнасці ўздымае, нарэшце, пытанне тэарэтычных спасылак. Яны павінны дапамагчы трактаваць ідэнтычнасць як працэс, а не сутнасць. Яны таксама павінны даследаваць шляхі прыбыткавага гандлю паміж сацыялогіяй і ўкладам псіхалогіі, які не зводзіцца да апісання кагнітыўнай кухні, што абавязкова прывяло б да рацыянальнага падліку. Перспектывы мадэлі паводзін “актыўных меншасцей”, указаныя Сержам Маскавічы (Moscovici) [1979] на прыкладзе Салжаныцына, а таксама форм і межаў іх улады ўплыву падаюцца больш урадлівымі, як і перспектывы, прапанаваныя Філіпам Бро (Braud), якія тычыліся псіхалагічных матывацый уключанасці ў палітычную кар’еру [1991].

Пошук аптымальнай мадэлі

Эмпірычная сацыялогія актывісцкай дзейнасці ўвасабляе адну з самых урадлівых глеб, каб абмежаваць да рэальных прапорцый мадэль рацыянальнага *homo oeconomicus* як тлумачальны прынцып сацыяльных рухаў. Сацыялогія П'ера Бурд'ё [1994] прапануе на гэтай глебе надзвычай моцную канцэптуалізацыю.

Уся сацыялогія сацыяльных рухаў сутыкаецца з разнастайнасцю сітуацый, у якіх то паўстае вымярэнне падліку матэрыяльных выгад, то дамінуюць больш бескарыслівыя матывацыі. Магчыма абмежавацца эканамічным тлумачэннем, альбо аддаць выпадкі, якія не ўпісваюцца ў мадэль, на разгляд іншым дысцыплінам (псіхалогіі, напрыклад), альбо прымусова ўвесці тоесныя і сімвалічныя вымярэнні ў мадэль пад назвай "выбарачныя заахвочванні". Але больш плённа было б адшукаць тэорыю супольнага дзеяння, якая б ахоплівала разнастайнасць рухаў і была б досыць пластычнай, каб улічваць іх. Наступныя тры заўвагі дапамогуць нам прасунуцца ў нашым пошуку. Першая заўвага тычыцца таго, каб усур'ёз успрымаць разнастайнасць сацыяльных сусветаў, "палёў", у межах якіх развіваюцца рухі. Сацыялізацыя ў гэтых сусветах спараджае надзвычай дыферэнцыраваныя сістэмы здольнасцей (*habitus*), маральныя і матэрыяльныя затраты. Паняцце "ілюзія", накіраванае вераванняў, затраты энергіі і асноватворнага жадання прыналежнасці да пэўнага сацыяльнага поля, можа дапамагчы ўразумець, што індывіды, якія знаходзяцца на розных палях, могуць імкнуцца да такіх форм прызнання і выгад, якія немажліва параўнаць паміж сабой. Гэтая ілюзія можа прымаць форму ўяўна антыэканамічных паводзін, як сведчаць аб гэтым грамадствы, якія кіруюцца ідэяй гонару, дзе прытрымліванне рангу і захаванне прэстыжу вядуць сем'і і цэлыя групы да заняпаду. Пэўныя часткі інтэлектуальнага і артыстычнага свету таксама ілюструюць спецыфіку сацыяльных прастораў, дзе агульныя вераванні прымушаюць негатыўна ўспрымаць некаторыя формы матэрыяльнага поспеху і прызнання.

Гэты тэарэтычны падыход падкрэслівае ў першую чаргу, што разгляд актывісцкай дзейнасці выходзіць па-за межы дылемы бескарысліваць/выгада. Даследуючы штат няўрадавых гуманітарных арганізацый, Паскаль Давэн і Жаана Сімеан (Dauvin, Siméant) [2002] цудоўна ілюструюць, як дзейнасць, пабудаваная на самаахвярнасці і часта на адвазе, дапамагае паўстаць самапавазе і ніякім чынам не звязана з матэрыяльнымі наступствамі.

Гэты адпраўны пункт дазваляе абыйсці змяншальнае паняцце “рацыянальнасць” (кошт/выгада) і замяніць яго крытэрыем *разумнага дзеяння*, які можа быць патлумачаны альбо актарамі руху, альбо аналітыкамі. Гвалтоўная маніфестацыя камуністаў, арганізаваная ў 1954 г. супраць прысутнасці ў Францыі амерыканскага генерала Рыджвэй, не можа быць патлумачана мадэллю рацыянальнага падліку. Калі разумнае дзеянне інтэграваць у свет камуністычнай таварыскасці і калі яго ўспрымаць з улікам таго, што маніфестацыя можа прынесці асалоду ад адчування сілы падчас масавага дзеяння ці падчас сутычак з паліцыяй, праявіць ідэал мужнасці, уласцівы працоўнаму свету, то яно набывае сэнс, становіцца разумным, г. зн. адэкватным. Удзел у супольным дзеянні можа таксама быць разумным і нават рацыянальным, не патрабуючы ад актараў сур’ёзных абмеркаванняў і падлікаў. Часта дастаткова сілы эмоцый, рэакцыі, што вынікае з *habitus*, каб выклікаць уключанасць, заснаваную на салідарнасці, абурэнні ці практычным сэнсе, які не прадугледжвае адказнасці. “Існуе эканоміка практык, гэта значыць іманентная логіка досведу, якая не грунтуецца на “рашэннях”, прынятых у выніку свядомага разліку, і не вызначаецца механізмамі, існуючымі па-за ці над агентамі [...]”. Не маючы магчымасці прызнаць ніякай іншай формы дзеяння, акрамя рацыянальнага дзеяння альбо механічнай рэакцыі, мы адмаўляемся разумець логіку ўсіх дзеянняў, якія з’яўляюцца разумнымі, не будучы прадуктам мэты ці прычыны, а тым больш рацыянальнага разліку” [Bourdieu, 1994].

Нашай мэтай не з’яўляецца адмова магчымага ўкладу эканомікі. Шматлікія прыклады сацыяльных рухаў (а яшчэ больш прыклады адсутнасці мабілізацыі) могуць лепш уразумецца, калі ўлічыць матэрыяльныя аспекты і падлікі, якія прыносяцца сацыяльнымі чыннікамі. Сацыялагічны падыход проста прапанаваў ўлічваць пераменлівую важнасць рацыянальнага падліку і пошуку матэрыяльнага прыбытку сярод іншых форм мабілізацыі. Гэты падыход таксама тлумачыць, нават у той сітуацыі, калі эканамічнае тлумачэнне сапраўды з’яўляецца дарэчным, як адносіцца схільнасць да разважлівасці і як яна ўспрымаецца і адаптуецца рухамі. Карацей кажучы, дадзены падыход навучае ўспрымаць падобную схільнасць не як тлумачэнне, а як факт, які варта растлумачыць.

7. Рухі і палітычныя сістэмы

Доўгі час аналізу сацыяльных рухаў бракавала ўвагі да разнастайнасці палітычных сістэм. Нават мадэлі, чуйныя да гэтай тэмы – тыпалогія Абершала, *polity* Тылі, – у цэлым ігнаравалі яе. Палітычнае пытанне ў прыгаданных мадэлях абмяжоўвалася тэмай доступу сацыяльных рухаў да ўлады, дыферэнцыраваным падыходам да пратэстуючых рухаў з улікам пагрозы, якую яны патэнцыяльна ўвасаблялі для сістэмы. Што датычыцца публічнай палітыкі, то яна доўгі час ледзьве ўзгадвалася, нібыта з’яўлялася адарваным ад руху сусветам. Таму мы не перабольшым, калі датуем 1980-м годам першае ўзгадванне ў аналізе палітычнай і інстытуцыйнай сістэмы.

Структура палітычнай мэтазгоднасці

Карыснае, але адцягнутае паняцце

Паняцце “структура палітычнай мэтазгоднасці” з’явілася на пачатку 1970-х гг. У параўнаўчым даследаванні аб умовах развіцця рухаў, у прыватнасці афра-амерыканскага руху ў пяцідзесяці гарадах ЗША, Пітэр Айзінгер (Eisinger) [1973] правярае гіпотэзу, паводле якой разам з рэсурсамі мабілізаванай групы трэба ўлічваць таксама “недахопы, слабыя пункты, перашкоды і рэсурсы самой сістэмы”. Ён імкнецца вымераць ступень адкрытасці і закрытасці мясцовых сістэм улады, ужываючы такія параметры, як прысутнасць (альбо адсутнасць) афра-амерыканскіх выбранцаў, кандыдатура (альбо яго адсутнасць) горада ў федэральнай праграме рэабілітацыі занябананага жылля. Хоць вынікі даследавання з’яўляюцца вельмі неадназначымі, важнасць мінімуму “адкрытасці” мясцовай улады да пратэстуючых рухаў лічыцца пераменнай, якая спрыяе іх уздыму. Апытанне аб наступствах успрымальнасці палітычнай сістэмы да пратэстуючых рухаў праведзена МакАдамам на прыкладзе руху за грамадзянскія правы ў ЗША, затым Тароў [Tarrow, 1989] на прыкладзе італьянскага “паўзучага траўня”.

У глабальнай перспектыве паняцце “структура палітычнай кан’юнктуры” мае на мэце вымераць ступень адкрытасці і

ажыўлення палітычнай сістэмы ў пытанні мабілізацыі. Пры раўнамернай мабілізацыі палітычны кантэкст павялічвае ці змяншае паспяховасць сацыяльных рухаў. У Францыі рух ліцэістаў у 1986 г. супраць законаў Дэваке і “*Smic-jeunes*”¹ увосень 1994 г. скарыстаўся выгадным становішчам, дзякуючы “суіснаванню” і набліжэнню выбараў. І наадварот, рух супраць законапраекта Фіёна аб пенсійнай рэформе ў 2002 г. развіваўся ў менш выгаднай сітуацыі: урад абапіраўся на абсалютную большасць у парламенце і не сумняваўся ў выніках бліжэйшых выбараў, а таксама скарыстаўся тым, што прафсаюзы мелі зусім мала часу на кансультацыю, і тым, што набліжаліся летнія вакацыі.

Рызыкуючы стаць педантычнай фармулёўкай размаітага тэрміна “кан’юнктура”, паняцце патрабуе дакладных і аб’ектыўных элементаў дэфініцыі. Тароў [Tarrow, 1989] вызначае чатыры элементы. Першы тычыцца *ступені адкрытасці палітычнай сістэмы*. У залежнасці ад дэмакратычных традыцый, палітычнай культуры, схільнасці кіруючых асоб развіццё пратэстуючых рухаў набывае адрозныя канфігурацыі і вядзе да розных форм талерантнасці і ўспрымальнасці рухаў. Арганізаваць маніфестацыю ў Парыжы – гэта куды бяспечней, чым арганізаваць падобную маніфестацыю ў Пекіне. Рэгіяналісцкія і аўтанамісцкія патрабаванні баскаў і брэтонцаў атрымаюць розны водгук і адказ у залежнасці ад кантэксту: адмоўны ў якабінскім кантэксце прэзідэнцтва дэ Голя і станоўчы ў эпоху прыняцця Закона аб дэцэнтралізацыі ў 1982 г., у выніку якога паўстала “карсіканскае пытанне” [Crettiez, 1999]. Адкрытасць таксама можа вымервацца здольнасцю партый і каманд каля ўлады ўключаць у свае рады рупары сацыяльных рухаў. Частковы поспех Сацыялістычнай партыі Францыі на мясцовых выбарах 1977 г. тлумачыцца яе жаданнем уключыць у спісы кандыдатаў прадстаўнікоў грамадскага і актывісцкага руху.

Другі элемент тычыцца *ступені стабільнасці палітычных альянсаў*. Чым непарушней адносіны палітычных сіл і стабільней вынікі выбараў, тым менш спадзяванняў у сацыяльных рухаў сыграць на розных інтарэсах прадстаўнікоў альянсу і выбарчых абяцаннях партый і быць пачутымі. МакАдам, такім чынам, паказвае, што адной са спружын поспеху руху за грамадзянскія правы ў ЗША ў 1960-я гг. з’яўляліся даныя сацыялогіі выбараў. Вага афраамерыканцаў узрастае сярод выбаршчыкаў, міграцыйныя рухі спрыяюць гэтай тэндэнцыі нават у паўночных штатах. Фарміраванне рэспубліканскага афраамерыканскага электарата выклікаў двайны эффект, які паспрыяў

¹ Мінімальны заробак для маладых.

прыняццю антырасісцкіх законаў: з аднаго боку, зацікаўленасць праблематыкай сярод выбранцаў-рэспубліканцаў, з другога – падтрымка афра-амерыканскімі выбаршчыкамі Дэмакратычнай партыі. І наадварот, тагачасная італьянская сістэма была паралізавана панаваннем Хрысціянскай дэмакратыі і выключэннем з гульні Камуністычнай партыі Італіі, што прывяло да ігнаравання настойлівых патрабаванняў сацыяльных рухаў, як прадэманстравала адхіленне рэформы аб разводзе.

Спрошчваючы мадэль Тароў, мы далучаем трэцюю пераменную да пытання магчымага існавання *пасрэдніцкіх сіл на стратэгічных пасадах* і да пытання *падзелу эліт*. Мабілізацыя былых навучэнцаў ENA² з мэтай пазбегнуць усякай спробы шкоднай нагрузкі з-за ўвядзення трэцяга канала набору, вылучанага для адказных асоб з асацыяцый і грамадзянскай супольнасці, стане тым больш эфектыўнай для многіх міністраў і прадстаўнікоў вышэйшага чыноўніцтва, калі звернецца да старых аднакурснікаў ENA. Прыём абата П'ера прэм'ер-міністрам Балад'юрам у снежні 1993 г. у самы пік захопу бяздомнымі парызскіх будынкаў быў звязаны з расколамі ўнутры RPR (*Аб'яднанне за Французскую Рэспубліку*) напярэдадні прэзідэнцкіх выбараў. Нарэшце, палітычная кан'юнктура таксама залежыць ад здольнасці палітычнай сістэмы *выпрацоўваць публічную палітыку*, даваць пэўныя адказы сацыяльным рухам. Тут варта ўлічваць, што розныя сістэмы па-рознаму і ў розныя тэрміны спраўляюцца з заданнем: нестабільныя ўрады, слабыя выканаўчыя структуры альбо, наадварот, урадавыя каманды, упэўненыя ў сваёй пераемнасці і падтрыманыя дзейнай адміністрацыяй, вырабляюць (альбо не) вельмі адрозную публічную палітыку. Зліццё гэтых пераменных дазваляе ствараць паказчыкі адчувальнасці палітычных сістэм да сацыяльных рухаў.

Аднак, як прапануе аналіз Бурд'ё [1984], рэакцыі універсітэцкіх выкладчыкаў на змяненні іх сацыяльнага ладу жыцця напярэдадні 1968 г., выкарыстанне паняцця “структура”, якое пазбягае аб'ектывізму, павінна ўключаць вымярэнне сацыяльных успрыманняў. Успрыманне – рэальнае ці памылковае – сацыяльнымі актарамі сваёй паспяховасці вызначае іх паводзіны і ваяўнічасць, якія ў сваю чаргу ўплываюць на некаторыя складнікі структуры палітычнага становішча. МакАдам [1982] пацвярджае гэту тэндэнцыю на прыкладзе афра-амерыканскага руху за грамадзянскія правы ў 1960-я гг. у ЗША. Апытанні, арганізаваныя ў 60-я гг. XX ст., паказваюць,

² ENA – Ecole Nationale de l'administration – Нацыянальная школа адміністрацыі.

што ў такіх пытаннях, як павелічэнне заробкаў, дзіцячая адукацыя, сацыяльнае развіццё, большасць афраамерыканцаў у канцы 1950-х гг. выказаліся аптымістычна. Гэта ўяўленне таксама адбівалася на бурлівым развіцці руху: 47% апытаных афраамерыканцаў сказалі ў 1963 г., што гатовы за справу пайсці ў турму.

Праблематыка кан'юнктуры выклікае шмат пытанняў, што датычыцца ўстанаўлення межаў. Ці неабходна пры гэтым улічваць цыклы пратэстаў, якія можна было параўнаць з эканамічнымі цыкламі? Ці не выклікае гэта пашырэнне пытання: што дакладна варта тлумачыць? Ці варта ўспрымаць пралікі і няскладнасці, на якія так багата палітычная гісторыя ў моманты паўстання сацыяльных рухаў, як стварэнне кан'юнктуры? Канфлікт санітарак у 1988 г. выбухнуў пасля падпісання дэкрэта, які скасаваў патрабаванне мець дыплом аб сярэдняй адукацыі, каб выконваць абавязак санітара (санітаркі), што было ўспрынята як пагарда. Пытанні аб павольных змяненнях сацыяльных структур – дэмаграфічныя звесткі, культурныя мадэлі, эканамічныя змяненні – выклікаюць іншыя праблемы. Гісторыя афра-амерыканскага руху будзе незразумелай, калі абмінуць такія тэмы, як баваўняны крызіс і масавая міграцыя на поўнач краіны ў 1920 г. Але калі аналіз сацыяльных рухаў павінен улічваць даныя сацыяльнай марфалогіі, ён таксама павінен адрозніваць іх ад палітычнай кан'юнктуры, рызыкуючы пазбавіць гэта слова ўсякага сэнсу. Як адзначаюць Джэймсан і Мэер [in: McAdam, McCarthy, Zald, 1996], “канцэпцыі структуры палітычнай мэтазгоднасці пагражае небяспека, яна рызыкуе ператварыцца ў губку, якая віртуальна абсарбіруе ўсе аспекты навакольна сацыяльных рухаў – палітычныя інстытуты і культуру, крызісы ўсіх тыпаў, палітычныя альянсы, змены ў публічнай палітыцы. На яе разлічваюць, што яна ўсё растлумачыць, але можа стацца так, што яна нічога не растлумачыць”. МакАдам, МакКарты і Зальд [1996] прапануюць у супольнай кнізе серыю тэкстаў, якія прыносяць неабходныя тлумачэнні паняццю, якое прымае самыя падазроныя формы.

Дынамікі канфлікту

Рэфлексія аб канцэпцыі палітычнай мэтазгоднасці нядаўна праявілася ва ўзмоцненай увазе да з'явы тактычных абменаў паміж дзеючымі асобамі ў пэўныя перыяды мабілізацыі.

Першая вось рэфлексіі праяўляецца ў асаблівай увазе, якая надаецца рэпрэсіўным інстытутам дзяржавы. Гэтая пераменная ўжо фігуравала ў працах Тылі. Яна стала аб'ектам нядаўніх даследаванняў французскіх і італьянскіх даследчыкаў,

якія дапамаглі аб'яднаць сацыялогію грамадзянскіх рухаў і сацыялогію паліцыі. Адною з агульных рыс гэтых прац стала прыгаванне пэўнай формы “цывілізацыі” – у Эльясавым разуменні – ужывання сіл правапарадку. Паліцэйскае кіраванне сацыяльнымі рухамі падразумявае ў доўгай перспектыве мінімізацыю найбольш гвалтоўных форм ужывання фізічнага прымусу і замену іх стратэгіяй запалохвання і недапушчэння канфлікту [Bruneteaux, 1995]. Дзяля Порта і Ройтар [1996] прапанавалі аналітычны падыход, які разглядае спаўзанне “паліцыі ўрада” да “паліцыі грамадзян”. Гэты працэс праяўляецца ў заканамерным адступленні стратэгіі гвалтоўнай канфрантацыі і традыцыйнага падаўлення пратэстующых на карысць перамоўнай мадэлі падтрымання парадку, калі развіццё пратэстуючай дзейнасці адбываецца ў публічнай прастору на аснове кааперацыі і папярэдняй дамоўленасці паміж сіламі правапарадку і арганізатарамі руху. У Германіі ў 1970-я гг. існавалі так званыя *Discussionkommando* – атрады бяззбройных паліцыянтаў, якія імкнуліся з дапамогай перамоў прадухіліць усялякага кшталту шалапучтвы найбольш радыкальных маніфэстантаў. Дзяля Порта і Ройтар прапанавалі ідэю паўстання трэцяга паліцэйскага рээстра – інфармацыйную мадэль. Паводле яе, праца паліцыі заключаецца ў сумяшчэнні традыцыйных сродкаў нагляду і азнаямлення з актывістамі (улеткі, агляд актывісцкай прэсы) і ўжыванні тэхналогій нагляду ў публічнай прастору (відэанагляд у публічных месцах), што дазваляе ідэнтыфікаваць і вылучаць асобных маніфэстантаў, гвалтоўныя дзеянні якіх парушаюць кансэнсус, прадугледжаны перамовамі. Хоць новы аналіз апісвае грувацкую тэндэнцыю, якую магчыма выявіць, адштурхнуўшыся ад такіх даных, як лічбы ахвяр сутычак з паліцыяй альбо апісанне паліцэйскага рыштунку, ён тым не менш павінен улічваць важкасць “мужчынскай культуры” сіл правапарадку і жандармерыі [Fillieule, 1996], наяўнасць шматлікіх выпадкаў, калі сітуацыі па падтрымцы правапарадку зведваюць раптоўны ўсплёск гвалтоўных паводзін – напрыклад, італьянскай паліцыі падчас сустрэчы Вялікай сямёркі ў Генуі ў 2003 г. Аналіз Дзяля Порта [in: McAdam, McCarthy, Zald, 1996] таксама падкрэслівае важнасць стратэгічных пераменных рэпрэсіўнай палітыкі і палітыкі перамоў. Паводзіны паліцэйскіх і рэспрэсіўных сіл як празгляд і контроль сацыяльных рухаў (ропуск арганізацый, судовае пераследаванне), так і праз умяшанне ў гарадскую прастору, з’яўляюцца адным з ключавых сігналаў, які пасылаюць улады, каб акрэсліць палітычную мэтазгоднасць. Паліцэйскія стратэгіі ў дадатак выконваюць вызначальную ролю ў з’яўленні арганізацыйных форм і тактык пратэсту сацыяльных рухаў.

Паглыбляючы рэфлексію аб працэсах стварэння і перастановак палітычных альянсаў, што ўказвае на праблематыку палітычнай кан'юнктуры, нядаўня працы дапамаглі ўзбагаціць погляд на дынаміку рухаў. Няпоўны вобраз руху, які паўстае супраць дзяржавы ці пэўнага інстытуцыйнага праціўніка (прадпрыемства, бюракратыі), ускладняецца новай інфармацыяй, звязанай з разглядам такой новай з'явы, як контррух [Meyer і Staggenborg, 1996], патрабаванні якога супрацьстаяць патрабаванням адмабілізаваных груп, як гэта выразна дэманструе барацьба паміж *"Pro-Choice"* і *"Pro-Life"* ў пытанні абортаў у ЗША. Адной з парадаксальных прапаноў гэтага поля даследаванняў з'яўляецца сцвярджэнне аб тым, што перамога аднаго руху не вядзе адразу да яго роспуску, а выклікае ў дадатак контрмабілізацыю, контррух груп, якія лічаць сябе ўшчэсленымі ў правах у выніку рэформ. Гэтая з'ява апісваецца многімі даследчыкамі і атрымала назву *эфект "radical-flank"*, што значыць з'яўленне на баках руху радыкальных груп. Гітлін (Gitlin) [1980] прыводзіць прыклад школы, дэманструючы пры гэтым, як гвалтоўны і радыкальны выбух руху амерыканскіх студэнтаў падчас вайны ў В'етнаме дазволіў – з дапамогай СМІ і змяненнем пазіцый некаторых палітыкаў і эканамістаў – стварыць якуюсьці і ўмеркаваную апазіцыю амерыканскай прысутнасці ў Індакітаі. Дынаміка рух – контррух з'яўляецца аналізатарам вынікаў палітычнай кан'юнктуры, звязанай з інстытуцыйнымі структурамі. Існаванне федэральнай сістэмы, магчымасць прыбегнуць да юрыдычнай дапамогі дазваляюць, насамрэч, пераможнаму на адной арэне сацыяльнаму актэру (парламенцкай арэне) працягваць бой на іншай (судовай, напрыклад), перайсці з федэральнага да федэратыўнага ўзроўню і выклікаць унутры руху сапраўдную вайну. Прыклад змагання за ці супраць абортаў у ЗША – гэта найлепшая ілюстрацыя дадзенай дынамікі.

Сацыяльныя рухі, публічная палітыка

Калі ўсур'ёз звернемся да палітычнага вымярэння, тады неабходна ўспрымаць кіраўнікоў не як простых партнёраў ці праціўнікаў адмабілізаваных рухаў, а як ініцыятараў публічнай палітыкі, праграм, якія прыўлашчваюць, мяняюць кіраванне пэўным дасье, пэўным сацыяльным сектарам. Публічная палітыка можа адначасова адлюстроўваць умяшанні, якіх патрабуе рух, рэакцыі на іх і прадухіленні, а таксама ўвасабляць механізмы інтэграцыі пратэстуючых асоб і стварэння рэстраў супольнага дзеяння.

Адкрытыя і закрытыя сістэмы

Хэрберт Кітчэльт (Herbert Kitschelt) [1986] прапанаваў, базіруючыся на параўнанні палітыкі ў галіне ядзернай энергіі, мадэль аналізу, якая дазваляе аб'яднаць структуру палітычнай мэтазгоднасці і публічную палітыку. Гэтая мадэль класіфікуе палітычныя сістэмы паводле іх ступені ўспрымальнасці і адкрытасці патрабаванням (*inputs*) сацыяльных рухаў. Сярод паказчыкаў адкрытасці фігуруе ступень драбнення палітычных партый і парламенцкіх груп, што дазваляе нават малым фармацыям мець уплыў на фарміраванне большасці. Уплыў і вага заканадаўчай улады ў параўнанні з выканаўчай стварае адваротную сітуацыю. Існаванне інстытуцыйных механізмаў дамоўленасці, якія даюць групам ціску і адмабілізаваным актэрам уладу ў вызначэнні публічнай палітыкі – тут можна прыгадаць *“неакарпаратыўную мадэль”*, – складае другі элемент адкрытасці. Закрытая сістэма атаясамляецца з адваротнымі рысамі: слабае драбненне партый, стабільнасць палітычных альянсаў, малаўплывовы парламент, моцная выканаўчая ўлада, адміністрацыя не імкнецца кіраваць па мадэлі многаўладдзя, тым больш калі гэтая мадэль патрабуецца рознымі рухамі.

Яшчэ арыгінальней Кітчэльт бярэцца растлумачыць паняцце адкрытасці палітычнай сістэмы ў трох вымярэннях. Пэўны сацыяльны рух можа дасягнуць *працэдурных вынікаў*, калі мае доступ да структур, якія выпрацоўваюць дамоўленасць і атрымліваюць статус афіцыйнага партнёра. Вынікі могуць быць *істотнымі*, гэта значыць, што яны праяўляюцца ў канкрэтных дзеяннях: рэформах, законах, змяненні палітыкі. Наступствы могуць быць *структурнымі*, калі яны выклікаюць змяненне ўсёй структуры палітычнай кан'юнктуры: арганізацыі датэрміновых выбараў, разрыву ўрадавай кааліцыі. Працы Мішэля Дабры [1986] высвятляюць вытокі і спецыфіку палітычных крызісаў, якія суправаджаюцца такімі з'явамі, як спыненне сектарызацыі грамадства, знікненне шматлікіх бар'ераў і межаў, якія ў грамадстве з моцным падзелам працы звычайна з'яўляюцца пэўнай стрымліваючай сілай распаўсюджвання рухаў.

Сіметрычна гэтай здольнасці прыёму патрабаванняў і рухаў (*inputs*) другая пераменная азначае ступень здольнасці сістэмы ажыццяўляць і весці публічную палітыку (*outputs*). Сістэма, якая адрозніваецца стабільнасцю, цэнтралізацыяй, моцным публічным сектарам і слабым юрыдычным кантролем за ўладай, можа стварыць бездакорную публічную палітыку. Пятая Рэспубліка Францыі выразна ілюструе гэтую тэндэнцыю: пастанаўленнем ад 1967 г. у абход парламента была праведзена важная рэформа сацыяльнага страхавання; таксама варта пры-

гадаць сітуацыю, калі вельмі крута ажыццяўляецца эканамічная мадэрнізацыя насуперак супраціўленню кансерватыўных сярэдніх класаў. Змена ўрадавых расколатых каманд, федэральная сістэма, судовыя механізмы, здатныя спыніць публічную палітыку, наадварот, з'яўляюцца пераменнымі, якія вядуць да слабай прадукцыйнасці *outputs*. Тут можна прыгадаць выпадак з практыкі Вярхоўнага суда ЗША, які змог часова ануляваць і пазбавіць сутнасці некаторыя асноўныя законы *New Deal* ("Новага курса") Рузвельта, якія часта ўспрымаюцца як адказ на чаканні адмабілізаваных груп у 1929 г. Падобная тэндэнцыя закрунула іншы закон – Тафта – Хартлі: гарантыі (хоць і сціплыя), прадугледжаныя гэтым законам і арыентаваныя на развіццё прафсаюзнай дзейнасці ў ЗША, насамрэч былі ўрэзаны ў большасці паўднёвых штатаў больш рэпрэсіўным мясцовым заканадаўствам, што пазбавіла гэты закон, задуманы (у 1947 г.) як кампраміс паміж федэральнай уладай і прафсаюзамі, усякай значнасці і эфектыўнасці. Працы амерыканскай даследчыцы ў гісторыі Тэды Скокпол [1993, 1994] дэманструюць гэтыя гульні ўзаемных уплываў паміж сацыяльнымі рухамі, палітычнымі сістэмамі і публічнай палітыкай. У даследаваннях, якія апраўдваюць вобраз ЗША як грамадства, што вечна спазняецца ў пытаннях сацыяльнай абароны, Скокпол, у прыватнасці, падкрэслівае два моманты. Формы сацыяльнай палітыкі ў ЗША часткова з'яўляюцца адбіткам саміх рухаў, якія яе і стварылі: рух ветэранаў Грамадзянскай вайны, моцная сетка жаночых асацыяцый (Агульная федэрацыя жаночых клубаў) на пачатку XX ст. Амерыканская мадэль сацыяльнага забеспячэння захоўвае свой "матрыярхальны" стыль, своеасаблівую пенсійную сістэму, якая прадугледжвае раннюю выплату, але вузкаму колу (ветэранам, напрыклад). Затое федэральны ўзровень, палітычная роля судовай, доўгатэрміновая важкасць парламенцкага лобі паўднёвых штатаў ствараюць немагчымасць трансфармацыі гэтых элементаў сацыяльнай палітыкі ва ўніверсальную сістэму забеспячэння накіраваную такой, якая існуе ў еўрапейскіх сацыяльных краінах.

Спосабы кіравання рухамі і інтэграцыі ў грамадства

На аснове палітыкі ў галіне ядзернай энергетыкі Кітчэльт стварае тыпалогію сувязі паміж тыпам дзяржавы, грамадзянскімі рухамі і публічнай палітыкай. У мадэлі "адкрытая/моцная сістэма" прыклад Швецыі ўвасабляе *стратэгію асіміляцыі*, з дапамогай якой улады выказваюць увагу да пратэстуючых і пагаджаюцца змяніць курс публічнай палітыкі, як таго патрабуюць рухі. Працэдурныя вынікі і змястоўныя змяненні досыць выраз-

няя, аднак шляхам уступак і інтэграцыі пратэсту палітычная сістэма змякчае сутыкненні з сацыяльнымі рухамі, якія не пагражаюць ёй. Мадэль “адкрытая/слабая”, якую ўвасабляюць ЗША, досыць блізкая да шведскай мадэлі, бо таксама пазначана асіміляцыйнай логікай (што праяўляецца ў інстытуцыяналізацыі сістэмы лобі) і значнымі працэдурнымі вынікамі. Затое змястоўныя ці яшчэ істотныя вынікі не нагэтулькі выразныя, пераважна з-за таго, што федэральная структура змяняе зладжанасць *outputs*, а разам з гэтым магчымасць накіраваць іх на цэнтральны ўзровень. Францыя ўвасабляе мадэль “закрытая – моцная”, уласцівасці якой сіметрычныя ўласцівасцям шведскай. У гэтай мадэлі дамінуе логіка канфрантацый, сімвалам якой магла б стаць птушка-фенікс. Сацыяльныя рухі не дасягаюць значных вынікаў. Гэтая перашкода вядзе да таго, што яны ўчыняюць моцны структурны ціск на палітычную сістэму, пагражаючы ёй канфліктамі па-за парламентам (стварэнне партыі зялёных), спрабуючы пранікнуць адразу ў лагер прыхільнікаў, які лічыцца неўспрымальным да патрабаванняў. Досыць блізкі да французскай мадэлі тып “закрытая/слабая” апісвае нямецкую сітуацыю, якая адрозніваецца ў асноўным тым, што сумяшчае асіміляцыйную і канфрантацыйную стратэгіі.

Рухі і публічная палітыка: тыпалогія

Структура <i>outputs</i> ’а (здольнасць весці публічную палітыку)	Спосаб прыёму палітычных просьб, патрабаванняў (<i>inputs</i>)	
	Адкрытая сістэма	Закрытая сістэма
Моцная Слабая	Швецыя Злучаныя Штаты Амерыкі	Францыя Германія

Нягледзячы на адрозныя параметры, якія задзейнічае мадэль Кітчэльта, яна ўсё адно застаецца спрошчанай. Як заўважае сам аўтар, дыхатаміі “адкрыты – закрыты” і асабліва “моцны – слабы” вымагаюць дэталёвых тлумачэнняў. Таксама сумнеўна, што гэтыя пераменныя дзейнічаюць аднолькава для ўсіх сацыяльных рухаў і ў дачыненні да ўсіх тэм. Французская “закрытая” сістэма аказалася надзвычай адкрытай патрабаванням маладой генерацыі сялянства ў 1960-я гг. падчас прыняцця асноўных законаў, падтрыманых Эдгарам Пізані. Таксама гэтая “моцная” сістэма не дае рады зладжана арганізаваць публічную палітыку ў галіне універсітэцкай адукацыі. У дадатак неабходна было б увесці пэўныя шматлікія параметры, пачынаючы з палітычнага партрэта кіраўнікоў, а таксама пратэстуючых асоб, як сведчыць адмова ўрада Маруа ад праекта будаўніцтва атамнай станцыі Плагюф у 1981 г. напярэдадні парламенцкіх выбараў.

Адсутнае звязно

Праблематыка, узятая Кітчэльтам, заслугоўвае таго, каб мы ўспрымалі структуру палітычнай кан'юнктуры не як проста каэфіцыент верагоднасці паспяховасці сацыяльных рухаў, а як важнае пасрэдніцтва, якое дазваляе адначасова звязаць адмабілізаваныя групы і іх стратэгіі і ўлічваць здольнасць дзяржавы ўпарадкоўваць формы пратэсту.

Адмабілізаваныя групы ўключаюць структуру палітычнай мэтазгоднасці ў развіццё сваіх стратэгий. Такое ўспрыманне можа спачатку прыняць "дарэфлексійную" форму, пазбаўленую ўсялякага разліку. Тады яно базіруецца на гістарычных рэмінісцэнцыях, традыцыйных рээстрах пэўнай групы, якія спазналі ў гісторыі перамогі і могуць узнаўляцца, а таксама на палітычнай культуры, якая часам базіруецца на элементарных бяспрэчных фактах ("З імі апраўданы толькі гвалт"). Гэтая форма пратэстуючай культуры можа прывесці да памылкі падчас ацэньвання суадносін сіл і спосабаў эфектыўнай мабілізацыі, напрыклад ілюзіі паўтарыць падзеі 1968 г. у наступных студэнцкіх забастоўках. Пры гэтым яна праяўляе форму пратэстнай разважлівасці, калі неабходна весці бой, выкарыстоўваць рээстры і мэтазгоднасць. Кіраванне структурай мэтазгоднасці можа, наадварот, набываць форму тактычных падлікаў, падобных да тых, якія сустракаюцца ў мадэлі рацыянальнага дзеяння: відавочнае паслабленне ўрада, набліжэнне выбараў, фіяска рэпрэсійных мер сведчаць аб узмацненні руху. Нарэшце, тактычная дзейнасць службы і падчас выбару распаляжэння. Веды кіраўнікоў пратэстных рухаў таксама падразумяваюць уменне адшукваць правільныя каналы, эфектыўныя працэдур. Экалагічны рух, лакальны асацыяцыі ўжо здаўна зразумелі, што ўдзел у пазамуніцыпальных камісіях і петыцыях дае вельмі сціслыя вынікі, каб прыпыніць гіганцкі праект рэканструкцыі ці значнай гарадской перапланіроўкі. Яны знайшлі рэсурс, які адначасова забяспечыў іх паўнатой і фармалізмам працэдур рассядавання публічнай выгады і шырокімі паўнамоцтвамі выступаць у судзе. Такім чынам, адміністрацыйныя суды спынялі больш гарадскіх перабудоў, але не маніфестацыі.

Аднак структура палітычнага становішча не з'яўляецца вынікам, з якім пасіўна згаджаюцца кіраўнікі, узаемаадносін сіл паміж пратэстуючымі, калываннямі сістэмы прыхільнікаў і парламенцкіх альянсаў. Яна таксама выбудоўваецца ўладамі з дапамогай механізма дамаўлення, скарыстання сваіх паўнамоцтваў, падтрымкі ці падаўлення арганізацыйных і розных форм, выдачы юрыдычнай манаполіі на прадстаўніцтва. Так, Крызі і Віслэр [1996] змаглі прадэманстраваць на

швейцарскім прыкладзе амбівалентнасць механізмаў прастай дэмакратыі – рэферэндума па народнай ініцыятыве. Такім чынам, улады адкрываюць пратэстуючым, па ўсім відаць, лёгка даступны канал (у Цюрыху дастаткова, каб петыцыю падпісала хаця б 2% выбаршчыкаў). Тым не менш, хоць гэтыя механізмы выступлення і вызначаюць пэўную “цывілізацыю” пратэстаў, адмова ад іх вядзе да дыскваліфікацыі пратэстуючых, з рухамі тады абыходзяцца надзвычай жорстка.

Карацей кажучы, сацыяльныя рухі таксама часам могуць перарабляцца, кіравацца і стварацца ўладамі. Працы, якія датычацца неакарпарацыйнасці [Schmitter, Lehmbuch, 1992], дапамаглі праявіць тэндэнцыю, якая так супярэчыць звыкламу вобразу канфлікту паміж дзяржавай і грамадзянскай супольнасцю. Дастаткова звярнуць увагу на гэту з’яву, каб пабачыць шматлікія мадэлі магчымасцей пратэстуючага дзеяння, што кіруецца ўладамі: выплата датацый, якія могуць выплачвацца некалькі разоў, калі прытрымлівацца пэўных правіл, прафсаюзная манаполія прадстаўлення кандыдатаў на прафесійных выбарах, стварэнне прафесійных суполак, упаўнаважаных рэгуляваць пэўныя праблемы карпарацыі, падтрымка найбольш памяркоўных прафесійных арганізацый. Гісторыя форм публічнага ўмяшання магла б таксама стварыць тэорыю “рээстраў дзяржаўнага дзеяння” на рухі і слушна растлумачыць змяненні пратэстуючых рэгістраў. Госта Іспінг Андэрсэн з гэтай нагоды вядзе гаворку аб “*бланках патрабаванняў*”, якія ўказваюць на здольнасць улад накіроўваць пратэстуючыя рухі ў неабходнае рэчышча, прапануючы ім сапраўдныя шляхі, пазначаныя стрэлкамі: лёгка пазначаныя каналы ці партнёры, імпліцытнае і экспліцытнае вызначэнне паводзін, якія выклікаюць падаўленне ці, наадварот, прыхільнасць, юрыдычная падтрымка супольнага дзеяння (шматлікія выпадкі ўрэгулявання права на забастоўку). Адным з дасягненняў гэтых прац стала выяўленне агульнай тэндэнцыі да міметызму структур пратэстных арганізацый, а таксама дзяржаўных структур, якія звычайна знаходзяцца ў апазіцыі адна да адной [Giugni, 1996], і зусім няважна, ці ідзе размова аб іх структуры на тэрыторыі ў залежнасці ад вынікаў дзялення, ці ў залежнасці ад наступстваў дзялення дзяржаўнага апарату на міністэрствы і асобныя адміністрацыі. Міжнародная экалагічная арганізацыя WWF, напрыклад, надзвычай цэнтралізаваная ў Францыі і дэцэнтралізаваная на кантанальным узроўні ў Швейцарыі.

Шматлікія прыклады сведчаць аб гэтых стратэгіях улады. Яны могуць заключацца ў перадачы адказнасці за кіраванне пратэстуючым рухам. Тут можна прывесці на-

ступныя прыклады: кіраванне сістэмай сацыяльнага забеспячэння, якое ажыццяўляецца прафсаюзам працоўных, ці супольнае карпаратыўнае кіраванне Міністэрствам сельскай гаспадаркі. Тароў падкрэслівае, наколькі выбар вельмі рэпрэсывнай палітыкі паставіў італьянскія пазапарламенцкія рухі перад выбарам: прымірэнне пратэстных рухаў альбо поўны спуск у падзямелле. Іншы, праўда сціплы, прыклад: гербавы збор дазволіў падчас Другой Імперыі нанесці рашучы ўдар распаўсюджванню літаратуры і прэсы, якія ўспрымаліся ўладамі як выразніцы адмоўнага пратэсту. Калі надаць дзяржаве статус паўнаважнай дзеючай асобы, а не простае мішэні для патрабаванняў, гэта можа дапамагчы зразумець формы і прызначэнні рухаў.

Устаўка: Інстытуцыяналізацыя “новых сацыяльных рухаў”

Новыя рухі ўвасабляюць тыповую апазіцыю дзяржаве і механізмам інстытуцыяналізацыі, а таму з’яўляюцца цудоўнай глебай для паслаблення супрацьстаяння грамадзянскай супольнасці і дзяржавы.

Развіццё некаторых рухаў было выклікана дзейнасцю ўлад. Менавіта ўлады аб’ядналі ў 1951 г. розныя структуры Федэральнага саюза спажывцоў, які набыў статус афіцыйнага і эксклюзіўнага партнёра ўсіх спажывецкіх суполак. Даклад Руэф-Армана (1959 г.) адзначыў уплыў, які могуць аказаць адмабілізаваныя спажывцы на эканамічную мадэрнізацыю. Адсюль вынікае стварэнне новых структур унутры CNC (Нацыянальнай рады спажывцоў) Міністэрства эканомікі. Заснаваны ў 1967 г. з юрыдычным статусам публічнай установы, Нацыянальны інстытут спажывання стане ініцыятыве Анры Эстэнгуа адным з каталізатараў развіцця кансумерскага руху (на пачатку 1970-х гг. ён выдаваў часопіс *“Пяцьдзесят мільёнаў спажывцоў”* тыражом у 280 000 экзэмпляраў). У сваю чаргу Міністэрства навакольнага асяроддзя арганізуе пачынаючы з 1975 г. для членаў асацыяцый адукацыйныя стажыроўкі.

Паміж адміністрацыямі і сацыяльнымі рухамі назіраецца канфліктнае супрацоўніцтва ў іх зносінах з новымі міністэрствамі (навакольнага асяроддзя, спажывання і па справах жанчын). У сувязі з тым, што часта адміністрацыя знаходзіцца ў меншасці ў палітычна-адміністрацыйным жыцці і не мае ні бюджэту, ні вонкавай грунтоўнай дапамогі, ні пэўнай перамены, яна шукае падтрымкі асацыяцый, якія дзейнічаюць у яе сектары. Міністэрства навакольнага асяроддзя скарысталася ў 1983 г. актыўнасцю асацыяцый рыбакоў супраць планаў парламенцкага лобі кампаніі *Electricité de France*, каб прыняць закон, які ўводзіў значныя правілы аховы рыбы ў рэках.

Гэтыя ўзаемадачыненні вядуць да сітуацый, калі накладваюцца “актывісцкія адміністрацыі”, кіраўнікі якіх часта сімпатызуюць справе, якой кіруюць і сацыяльныя рухі, часткова паглынутыя супрацоўніцтвам з афіцыйнымі структурамі, што прымушае іх вызначаць і выпрацоўваць публічную палітыку. Так, экалагічныя асацыяцыі ўдзельнічаюць у Нацыянальнай радзе па ахове прыроды, у Вышэйшай ландшафтнай камісіі, у Вышэйшай радзе класіфікаваных устаноў, у Нацыянальнай процішумавой радзе, у Інфармацыйнай радзе па ядзернай энергетыцы, а таксама ў шматлікіх лакальных структурах. Падобная інтэграцыя падразумявае гіганцкую працу экспертызы па кожнай справе, што вядзе да стварэння пэўнага стылю актывісцкага экалагізму. Развіццё механізма, які дазваляе экалагічным асацыяцыям дзейнічаць праз суд, замацаванага ў французскім і агульнаеўрапейскім заканадаўствах, прывяло да таго, што экалагічныя арганізацыі цяпер праводзяць больш часу не на вуліцы, а ў залах пасяджэння суда.

Аднак канфлікт застаецца. Нават новая адміністрацыя мусіць прытрымлівацца палітычных прынцыптаў урада, заставацца салідарнай з ім. З боку асацыяцый імкненне да аўтаноміі, існаванне нявырашаных спраў і канфліктных арганізацый таксама вядуць да канфрантацыі. Але ўсе канфлікты часцей за ўсё вырашаюцца з дапамогай права ці даследавання справы.

Крыніца: Ollitrault [1996], Spanou [1991].

Якой быць узорнай палітычнай прасторы?

Працэсы глабалізацыі ўсё выразней дэманструюць, як рашэнні і публічная палітыка, прынятыя на наднацыянальным узроўні, закранаюць штодзённае жыццё ўсё большай часткі насельніцтва Зямлі. Гэта могуць быць рэгіянальныя структуры (Еўрапейскі саюз), эканамічныя дамовы (*NAFTA* – Пагадненне аб свабодным абмене паміж паўночна-амерыканскімі краінамі, *MERCOSUR* – Эканамічная супольнасць краін Паўднёвай Амерыкі), а часцей за ўсё пэўная супольная структура, якая ахоплівае міжнародныя ўрадавыя арганізацыі (СГА – Сусветная гандлёвая арганізацыя, МВФ – Міжнародны валютны фонд, Міжнародная камісія па кітах), колькасць якіх узрасла з 30 да 300 за XX ст. Змяненне месцаў прыняцця рашэнняў і важных палітычных прастораў спарадзіла, хоць часам і са спазненнем, новыя формы рухаў [Della Porta і Kriesi, 1998]. Яны імкнуцца прыстасаваць свой уплыў на новы сусветны ўрад, скарыстацца новымі магчымасцямі, якія вынікаюць як з мабільнасці асоб, так і з пашырэння сетак камунікацый (Інтэрнэт) з мэтай стварэн-

ня контрулады – “*грамадзянскага Інтэрнацыянала*” [Pouligny, 2001]. Калі гэты лішак нацыянальных кадраў з’яўляецца галоўнай тэндэнцыяй у развіцці рухаў у апошнія дваццаць год, то яна часта дае падставы паспешлівым ці казачным абавульненням, за якімі хаваюцца больш грунтоўныя рысы гэтых працэсаў.

Так, апошнім часам па ініцыятыве міжнароднай грамадзянскай супольнасці пачалі ўзнікаць рухі, якія адкінулі культурныя і геапалітычныя абмежаванні. Пры гэтым можна назіраць некаторыя іншыя новыя працэсы.

Так, напрыклад, эфект рычага заключаецца ў тым, каб учыніць сумесны ціск на дзяржаву альбо міжнародную міждзяржаўную арганізацыю (МВФ) з мэтай аказаць уплыў на ўрад. Так, экалагі і квебекскія інуіты змаглі прызнаць нягодным праект *Гідраквэбек* у бухце Джэймс, скіраваны на забеспячэнне патрэб жыхароў штата Нью-Йорк, разупэўніўшы мясцовыя кампаніі набываць электраэнергію ў Канадзе, бо яна здабываецца коштам прыроднай катастрофы.

Наступны эфект сертыфікацыі падразумявае пэўную форму перадачы легітымнасці і прадстаўніцтва, якія можа набыць сацыяльны рух у сваёй палітычнай сістэме ў выніку яго ўключэння ў прызнаную міжнародную сетку.

Глабалізацыя выклікае трэці эфект – эфект дыфузіі: спраў, адукацыйных праграм, аргументацый, механізмаў пратэсту. Магчыма, у новых умовах нараджаецца рэгістр новага пакалення. Ён будзе фарміравацца і разгортвацца ў новай прасторы – наднацыянальнай. Ён абаяваецца на новыя надзвычай тэхнічныя мэты (энергію, здароўе, ГМА), падразумявае адносіны з экспертамі і навукоўцамі, а таму аддае перавагу экспертызе. Ён уключае сацыяльныя рухі *stricto sensu* ў шырокі кангламерат актараў. Са спляцення сетак, якія яднаюць розныя структуры, дзе сутыкаюцца эксперты, міжнародныя няўрадавыя арганізацыі, эпістэмічныя супольнасці³, лобі і сацыяльныя рухі, вынікаюць дзве надзвычай важныя высновы для аналізу. Першая выснова наступная: цяпер як ніколі трэба

³ Новы тэрмін, уведзены палітолагам Пітэрам Хасам у 1992 г. Азначае групу людзей з адной палітычнай і адміністрацыйнай сферы дзейнасці, якія падзяляюць аднолькавыя погляды, агульныя каштоўнасці. Дадзеная група стварае новыя веды і тэхналогіі, у пэўнай ступені гэта ідэалагічная структура, але ў новым фармаце, бо перасягае выключна традыцыйнае палітычнае вымярэнне, можа ўключаць у свае рады асоб з рознымі палітычнымі поглядамі. У дадатак, улічваючы віртуальны характар развіцця многіх сённяшніх структур, гэтая група таксама існуе хутчэй віртуальна. – *Заўвага пер.*

адмовіцца ад успрымання расколу паміж сацыяльнымі рухамі і іншымі носьбітамі пратэсту і змагання за пэўныя інтарэсы і справы. Другая выснова: варта ўспрымаць гэтыя сеткі ў святле тэорый міжнародных адносін.

Устаўка: Сацыяльныя рухі ў гістарычнай перспектыве

- Незвычайная навацыя: у XIX ст. паўстала шмат форм мабілізацыі – рабочыя інтэрнацыяналы, масавыя глабальныя выступленні супраць нявольніцтва, а таксама актыўная мабілізацыя ірландскай дыяспары.

- Агульная з’ява: арганізацыя рухаў адначасова ў некалькіх краінах супраць аднаго праціўніка застаецца рэдкай з’явай. Яе поспех рэдкі і амаль не дасягальны, як сведчыць малая эфектыўнасць еўразабастоўкі, арганізаванай канцэрнам Рэно падчас закрыцця філіяла ў Вільвордзе (Бельгія) [Lagneau et Lefébure, 1999].

- Прагрэсіўная з’ява: працэсы ўнутры арганізацый на наднацыянальным узроўні больш поўныя і эфектыўныя на прадпрыемствах, у групах ціску, як сведчыць, у прыватнасці, рэпрэзентацыя спраў і інтарэсаў у цэнтрах прыняцця рашэнняў у ЭЗ.

- Пашырэнне на міжнародным узроўні звыклых форм нацыянальных рухаў: некаторыя рухі адпавядаюць схеме, паводле якой пратэстуючыя арганізацыі з некалькіх краін збіраюцца ў адным месцы (саміты Вялікай сямёркі/Вялікай васьмёркі) альбо маніфестуюць адначасова з адным і тым жа патрабаваннем у розных краінах (супраць уварвання ЗША ў Ірак, напрыклад). Побач з транснацыянальнымі сацыяльнымі рухамі развіваюцца міжнародныя няўрадавыя арганізацыі (Лекары свету, Праціўнікі супрацьпяхотных мін), якія прапануюць пэўныя паслугі і выкарыстоўваюць экспертызу ў якасці механізма дасягнення сваіх мэт. Больш таго, малая міжнародная грамадзянская супольнасць ужывае стратэгію актывісцкіх структур, у якіх задзейнічаны вельмі розныя актары: сацыяльныя рухі, а таксама эксперты, універсітэцкія выкладчыкі, лобі, міжнародныя няўрадавыя арганізацыі [Kesk i Sikkink, 1998].

- Увядзенне ў дыскурс пратэстуючых супраць МакЛюанавай ідэі “глабальнай вёскі”: застаюцца гіганцкімі няроўнасці па лініі Поўнач – Поўдзень у пытанні доступу да Інтэрнэту. Замена класічных форм распаўсюджвання інфармацыі на паперы сучаснымі электроннымі сродкамі часам стварае новыя няроўнасці. Гэтыя разыходжанні таксама праяўляюцца ў надзвычай няроўных суадносінах сіл, у няроўным доступе арганізацый як Поўдня, так і Поўначы да прыняцця рашэнняў у англамоўным свеце. Няроўныя суадносіны сіл таксама вызначаюць паражэнне слаба прадстаўленых арганізацый, якія тым не менш здатны аплаціць паслугі юрыстаў і экспертаў і валодаюць моцнымі інфармацыйнымі рэсурсамі.

8. Сімвалічнае канструяванне сацыяльных рухаў

Актывізацыя аналізу сацыяльных рухаў на сучасным этапе закранае таксама і тыя пласты, якія былі ўзняты яшчэ школай калектывных паводзін, хаця і патрабуе ўласцівага апошняму настойлівага даследавання ідэалогіі, вераванняў і эмоцый. І потым, сучасная праблематыка не абмяжоўваецца новым вывучэннем ўзнятых паўстагоддзя таму пытанняў. Яна адшуквае новыя аб'екты (*медыя*), падразумявае новыя шляхі аналізу (*біяграфіі*). Яна чэрпае ў новых школах і парадыгмах: інтэракцыянізму, канструктывізму. Яна таксама прапануе міждысцыплінарнага падыходу да аналізу сацыяльных рухаў.

Новае адкрыццё “палітычнай працы”

Імкненне да пагаднення

З дапамогай паняццяў “абагуленае вераванне” і “ўзнікненне нормы” школа калектывных паводзін адзначыла, што сацыяльныя рухі механічна не паўстаюць у выніку памнажэння фрустрацыі. Пераход да супольнага дзеяння падразумявае працу з уяўленнямі, якая надае мове гвалтоўнасці. Адам Міхнік, кансультант *Салідарнасці*, жыўшы ў 1981 г. у сістэме, дзе марксізм, мова шматлікіх рухаў, быў дзяржаўнай мовай, тлумачыў гэта так: “Дэбаты вакол мовы з’яўляюцца цэнтральнымі дэбатамі, вакол якіх будуюцца інтэлектуальнае жыццё [...] На працягу апошніх гадоў абсалютная большасць грамадства згубіла мову. Рэчаіснасць была жудаснай, страшнай, мы больш не ўмелі даваць ёй назвы”.

Фельстынер, Абэль і Сарат (Felstiner, Abel, Sarat) [1991] прапануюць тлумачальную трылогію, каб ахапіць авалоданне рухамі з дапамогай пэўнай мовы: *naming, blaming, claiming*. Назва азначае пошук слоў, якія вызначаюць несправядлівыя і ненатуральныя праблематычныя сітуацыі. Асуджэнне азначае падключэнне да папярэдняй стадыі абвінавачвай логікі, пошук прычын і вінаватых. Патрабаванне афармляе дамаганні

і дзеянні ў адказ на вызначаны крызіс. Зварот да мовы падразумявае *кагнітыўнае вымярэнне*, якое прыўносіць словы, класіфікацыі і тлумачэнні, што ўпарадкоўваюць свет. Гэтае кагнітыўнае вымярэнне ніколі не складаецца выключна з ілюзорных вераванняў і міфаў. Аналіз сацыяльных рухаў выяўляе рэфлексіўную кампаненту рухаў, іх здольнасць уключаць у рэфлексію ўсё да вучоных дыскурсаў. Вызначаючы прычыны і адказных асоб, сімвалічнае вымярэнне з'яўляецца ў дадатак *нарматыўным*. Яно ўказвае нам на добрае і благое, на **Мы і Яны** і, такім чынам, уключае *тоесную кампаненту*. Нарэшце, спрыяючы фармуляванню прэтэнзій і запытаў, дадзенае вымярэнне стварае новы рэгістр – *экспрэсіўны*.

Даследваючы пацыфісцкі рух у адным невялічкім гарадку побач з Амстэрдамам, Кляндэрманс (Klandermans) і Агема (Oegema) [1987] падкрэслілі гэтае стратэгічнае вымярэнне “палітычнай працы” па распаўсюджванні тлумачальнага і нарматыўнага дыскурсу. Яны, у прыватнасці, прапануюць падзяліць сацыяльныя рухі на дзве часткі. “Імкненне да пагоджанасці” якраз абапіраецца на ідэю прапаганды. Яно мае на ўвазе на прыкладзе ўсёй актывісцкай дзейнасці – афішы, сходзі, лістоўкі – распаўсюджванне пэўнага пункту гледжання, абазначэнне праблемы, стварэнне прызнай да справы публікі. І толькі ў межах гэтай глыбіннай працы можа паўстаць “дзейсны рух”, які трансфармуе капітал прызнасці ў рэальнае заангажыраванне, у нашым выпадку ўдзел у маніфестацыі. Галандскае даследаванне дэманструе магчымы прагал паміж гэтымі двума момантамі сацыяльнага руху, бо 76% усіх апытаных заявілі аб тым, што падзяляюць мэты пацыфістаў, але толькі 10% гатовыя выйсці на маніфестацыю. Сама па сабе гэтая апошняя лічба перавышае яшчэ адну лічбу, 4%, якая падразумявае ўсіх вядомых удзельнікаў руху.

Пачынаючы з 1980-х гг. тэмы і аб'екты, якія датуль недаацэньваліся, цяпер улічваюцца ў даследаваннях: лістоўкі, праграмы, сістэма апраўдання (“justification”). Размова ідзе аб пэўным прагрэсе ў найбольш аб'ектывісцкіх пытаннях мабілізацыі рэсурсаў, якія раней часта зводзілі ўзнікненне рухаў да развязвання нейкай роўнасці з малой колькасцю пераменных: *catnet*, далучэнне да *polity*, роля лідэраў, што пераўтварала групы і індывідаў у нешта нахштальт вялікай масы цел для рухаў. Аднак, як можа заўважыць кожны ўдзельнік сацыяльнага руху ці ўважлівы назіральнік, актары руху ніколі не спыняюцца ў сваіх размовах, аргументацыях і апраўданнях перад журналістамі альбо апанентамі, ніколі не адмаўляюцца ад эмоцый і заўсёды надаюць сэнс зменлівасцям барацьбы.

Ідэалогія, рамкі, культура

Дадзены аспект пратэстнага дзеяння з'яўляецца, магчыма, найлепшым паказчыкам непрымальнага з нядаўняга часу стаўлення аналітыкаў да марксісцкай спадчыны і яе наступстваў. Паняцце "ідэалогія" мае хібы. Часта яно параўноўвалася з грацыяй дарожнага катка, які надаваў маёмным класам надзвычай гладкія, а таму малаверагодныя сістэмы вераванняў. Ён адамкнуў дзверы змяншальнай дыхатаміі: з аднаго боку, маса сацыяльных агентаў, саслеплых ад памылковых перакананняў і хлусні ў дачыненні да саміх сябе, а з другога – яснасць розуму асветнага авангарду. Падкрэслена сцвярджаючая сувязь з матэрыялізмам, у якім эканамічны чыннік у апошнюю чаргу тлумачыў вераванні. Гэтае паняцце рэдка ахоплівала тое, што ў Бурд'ё завецца "цэльным матэрыялізмам", які таксама займаецца аналізам палёў сімвалічнай вытворчасці, сацыяльных умоў карыснасці вераванняў. Тым не менш можна знайсці ў Маркса і некаторых марксістаў (Грамшы, напрыклад) абнадзейваючыя старонкі аб ролі ідэй у механізмах панавання, аб спосабе, з дапамогай якога вераванні авалодваюць калектывамі, абмяжоўваюць іх здольнасць да мабілізацыі, аб тым, як пэўныя прадстаўнікі, якія поўнасцю не падзяляюць інтарэсаў і перакананняў групы, становяцца прызнанымі рупарамі. Гэтая спадчына, якая ўспрымаецца як ганебная ці састарэлая, з'яўляецца сёння прадметам заглушэння, што вядзе да ўсялякага кшталту канцэптуальных выдуманак, што датычыцца яе супярэчлівых вынікаў.

Прысвяціўшы вясной 2000 г. спецыяльны нумар тэме сацыяльных рухаў як "ідэалагічна пабудаваных дзеянняў", часопіс *Mobilization* адразу заявіў аб уздыме новых пытанняў і распрацоўцы канцэптуальнага інструментарыя. Частка нядаўніх прац, нярэдка напісаных тымі, хто яшчэ ўчора з'яўляліся абаронцамі выключна аб'ектываванага аналізу пры дапамозе структур і рэсурсаў, пакідаюць уражанне, нібы яны нанова ствараюць кола, раптам зразумеўшы, што рухі могуць спараджаць словы і апраўданні. Яшчэ больш уражваючым з'яўляецца пошук новых аналітычных канцэптаў: рамкі, культуры, рэжымы апраўдання.

Новы інтарэс, які ўпісваецца ў культурны паваротны момант сацыяльных навук 90-х гг. мінулага стагоддзя, у дачыненні да азначэнняў, нададзеных дзеянню, да дыскурсаў, да таго, як сацыялізацыя задзейнічаных у руху людзей уплывае на іх выбар і паводзіны, на катэгорыі апраўдання, якія яны выпрацоўваюць, увёў культуру ў праблематыку сацыялогіі сацыяльных рухаў [Johnston, Klandermans, 1995]. Разважаю-

чы аб кантрастнай палітры азначэнняў і традыцый, звязаных з паляваннем, формамі таварыскасці паміж сябрамі, Крыстоф Трайні [2003] прыўносіць, такім чынам, двойча стымулюючы пункт гледжання на французскі рух паляўнічых *CPNT*¹, што дапамагае зразумець матывацыі актывістаў і варожасць, якую яны выклікаюць. Гэты працэс адкрыцця праблематыкі, звязанай з суб'ектыўным досведам заангажыраванасці, знітаваны са з'яўленнем у літаратуры тэкстаў, якія ставяць пытанні аб месцы эмоцый у супольным дзеянні.

Устаўка: “Рамачны аналіз”: дынамічная канцэпцыя альбо акронім?

Увага да кагнітыўных і дыскурсіўных кампанентаў супольнага дзеяння пачынаючы з 1980 г. праяўляецца праз такую катэгорыю, як “рамкі” (*frames*). Гофман [1991] бачыць у ёй перадусім функцыяніраванне тлумачальных, зачасцю імпліцытных схем, якія дазваляюць адказаць у любы момант на пытанне тыпу “Што тут дзеецца?”. Аанаўскія генератары паняцця (Сноў, Хант, Бэнфард, у прыватнасці, а таксама Джэймсан са сваім асобным рэгістрам) нанава вяртаюцца да яго, каб пабачыць, як дзейнасць па ўстанаўленні рамак (*framing*) і вызначэнні сітуацый стварае досведы як сапраўдную праблематыку, фармалізуе рашэнні, даказвае слушнасць пэўнага супольнага дзеяння, карацей кажучы, стварае значэнні для і ў дзеянні. У гэтай мадэлі ідэалогія, якую досыць складана адасабляюць ад культуры, функцыяніруе як кар’ер парод, у якім працэсы апраўлення чэрпаюць каштоўнасці, сімвалы і легітымнасць.

Уклад гэтых навукоўцаў вельмі істотны. Ён зноў уводзіць у аналіз тое, што аб’ектывізм мабілізацыі рэсурсаў пакідаў у цені: вераванні, той факт, што асобы, задзейнічаныя ў руху, безупынку шукаюць апраўданні і тлумачэнні. Ён пралівае святло на працэсы папаўнення шэрагаў руху новымі сябрамі, а таксама на працэс уплыву. Сноў, Рочфард, Вордэн і Бэнсан [1986] распрацавалі праблематыку ўпарадкавання рамак як адвольны механізм выбудоўвання падтрымкі шляхам рэзанавання паміж тлумачальнымі створанымі рухамі схемамі і схемамі, якія існуюць ці знаходзяцца прыхаванымі ў публічных тэмах. Наладжванне кантактаў (*bridging*) – гэта самая простая аперацыя. Яна базіруецца на папярэдніх успрыманнях, як, напрыклад, заахвочванне рэлігійных пачуццяў у палітычных мэтах новай хрысціянскай правідай у краінах Паўночнай Амерыкі. Узмацненне прыўносіць яснасць ці ўсхваляе рамкі, каб адкінуць папярэджанні, якія яны могуць выклікаць. Шаленства калектыўнага

¹ CPNT (*Chasse, pêche, nature et traditions*): Французская палітычная партыя (Паляванне, рыбалка, прырода і традыцыі), заснаваная ў 1989 г.

запалу ўнутры адной суседняй супольнасці можа, такім чынам, стаць перашкодай на шляху адкрыцця ў раёне прытулку Арміі выратавання, а разам з ім прытоку жабракоў. Пашырэнне рамак спрыяе тэндэнцыі да зліцця, нагадваючы, наколькі існыя ў грамадстве рамкі знаходзяцца ў суседстве ці ўзаемадапаўняюць папярэднія рамкі: пацыфізм успрымаецца як неадлучны ад зялёнага руху і наадварот. Надзвычай рызыкаўная трансфармацыя рамак мае на мэце паслабіць ці вярнуць папярэднія тлумачальныя рамкі: гэта назіраецца на прыкладзе стварэння катэгорыі “працоўных сексу”, якія заяўляюць аб сваіх правах, на месцы ранейшай стыгматызаванай групы прастытутаў (прастытутах).

Іншыя працы праяўляюць больш увагі ўнармаваным (афіцыйным) вынікам працэсаў упарадкавання, наладжвання кантактаў і бяруць на ўлік рамкі, якія надаюць сэнс пэўнаму прызначэнню, і змяненні ў часе. Джэймсан і Мадэльян [1989] даследавалі вялікі пласт прэсы на прадмет трактавання і ўспрымання пытання атамнай энергіі ў прэсе ЗША ў 1950-я гг. Яны вылучаюць нешта накшталт “арсеналаў”, якія складаюцца з асноўнай тлумачальнай рамкі (напрыклад, атам=прагрэс), з метафар, падзей, вобразаў (людзі ў белых халатах на кантрольных ультрасучасных пунктах). Гэтае даследаванне дэманструе, як тэхнафільская і абнадзейваючая рамка “прагрэс” пануе да 1960-х гг., функцыяніруючы як фільтр, які стрымлівае крытыку ў бок атамнай энергетыкі. Яно таксама паказвае, як паступова з’яўляюцца новыя рамкі (“Публічны кантроль”, “Паскарэнне”), якія паўстаюць у выніку сацыяльных змяненняў і падзей кшталту ядзернага здарэння ў *Three Miles Island*. Новыя рамкі ў асноўным з’яўляюцца ў межах экалагічных рухаў і частую прапануюць больш спрыяльныя магчымасці для забеспячэння сваіх дзеянняў.

Як усялякая паспяховая канцэпцыя, праблематыка рамак рызыкуе ператварыцца ў нешта падобнае да чорнай дзіркі, якая паглынае ўсё навакольнае. Як у англамоўным свеце [Mobilization, 2000; Benford, Snow, 2000], так і франкамоўным [Cefaï, Trom, 2001, Mathieu, 2002] вядуцца актыўныя навуковыя дэбаты вакол ужывання дадзенага паняцця. У першым крытычным рэстры заўважаецца размыванне канцэпцыі ў выніку слабага карыстання. У межах рамкі адбываецца ўспрыманне, перастаноўка і рэабілітацыя частую ўжо вялых паняццяў культуры, ідэалогіі, ідэнтычнасці, расповяду.

Ліліян Мат’ё сцісла выкладае іншую частку крытычнай праблематыкі. Ён дэманструе, з аднаго боку, няўдалую полісемію паняцця, з якім ніколі не ведаеш, ці то яно спасылае да тактычнай дзейнасці кіраўнікоў арганізацый, ці то да гульні канфітуйных і тлумачальных працэсаў сярод удзельнікаў руху, ці то да ідэальнага тыпу (напрыклад, галоўная рамка ліберальнай глабалізацыі), уведзенага сацыёлагам дзеля таго, каб патлумачыць рух. Зрэшты, ён заўважае аб інтэлектуалісцкай рызыцы, што хаваецца ў некаторых звычаях, якія звязваюць сілу мабілізацыі пэўнага руху з правільнасцю вы-

бару рамак, не ўлічваючы пры гэтым сацыяльных супярэчнасцей, неаднастайных функцый асоб, задзейнічаных у руху, а яшчэ больш з фактам, што іх далучэнне непазбежна з'яўляецца часткай разваг у духу Карнэля аб наданні сэнсу.

Як заўважае Аліўе і Джонстан, пасіўнае і аднабаковае трактаванне праблематыкі вядзе да адмовы ад упарадкавання як практычнай дзейнасці, што надае сэнс на карысць яго адзіным аб'ектываваным вынікам, якія значна лягчэй каменціраваць у форме рамак-распавядаў, рамак-апраўданняў.

Месца СМІ ў мабілізацыі

Аналіз уяўленняў і вераванняў у мабілізацыі рухаў падраўняе таксама аналіз такога важнага форуму, як СМІ. Яны з'яўляюцца не проста падмураўкай, на якой будуюцца дыскурсы мабілізаваных груп, яны – удзельнікі ўзаемадзеянняў сацыяльнага руху.

Інсцэніроўкі і рухі на паперы

Адным з укладаў “рамкавага аналізу” лічыцца яго здольнасць устанаўліваць адносіны паміж прадстаўніцтвамі мабілізаваных груп і сродкаў інфармацыі з большай няўхільнасцю, чым частую размаітыя і абвінаваўчыя арыенціры на пануючыя ідэалогію і дыскурсы. Джэймсан [1992], такім чынам, распрацоўвае сістэматычнае і квантаванае параўнанне зместаў СМІ і прыкметных прадстаўніцтваў розных асяродкаў у дачыненні да сукупнасці выключна актывісцкіх тэм. Хоць сродкі інфармацыі і выяўляюцца як кагнітыўны рэсурс першай важнасці, Джэймсан паказвае, што розныя супольнасці рэдка становяцца яго акрытычнымі прыймальнікамі. Яшчэ больш адмыслова ён падкрэслівае дзве неспрыяльныя сацыяльным рухам уласцівасці дыскурсу прэсы: у ім планы рэдка пададзены як праблема ў межах “рамак несправядлівасці”, якія вызначаюць ахвяр і адказных. Ідэя ўплывовай улады на гэтыя планы з боку супольнага дзеяння застаецца надзвычай чужой журналісцкаму дыскурсу.

Важнасць СМІ вынікае таксама з інтэрыярызацыі мабілізаванымі групамі патрабаванняў пэўнага дзеяння, якое дасягае іх пасрэдніцтва. Падчас узяцця заложнікаў у офісе адной турэцкай кампаніі ў Парыжы афіцыйны перамоўшчык змог прымусіць здацца камандаса, абвясціўшы яму аб тым, што большае ўтрыманне заложнікаў не дазволіць тэлевізійнай групе зняць неабходны матэрыял і, такім чынам,

патрапіць у вячэрні блок навінаў а 20-й гадзіне. Назіранне за тэлевізійнымі навінамі дазваляе адсачыць шматлікія сітуацыі, калі ў зусім неангламоўных краінах маніфестанты размахваюць транспарантамі з тэкстамі на англійскай мове, прызначанымі для CNN і іншых міжнародных каналаў. Шампань [1990] прадэманстраваў, як да традыцыйных маніфестацый, скліканых для таго, каб стварыць адносіны сіл і дазволіць групе праявіцца, далучаюцца маніфестацыі другога ўзроўню. Часта гэтыя маніфестацыі другога ўзроўню ствараюцца па тэлефоне, ахвотна прыбгаючы да ўдасканаленых інсцэніровак. Пры гэтым яны маюць на мэце выпрацаваць прэстыжны вобраз групы і яго патрабаванняў аднамыснасці ля сродкаў інфармацыі. Тады іх мэта палягае ў тым, каб стварыць у заўтрашняй прэсе маніфестацыю на паперы, якая прымусяць паверыць і гаварыць аб ёй, выклікае сімпатыю і ўвагу ўсёй прэсы, уключаючы тую, якую чытаюць у міністэрствах.

Аналіз ролі СМІ ў дзейнасці сацыяльных рухаў заўсёды тоіць у сабе рызыку каўзануцца ад канстатавання да выкрывання "ўлады СМІ" альбо да ўслаўлення яго дэмакратычных якасцей. На гэтай глебе факты і вераванні з цяжкасцю разыходзяцца. Рэальнае ўздзеянне сродкаў інфармацыі на шматлікія рухі частую вельмі цяжка аб'ектыўна вымераць. Аднак як толькі галоўныя дзеючыя асобы пэўнага сацыяльнага руху пераконваюцца, што гэтая ўлада існуе, яны дзейнічаюць у адпаведнасці з патрэбай: абвінавачваюць прэсу ў сваіх заганых, значна рэзей – у паспяховасці.

Варта таксама падкрэсліць, што "вокладка" рухаў, а разам з ёю патэнцыяльная роля прэсы з'яўляюцца надзвычай бязладнымі. Шматлікія лакальныя мікрарухі атрымліваюць сціплую вокладку, сціплы вобраз. Інакш кажучы, некалькі нязначных артыкулаў у вузкасפעцыялізаванай прэсе могуць адыграць важную ролю для пэўнай карпарацыі. Больш таго, усім формам пагоджанага дзеяння на карысць пэўнай справы не патрэбны адныя і тыя ж інфармацыйныя пасрэднікі. Многія групы (прамыслоўцы, вышэйшыя органы дзяржкіравання) звязаны праз інстытуцыйныя каналы з цэнтрамі прыняцця рашэнняў, а таму звычайна досыць стрымана карыстаюцца паслугамі СМІ, бо маюць больш "сцішаныя" і пэўныя каналы, якія забяспечваюць ім абарону сваіх патрабаванняў. Нарэшце, асабліва неабходна спыніцца на двухсэнсоўнасці слова "ўлада". Манера асвятляць падзеі, якія апісваюцца ў тэрмінах магутнасці прэсы, маглі б таксама трактавацца ў тэрмінах слабасці і абмежаванняў складанай журналісцкай дзейнасці. Складанасць заключаецца ў вызваленні ад афіцыйных крыніц і ў развіцці журналісцкага

раследавання і тлумачэння ў складаных справах. Таксама складанасць заключаецца ў тым, каб пераадолець прафесійны этнацэнтрызм і патлумачыць не з паблажлівасцю, а з паразуменнем рухі, вельмі аддаленыя ад журналісцкіх сацыяльных асяродкаў. Насамрэч, варта ўспрымаць уладу СМІ ў тэрмінах узаемазалежнасці, што існуе ўнутры сеткі галоўных дзеючых асоб (мабілізаваныя групы, розныя складнікі свету СМІ, дарадцы, публічныя структуры і да т.п.), пры гэтым ніводны з іх ніколі поўнасцю не валодае “вокладкай” сацыяльнага руху [Neveu, 2004].

Сродкі інфармацыі як актары сацыяльных рухаў

Журналісты і спецыялісты ў сродках інфармацыі могуць стаць самастойнымі актарамі сацыяльных рухаў [Réseaux, 1999]. А такіх сітуацый, у якіх актывісты і журналісты аказваюцца ў двухсэнсоўных адносінах калег-праціўнікаў, – безліч. Старанасць, з якой французскія СМІ дэманструюць гэтыя “групавыя здымкі людзей з калашніковымі”, якія так любяць карсіканскія падпольшчыкі, і якія адразу пасля чарговага замаху ці выбуху дэманструюць гадзіны запар па тэлебачанні, і якія пры гэтым не ўяўляюць ніякай належнай інфармацыі, службыць цудоўнай інфармацыйнай паслугай для тых, хто ўжывае гвалт. Абершаль [1993] даў рады паказаць, як пратэстуючы рух 1960-х гг. у ЗША змог выкарыстаць сродкі інфармацыі, часам досыць тэарэтызавана [гл. Rubin, *Do it!* Seuil, Paris, 1971]. Не валодаючы структураванай арганізацыяй, ні нават значнай ідэалагічнай суцэльнасцю, многія пратэстуючыя рухі выкарысталі СМІ як субстытут пэўнай каардынацыйнай структуры, сыграўшы пры гэтым на драматычнасці падзей, як, напрыклад, падчас з’езда Дэмакратычнай партыі ў Чыкага ў 1968 г., што было вельмі актыўна асветлена ў сродках інфармацыі. Аднак унікнуўшы такім чынам выдаткаў на ўтрыманне моцнай арганізацыі, актывісты, насамрэч, паслабілі рух. Згасанне руху, пераключэнне інтарэсу СМІ на іншыя тэмы вядуць да імклівага абвалу ўплыву мабілізацыі, што паскарае яе распад, абумоўлены адсутнасцю ў прэсе рэгулярных зводак аб ёй. Кніга Тода Гітліна (Gitlin) [1980] аб успрыманні студэнцкай радыкальнай групы SDS (*Students for a Democratic Society*) у амерыканскіх сродках інфармацыі ўвасабляе цудоўнае канкрэтнае даследаванне, якое сведчыць аб разнастайнасці простых і ўскосных уплываў сродкаў інфармацыі. Яны могуць надаць новыя сілы працэсу далучэння ў рух, змяняць яго якасць, узвесці ў ранг зорак лідэраў руху, паўплываць на іх вызначэнні, перамясціць актывісцкую энергію з доўгатэрміновай палявой

працы на хуткае прасоўванне наперад дзякуючы ўмяшанню СМІ.

Канструюванне сацыяльных рухаў з дапамогай СМІ, а таксама сацыяльныя крызісы ў асноўным не з'яўляюцца вынікамі палітычнага экспліцытнага плану журналістаў ці патронаў прэсы. Гэтае будаўніцтва ўзнікае ў складаных умовах і зусім не наўмысна з сеткі ўзаемадзеянняў, якія структуруюць працу СМІ. Да гэтага дамешваюцца патрабаванні хуткасці і інфармацыі ў рэальным часе, частая немагчымасць сур'ёзнага даследавання ў падобных умовах, пагарджанне працай і матэрыяламі з боку некаторых журналістаў, рэжым ціску падчас стварэння вобразаў, якія маюць моцную эмацыянальную нагрузку, што звязана з пошукам патрэбных сувязей і фінансавання на рэкламу. Вынік гэтых працэсаў добра прагледжваецца на прыкладзе вядомай тэмы прадмесцяў французскіх гарадоў [Champagne, 1991]. Вельмі часта ўжытая міфалогія гэта вядзе да сціслага аналізу, які стыгматызуе жыхароў прадмесцяў. Адноўчы мы былі сведкамі таго, як у Воль-ан-Вёлэн адзін тэлевізійны канал заказаў тэлеагенцтву рэпартаж, у якім фігуравалі гандляр нарकोцікамі і бамбіза-ўзломшчык, пры гэтым адмовіўшыся здымаць сапраўдныя сцэны з жыцця прадмесця, калі сабраліся жыхары і члены мясцовых асацыяцый, каб выказацца аб сваіх праблемах. Без дапушчэння ілюзіі беззаганнага і пэўнага аднаўлення рухаў нам застаецца толькі падкрэсліць важнасць розных фактычных хітрыкаў, прадузятасці, якія ўтойваюцца ў дадзеным падыходзе. Ён выклікае ў маладасведчаных слухачоў і глядачоў вузкае бачанне тэмы, пазбаўленае гістарычнай змястоўнасці, тлумачэння складанай прычыннасці рухаў. Гэты падыход дазваляе ўладам досыць павярхоўна ўспрымаць сацыяльныя праблемы, што вядзе да таго, што яны ўсяго толькі прадухіляюць маніфестацыю, а не вырашаюць сапраўдную праблему. Такім чынам, палітычны падыход да значнай колькасці сацыяльных праблем ускладняецца журналісцкім клопатам надаць ім ці то простае, ці то ашаламляльнае бачанне.

Тэрапеўтычны рэст

Роля сродкаў інфармацыі ў дзейнасці сацыяльных рухаў не абмяжоўваецца толькі перыядамі мабілізацыі. Тое, як сацыяльныя праблемы трактуюцца сродкамі інфармацыі і цэлым блокам прафесій, звязаных з сімвалічнай працай, таксама дапамагае выключыць магчымасць успрымання індывідуальных пакут як залежных ад сацыяльных праблем. Вось чаму неабходна ўключыць у рэфлексію аб сацыяльных рухах праграмы тыпу *reality-show* альбо тэлевізійныя форумы. Адным з аб'яднальных

элементаў гэтых праграм з’яўляецца тое, што яны памяшчаюць у цэнтры ўвагі зведаныя пакуты і праблемы, прапаноўваючы выйсце, што выклікае складанасці ў адносінах, недахопы ў завязванні адэкватных стасункаў з іншымі людзьмі [Mehl, 1995]. Адным з наступстваў пастаноўкі гэтых зведаных праблем з’яўляецца іх серыялізацыя, дыферэнцыяцыя, прапанова ахвярам прайсці своеасаблівае публічнае тэрапеўтычнае лячэнне. СМІ – гэта не адзіная пляцоўка падобнага індывідуалізаванага кіравання напружаннем і канфліктамі, як сведчыць аб гэтым уздым дзейнасці цэнтраў псіхатэрапіі ў пытаннях шлюбу, СМІ, кіравання чалавечымі рэсурсамі. Гэтыя змяненні вымушаюць нас дадаць да Хіршманавага трыпціху чацвёртае адгалінаванне – тэрапію. Адным з вынікаў таго, што Рабэр Бэля называе “псіхавыратавальнай схемай”, з’яўляецца памяншэнне патэнцыйнасці выказвання, бо крыніцы незадаволенасці адсылаюць да нястачы сродкаў інфармацыі і працы над самім сабой. Пры гэтым часта прыгадваецца такая катэгорыя, як “праблема інфармавання”, якая тлумачыць узнікненне працоўных канфліктаў і якая дзейнічае хутчэй у непалітычным рэчышчы [Neveu, 1994]. Яна замоўчвае аб’ектыўнае існаванне сітуацый незадаволенасці ці няроўнасці. Яна ператварае канфліктнасць у паталогію, якая вынікае з педагагічных недахопаў патронаў, што мусяць тлумачыць свае рашэнні, а таксама з перасмыканняў выканаўцаў у выніку закранання іх састарэлых набытых праў пад уздзеяннем патрабаванняў сучаснасці.

Пашырэнне поля дзейнасці без парушэння здабыткаў

Увага да вымярэння суб’ектыўнага, вымярэння досведу рухаў, да ўзрослай колькасці інстытутаў, якія фарміруюць сэнсы і меркаванні, выклікае пытанне аб змене парадыгмы. Ці неабходна выкінуць за борт аналіз у тэрмінах сацыяльных структур і замяніць яго здольнасцямі і творчым патэнцыялам (што ў англамоўнай сацыялогіі называецца *agency*) індывідаў?

Шэраг прац прапануюць сёння як безліч тэарэтычных сродкаў, так і цудоўныя палявыя даследаванні, якія дазваляюць дасягнуць поспеху, хутчэй дзякуючы аб’яднанню ўсіх укладаў, чым вылучэнню і выбару аднаго з іх. Кніга Джэймса Джаспера *“Art of Moral Protest. Culture, Biography and Creativity in Social Movements”* (1997) стала адным з самых стымулюючых дасягненняў у апошнія дзесяцігоддзе. Ён прадугэята нагадвае, “што ў галовах пратэстуючых людзей адбываюцца цікавыя рэчы”, і падкрэслівае, што ўдзел у супольным дзеянні не зводзіцца ні да карыслівага патрабавання, ні да атрымання вы-

гады ад бачання аб справядлівым грамадстве. Гэта перадусім азначае, што неабходна задумацца аб уласным жыцці, аб стварэнні пэўнага жыццёвага стылю, зрабіць з ангажыравання працу над самім сабою, сутыкнуцца з маральным выбарам і правяць нераспрацаваны творчы патэнцыял.

Падыход Джаспера не адзінкавы. Ён упісваецца ў схему **даследавання** эмацыянальных вымярэнняў рухаў [Goodwin, Jasper, Polletta, 2001], сыходзіцца з серыяй тэм, распрацаваных у *Mobilization* і ў часопісе *Social Problems*. У Францыі нават старая традыцыя падыходу “гісторыя жыцця” ўжываецца сёння на актарах сацыяльных рухаў [*Revue française de science politique*]. Навукоўцы, блізкія да тлумачальнай і інтэракцыянісцкай сацыялогіі, надаюць пастаянную ўвагу таму, што робяць і як жывуць актывісты, калі размова ідзе аб упарадкаванні іх дзеяння ці апраўданні ў публічнай сферы [Cefaï, Trom, 2001]. Жанін Барбо [2002] сочыць за асаблівасцямі ўдзелу хворых на СНІД і іх памочнікамі, за тым, як яны мяняюць умовы паступлення ў продаж лекаў.

“Прагматычны” і “збалансаваны” – гэтыя два прыметнікі найлепш апісваюць аб’яднальны падыход. Для Мат’ё [2002] гэтая прагматыка павінна ўлічваць кампетэнцыю актывістаў і іх рэфлексійнасць. Яна аднаўляе адносіны з сацыялагічным імператывам, аб чым заўважаў Бурд’ё: зноў увесці ў свой прадмет суб’ектыўныя вымярэнні, якія былі адтуль выдалены ў момант аб’ектывацыі. Нягледзячы на дзейнасць некаторых яго тэкстаў, дзе ён крытыкаваў інтэлектуальную руціну падыходу мабілізацыі рэсурсаў, Джасперс знаходзіцца на тым самым узлё, калі ён заклікае “збалансаваць” аналіз фактаў сацыяльнай марфалогіі і структуры, ведаючы, што дадзенае вызначэнне патэнцыялу дзеяння пакідае адкрытым пытанне мэт і форм рухаў, а таксама таго, што ўкладаюць і як жывуць іх удзельнікі.

Устаўка: Уклад Джэймса Джаспера

Пяць загалоўкаў (мастацтва, біяграфія, эмоцыі, культура, рыторыка) працы Джаспера могуць праілюстраваць уважлівы да рэальнай сувязі з заангажыраванасцю падыход, які клапаціцца аб тым, каб ахапіць разнастайнасць кампанентаў без звароту да аналізу.

- Джаспер аддае цэнтральнае месца культуры. Ён адрознівае яе ад рамак, абмежаваных “усвядомленымі высілкамі груп альбо вярбоўшчыкаў з мэтай прыстасавання сваёй рыторыкі і сваіх спраў такім чынам, каб яны былі прываблівымі для патэнцыяльных новых сяброў руху”. Ён трактуе культуру ў духу Гірца, вызначаючы яе як “сетку значэнняў”, як кожан сэнсаў, што ахопліваюць індывідаў і групы. Ідэі, традыцыі, маральныя прынцыпы, метафары, цыяныя

вераванні складаюць ніці аднаго пляцення. Гэтыя сеткі значэнняў мадэліруюць супольнае дзеянне, вызначаючы рацыянальнае бачанне, чаканні і мадэлі інтэграцыі ў рух. Яны дапамагаюць вызначыць ідэнтычнасць, а таксама ўпісваюцца ў самую структуру, ствараючы пэўныя мадэлі паводзін і эмацыянальныя рэакцыі. Аднак рухі павінны яшчэ ўспрымацца і як стваральнікі культуры, бо яны фарміруюць стылі міжасабовых адносін, вопраткавыя стылі, сілкуюць інтэлектуальную дапытлівасць ці, наадварот, пазбаўляюць яе.

- Увага рыторыцы – гэта не даніна постмадэрнай вольнасці: усё дыскурсійна. Джаспер хутчэй адзначае важнасць дыскурсу як інструмента фармалізацыі сэнсу і інтэрпрэтацыі далучэння і рэсурсаў. Сацыяльныя рухі падпарадкоўваюцца імператывам апраўдання ў публічнай прасторы, дзе дыскурс павінен паўстаць у агульным значэнні, звязаць патрабаванне з ідэяй агульнай даброты, якая перавышае непасрэдны інтарэс пратэстуючых.

- Узнаўленне біяграфій дазваляе ўявіць траекторыі заангажыравання разам з яго разрывамі і пераемнасцю. Дадзены падыход можа быць сродкам у разуменні ўмоў сацыялізацыі, якія ўплываюць на здольнасці лідэраў. Ён заўсёды дазваляе лепш зразумець асаблівасць культурнага каталога, уласцівага руху.

- У Д'юркеймавым разуменні паняцце “мастацтва” нагадвае, наколькі многія актывісты маюць практычнае, часам неверагоднае пачуццё кіраваць сітуацыямі, жэстамі і дарэчнымі словамі. Ён падразумявае яшчэ крэатыўнасць, уласціваю ўключанасці ў рух. Актывісты, як пазты, могуць улавіць чаканні, павевы народжаных адчуванняў. Яны могуць, як Марцін Лютэр Кінг, аб'яднаць людзей як красамоўствам, так і сур'ёзнасцю зместа. Іграючы з культурнымі правіламі, стрымліваючыся падчас небяспечных заняткаў па красамоўстве, у тым ліку з-за сарамлівасці выступаць перад разнастайнай публікай, пратэст вымагае і спараджае сваіх артыстаў.

- Джаспер заклікае, нарэшце, да сур'ёзнага ўспрымання пачуццёвага настрою пратэстуючых рухаў. Апісваючы экалагічны сход на пляцоўцы *Diablo Canyon* у Каліфорніі, ён паказвае, як спалучэнне цудоўнай мясцовасці, сукупнасці сацыяльных сувязей і кантактаў унутры лакальных суполак, пэўнага рытуалу і блізкасці значнай колькасці людзей дадала свядомасці пратэстуючых асоб цэлую палітру эмоцый, інакш кажучы, пачуццёвую кампаненту. Узмацненне пачуцця салідарнасці, узаемныя эмоцыі ўзгадваюцца цяпер самімі маніфэстантамі як самы прыкметны вынік іх руху, як толькі яно трапляе ў CMI.

Вывадзенне з ізаляцыі аналізу сацыяльных рухаў

Дынаміка даследаванняў, прысвечаных сацыяльным рухам, абнаўдзейвае і падразумявае неабходнасць выхаду з ізаляцыі. Гэта тычыцца, перадусім, метадаў і мабілізуючай здольнасці.

Аналітык сацыяльных рухаў павінен адмовіцца ад укаранёнай аўтаркiі, у якой ён працуе, і адшукаць сувязі з іншымі палямі даследаванняў. Тут маюцца на ўвазе сацыялогія журналізму, аналіз дыскурсу, псіхалогія і сацыялогія эмоцый. А такая з’ява, як трансанцыяналізацыя, аўтаматычна азначае наладжванне сувязей з галіною міжнародных адносін.

Па-за гэтымі міждысцыплінарнымі сувязямі аналіз сацыяльных рухаў выйграў бы, калі б больш не выносіў іх за дужкі пратэсту, а, наадварот, уключыў бы іх дзеянне ў больш шырокую праблематыку будавання сацыяльных праблем. Чаму сярод розных канфліктных сітуацый і просьб аб умяшанні палітыкаў некаторыя праблемы становяцца бачнымі, дасягаюць статуса “праблемы” ў калонках штотыднёвікаў і павестак дня ўрада, а іншыя застаюцца ў цені?

“Сацыяльныя праблемы” – гэта не знаходка. Яны ўзнікаюць у працэсе трансфармацыі незадавальнення ў аргументаваныя патрабаванні, у выніку выбудоўлі сілавых адносін. Аднак сацыяльныя рухі – гэта ўсяго толькі адна з першапачатковых крыніц праблем на павестцы дня СМІ і ўлад [Garraud, 1990]. Працэс можа развівацца таксама і па палітычнай ініцыятыве, калі нейкая партыя з мінімальным удзелам СМІ ператварае пэўную тэму ў свой галоўны козыр. Сродкі інфармацыі таксама могуць выконваць аўтаномную ролю, як аб гэтым сведчыць заканадаўства аб фінансаванні партый, якое паўстала ў выніку журналісцкага ўмяшання ў некаторыя палітычныя скандалы. А часцей за ўсё сацыяльныя праблемы выкрываюцца падчас звычайных разглядаў спраў цэнтральнай адміністрацыяй; карпаратыўнае дзеянне груп ціску можа выклікаць разгляд праблемы, не паднімаючы пры гэтым шуму ў публічнай сферы. Таму карысна ўмець сумяшчаць дзеянне сацыяльных рухаў са звычайнымі спосабамі канструявання публічных праблем.

Шматлікасць гэтых альтэрнатываў азначае, што кіраўніцтва сацыяльных рухаў можа адмовіцца ад вырашэння многіх праблем у святле залежнасці ад дарагіх і нявыгадных рухаў, а звярнуцца да наладжвання сувязей з іншымі мадэлямі развязвання сацыяльных праблем. Некаторыя схемы нам ужо вядомы – напрыклад, супрацоўніцтва са СМІ. Пошук палітычнага пасрэдніцтва – іншая тактыка. Але самым эфектыўным дадаткам да працэсу мабілізацыі застаецца доўгатэрміновае завязанне перамоў з уладамі, пранікненне ў кола агентаў, правамоцных урэгуляваць тып пытання, які ў Гасфільда [1981] мае назву “*ўласнікі сацыяльных праблем*”. Хоць гэтыя стратэгіі і ўвасабляюць безліч выбараў, яны ўсе моцна знітаваны між сабой. Дасягнуць статуса “ўласніка” азначае быць прызнаным у

сістэме сетак, аб'яднаных у адзінае цэлае. Гэтая структура, названая "сеткай апэратараў" [Hilgartner, Bosk, 1988], складаецца з галоўных дзеючых асоб, знітаваных агульным інтарэсам па пэўным пытанні: французскія таварыствы ўзаемадапамогі, асацыяцыі хворых на СНІД, медыцынскія журналісты, фармацэўтычныя кампаніі, навукоўцы, медыцынскія прафсаюзы, адміністрацыі медслужбаў і сацыяльных структур, звязаных з сістэмай аховы здароўя.

Ужо прыгаданая ў выпадку з "новымі сацыяльнымі рухамі" логіка інстытуцыяналізацыі ў сетцы "ўласнікаў" забяспечвае руху ашчаду. Яна таксама можа супярэчыць самым дзейным сродкам супольнага дзеяння. Сёння яна вядзе да моцнай прывязанасці да ўзроўня кампетэнцыі. Гасфільд [1981] іранічна ілюструе гэтую тэндэнцыю прыкладам кампаніі супраць п'яных вадзіцеляў: тэхнакрытычнае ўрэгуляванне праблемы падраўняе наяўнасць умоўных знакаў і ведаў, а таксама выдаткі значнай энергіі на атрыманне тэхпашпарту. Хаджэнні па ўсіх бюракратычных інстанцыях таксама крадуць час у актывістаў. Адной з прычын крызісу французскага прафсаюзнага руху стала ўвязванне яго кадраў у мірыядзе бюракратычных парытэтных камісій, якія стварылі падзел на прадстаўнікоў і рэдкі слой нізоў. У гэтым заключаецца перашкода, апісаная яшчэ Крызі, Півэнам і Клоўардам, з якой сутыкаецца кожны сацыяльны рух. У такім выпадку рух альбо выкарыстоўвае выключна мабілізацыю, рызыкаўную стратэгію, якая можа надаць яму статус падбухторшчыка, да якога могуць быць ужыты карныя меры. Альбо ён спрабуе аб'яднаць мабілізацыю з іншымі мадэлямі падтрымкі сваёй праблемы на павестцы дня, але тады рызыкуе трапіць у палон да ўлады і СМІ. Гэтая дылема існуе, насамрэч, у тым выпадку, калі праблема ўжо набыла мінімум інстытуцыяналізацыі і ўжо існуе "сетка апэратараў", да якой можа звярнуцца рух. Гэта, разважаючы ад процілеглага, вымушаны выбар мабілізацыйнай тактыкі экалагічным рухам на працягу доўгага часу, калі не існавала ні адміністрацыі, якая б займалася вырашэннем праблем, ні спецыялізаваных журналістаў, ні нават моцнай структуры асацыяцый, мабілізаваных вакол пэўнай справы [Anderson, 1991].

Заканчэнне

Грамадзянскія рухі ўзнімаюць сацыяльныя праблемы і выклікаюць культурныя змены, абумоўліваюць развіццё калектыўнай салідарнасці альбо раскол унутры груп, якія згубілі іх аб'яднальны стрыжань, адначасова яны з'яўляюцца канстантай сацыяльнага жыцця і безупынна зменлівым феноменам. Пагэтаму сацыялогія сацыяльных рухаў ніколі не будзе завершаным праектам.

Гэты твор дасягнуў сваёй мэты, калі ў ім удалося паказаць складанасць працэсаў, мала сумяшчальных з простым і катэгарычным дыягназам, які часта суправаджае іх у свежых каментарыях, і адначасова падкрэсліць, што гэтая складанасць уласцівая ўсяму аналізу, які звяртаецца да даследаванняў і выпрацоўвае ўласны канцэптуальны інструментарый.

Першае выданне гэтай кнігі пабачыла свет у 1996 г. Тэарэтычныя рамкі падыходу “мабілізацыі рэсурсаў” складалі ў той момант апірышча для большасці прац. З таго часу сацыялогія сацыяльных рухаў не спазнала ніякай новай парадыгматычнай рэвалюцыі. Тым не менш яна ўзбагацілася дзякуючы таму, што паступова ўвяла ў поле сваіх даследаванняў пэўныя элементы, якія доўгі час заставаліся незасяянымі палеткамі. Мы імкнуліся паказаць, як у эпістэмалагічна кіруемым працэсе пашырэння і вынаходніцтва, які нельга цалкам кантраляваць, паўсталі новыя пытанні. У гэтым спісе фігуруе і палітычнае вымярэнне, і ўся палітра ўзаемазвязей з рознымі формамі ўключанасці, і апісальнае вымярэнне пратэстнай з'явы (дыскурсы, доказы, устаўленне паслядоўнасці, асвятленне з'явы ў прэсе). Гэтае пашырэнне было б немагчымым, незфектыўным, каб не змены ў сістэме апытання: этнаграфічны падыход, узнаўленне траекторый і эпізодаў жыцця, аналіз дыскурсаў, адкрыццё “чорнай скрыні” эмоцый робяць магчымымі назіранне і новае разуменне пытання. Было б празмернасцю сказаць, што кожны год з'яўляюцца сотні цудоўных прац па дадзенай тэматыцы. Нядаўняя актыўная ўключанасць дадзенага даследчага падыходу ў інтэлектуальны пошук, а таксама празмерны рост колькасці выдавецтваў, што выклікана распаўсюджваннем такой з'явы,

як акадэмічная кар'ера, і павялічэннем колькасці часопісаў і кніг, вядуць да стварэння процьмы паўторных, бессэнсоўных і надзвычай адцягнутых тэкстаў. Таму атрымліваецца, што ўраджай дае штогод хіба некалькі годных кніг альбо спецыяльных нумароў часопісаў (у *Бібліяграфіі* гэтыя кнігі пазначаныя зоркай *"**"), якія ўключаюць у свой змест зладжаныя даследаванні і ґрунтоўна тэарэтызаваныя інтэрпрэтацыі, разумныя тлумачэнні, уважлівы падыход да сутнасці рэальных узаемазалежнасцей і да сацыяльных макравызначальных чыннікаў. Гэтыя рэдкія працы пазбягаюць лёсу большай часткі іншых прац, якія толькі прадукуюць вядомыя ісціны сацыяльных навук і адрозніваюцца хіба няўстрыманасцю і асляпляльнасцю.

Тры фінальныя заўвагі адсылаюць нас да наступных разваг. Першая тычыцца змен дысцыплінарнага кшталту: раней сацыёлагі разглядалі амаль выключна развіцця краіны, пакідаючы спецыялістам-культуралагам права займацца краінамі трэцяга свету. Такія спецыялісты, як Баяр, Руа, Мартэн, Бэнані-Шрайбі, Баран і Фіэль у Францыі, Скот, Гутман, Бэйэт у англамоўным свеце, усё часцей сустракаюцца, дэбатуюць, абменьваюцца думкамі і канцэпцыямі. Такім чынам, сацыяльная навукa, пазбавіўшыся вузкай накіраванасці, сутыкнулася з новымі важнымі з'явамі. Аб'яднанне дысцыплін дазволіла супрацьпаставіць веды бязглуздзіцы, якая яшчэ часта сустракаецца ў сродках інфармацыі ў трактоўцы такіх сюжэтаў, як "ісламізм" альбо стаўленне народаў трэцяга свету да палітыкі.

Другая заўвага падкрэслівае, што разуменне сацыяльных рухаў ні ў якім разе не вядзе да неакрэсленага рэлятывізму, які ўспрымае іх як чыстыя з'явы інтэлектуальнай выдумкі, адарваныя ад іх рэальнага зместу. Для грамадзяніна, якога хвалюе, што рабіць і як рэагаваць на дзейнасць рухаў, якія ставяць пад сумненне прынцыпы сацыяльнай справядлівасці, пагражаюць універсалісцкім каштоўнасцям, узнятым і загартаваным у рэвалюцыях XVIII ст., зразумець сацыяльныя рухі, якія часам аб'ядноўваюць самых адрынутых супраць іх інтарэсаў, пазбегнуць перайначвання сэнсу справы і мэты іх змагання, можа стаць папярэдняй умовай эфектыўнага дзеяння.

Нарэшце, хоць сацыялогія і не выстаўляе добрых адзнак, яна можа, тым не менш, поўнасцю застаючыся на глебе фактаў, падкрэсліць некаторыя палітычныя азначэнні сучасных рухаў. У большасці краін трэцяга свету, у якіх не існуе ні працэдур, ні традыцый, уласцівых заходнім дэмакратыям, ні сацыяльна-эканамічных аб'ектыўных умоў, здольных надаць ім эфектыўнасць, звяртанне да рухаў застаецца стратэгічным элементам у дасягненні палітычных перамен. Змяненні, што

адбыліся ў такіх розных краінах, як Іран, Бразілія, Палесціна, Паўднёвая Карэя, увасабляюць дынаміку сацыяльных рухаў трэцяга свету, што былі апісаны ў вельмі агульных і неадназначных песімістычных працах заходніх аўтараў, якія праявілі энтузіязм і інтарэс да падобных рухаў. У паўночных краінах, ці яшчэ заходніх дэмакратыях, якія ўспрымаюцца як адзіная дэмакратычная мадэль, назіраецца тэндэнцыя інстытуцыяналізацыі сацыяльных рухаў. Колькасць сацыяльных рухаў пастаянна павялічваецца ў рытме крэшчэнда. Тахоплівае ўсё большае кола груп. На працягу таго часу, калі яны застаюцца пацыфісцкімі і праўляюць сябе ў легітымных формах, яны часта з'яўляюцца аб'ектам зычлівай памяркоўнасці грамадскай думкі і большага прызнання афіцыйнымі ўладамі. Не маючы магчымасці поўнацэнна праявіцца ў легітымнай форме, гэты працэс увасабляе для значных пластоў насельніцтва недавер да класічнай прадстаўнічай мадэлі, заснаванай на доўгатэрміновай перадачы ўлады выбраным кіраўнікам. Гэтая асаблівасць сацыяльных рухаў указвае таксама і на пэўныя абмежаванні, якія былі названы некаторымі аналітыкамі "*дэмакратыя і грамадскай думкі*", калі вывучэнне грамадскай думкі, роля мас-медыя і прыслухоўванне да публічнай думкі спарадзілі бесперапыннае ўмяшанне *vox populi*, увесь час улічваючы пры гэтым сацыяльныя чаканні людзей у прамежак між выбарамі. Акрамя таго што гэтыя ўяўленні спрабуюць прыняць да ведама змяненні дэмакратычнай мадэлі і могуць выклікаць урадавую рэфлексію, яны таксама з'яўляюцца формай прафесійнай ідэалогіі тых асоб (журналістаў, апытвальнікаў), сацыяльная роля якіх заключаецца ў чэрававяшчання грамадскай думкай. Дэбаты аб "*дэмакратыі грамадскай думкі*" вымагаюць разваг, годных гэтай назвы, якой з'яўляюцца "*грамадская думка*" і яе азначэнні [Gaxie, 1990]. Мяркуюцца, што сутнасць сацыяльных праблем, якія трывожаць асноўную частку насельніцтва, спосаб іх пастаноўкі і вырашэння з дапамогай публічнай палітыкі і сімвалічных актаў будуць успрыняты не як аб'ектыўна ўстойлівыя даныя, а як вынікі барацьбы і ўзаемазалежнасці розных сацыяльных сіл. Колькасць сацыяльных рухаў можа ўспрымацца як разгорнутая крытыка гэтай самай "*дэмакратыі грамадскай думкі*", калі яна ставіць пад сумненне ўладу, з дапамогай якой эксперты ўсіх гатункаў, пачынаючы з экспертаў-тлумачальнікаў грамадскай думкі, намерваюцца ўстанавіць законы ў пытаннях, якія закранаюць штодзённае жыццё, не прыслухоўваючыся пры гэтым да адказных груп і асоб, не ўлічваючы разнастайнасці інтарэсаў і спадзяванняў. Факт не быць пачутым, выслуханым і зразумелым, які спараджае большую частку сучасных рухаў, вымушае

нас паразважаць аб парадаксальным з'яднанні абвешчанага панавання "грамадскай думкі" і пачуцця пакінутасці, якое зведаваюць шматлікія носьбіты гэтай статыстычнай суверэннасці.

Жыццёвасць мабілізуючай логікі выступае, хоць і забыта-на, як разгорнутая крытыка палітычнага прафесійнага свету, часта аўтаномна не з-за засяроджанасці на сваіх таямнічых мэтах. Яна таксама раскрывае настойлівасць механізмаў палітычнага выключэння сітуацый, калі ні палітычнае прадстаўніцтва, ні неакарпаратысцкі гандаль, ні інфармацыйныя форумы не даюць групам быць пачутымі і выслуханымі, а праблемам – быць развязанымі. Такім чынам, аналіз сацыяльных рухаў з'яўляецца ўрадлівай глебай для разумення як новых чаканняў, так і расчараванняў, абумоўленых дэмакратычнай мадэллю.

Паказальнік імёнаў

- Абэль Рышар (Abel Richard) 123
Абэршаль Энтані (Oberschall Anthony) 67, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 92, 108, 130
Агрыкалянскі Эрык (Agrikoliansky Éric) 89
Агюлён Марыс (Agulhon Maurice) 34
Азуф Жак (Ozouf Jacques) 78
Айзінгер Пітэр (Eisinger Peter) 108
Андэрсан Элісан (Anderson Alison) 136
Арэнт Ганна (Arendt Hannah) 72
Аскуэт Дыдз'е (Hascoët Didier) 23
Агема Дзірк (Oegema Dirk) 124
Афэрле Мішэль (Offerlé Michel) 31, 32
- Бальдасар Марк (Baldassare Mark) 30
Бэнфард Робэрт (Benford Robert) 124, 125
Баран Давід (Baran David) 137
Барбо Жанін (Barbot Janine) 132
Баяр Жан-Франсуа (Bayard Jean-François) 43, 136
Блюмэр Хэрбэрт (Blumer Herbert) 18, 52, 53
Боск Чарльз (Bosk Charles) 27, 134
Бро Філіп (Braud Philippe) 104
Брубакёр Рожэр (Brubaker Roger) 97
Брунэто Патрык (Bruneteaux Patrick) 110
Бэкер Гэры (Becker Gary) 61
Бэл Даніел (Bell Daniel) 82, 83
Бенані-Шрайбі Мун'я (Bennani-Chraïbi Mounia) 136
Бержэр Сюзан (Berger Suzanne) 21
Бэрнштайн Мэры (Bernstein Mary) 102, 103
Бэроўз Сюзана (Barrows Suzanna) 47
Бая Азэф (Bayat Asef) 10
Будон Раймон (Boudon Raymond) 15, 62
Бурд'ё П'ер (Bourdieu Pierre) 88, 104, 105, 108, 123, 131
Б'юкенэн Джэймз (Buchanan James) 61
- Вальграйвэ Стэфан (Walgrave Stefaan) 26
Віслэр Дамінік (Wisler Dominique) 116
Вітэр Нэнсі (Whitter Nancy) 102
Вэбэр Макс (Weber Max) 28
Вэбэр Юджын (Weber Eugen) 22

142 Сацыялогія сацыяльных рухаў

Гаксі Даніель (Gaxie Daniel) 91, 93, 101
Гар Тэд (Gurr Ted) 53, 54, 55, 56, 57
Гаро Філіп (Garraud Philippe) 134
Гарыгу Ален (Garrigou Alain) 22
Гасфільд Джозэф (Gusfield Joseph) 64, 101, 133, 134
Гатман Мэт'ю (Gutmann Mathew) 136
Гідэнс Энтані (Giddens Anthony) 85
Гіны Марко (Guigni Marco) 116
Гітлін Тод (Gitlin Tod) 111, 128
Гофман Эрвін (Goffman Erving) 124
Грамшы Антоньё (Gramsci Antonio) 48
Гудвін Джэф (Goodwin Jeff) 131

Дабры Мішэль (Dobry Michel) 55, 112
Давэн Паскаль (Dauvin Pascal) 105
Дарнтан Рабэр (Darnton Robert) 13
Джаспер Джэймс (Jasper James) 130, 131
Джонстан Ханк (Johnston Hank) 126
Джэймсан Вільямс (Gamson Williams) 35, 60, 65, 125, 126
Джэймсан Джошуа (Gamson Joshua) 109, 124
Джэрн Крысцін (Gern Christine) 91
Дэля Порта Данатэла (Della Porta Donatella) 55, 110, 119
Д'юбар Клод (Dubar Claude) 97
Д'юбэ Франсуа (Dubet François) 81, 86
Д'юкло Наталі (Duclos Nathalie) 55
Д'юркейм Эміль (Durkheim Emile) 17

Ён Жак (Ion Jacques) 95, 96

Жафрэлё Крыстоф (Jafferlot Christophe) 35
Жуэм Філіп (Juhem Philippe) 24

Зальд Мэер (Zald Mayer) 65, 66, 67, 68, 69, 73, 109

Ібара Пэдра (Ibarra Pedro) 26
Інглехарт Рональд (Inglehart Ronald) 82

Калаваль Ані (Collovald Annie) 96
Каэн Жан (Cohen Jean) 89
Кергаа Даніель (Kergoat Danièle) 37, 102
Кіліян (Killian) 53
Кітчэльт Герберт (Kitschelt Herbert) 112, 113, 115
Клоўард Рычард (Cloward Richard) 33, 34, 134
Кляндэрманс Бэрт (Klandermans Bert) 79, 85, 122, 124
Крызі Ханспітэр (Kriesi Hanspeter) 36, 37, 38, 39, 79, 116, 119, 134
Крэт'е Ксаўе (Crettiez Xavier) 107
Купманс Руд (Koormans Ruud) 79
Кэк Маргрыт (Keck Margaret) 120

Ленін Уладзімір (Ленин Владимир) 48, 49
 Лембрух Гэрат (Lehmbruch Gehrart) 116
 Лефэбур П'ер (Lefébur Pierre) 120
 Лефэўр Сільвэн (Lefèvre Sylvain) 68
 Лё Бон Густаў (Le Bon Gustave) 46, 47, 49, 51, 53, 70
 Лё Гоф Жан-П'ер (Le Goff Jean-Pierre) 17
 Лё Руа Ляд'юры Эманюэль (Le Roy Ladurie Emmanuel) 15, 16
 Лякруа Бэрнар (Lacroix Bernard) 19
 Ланьо Эрык (Lagneau Éric) 120

Мадыльяні Андрэ (Modigliani André) 126
 МакАдам Даг (McAdam Doug) 69, 87, 89, 90, 91, 92, 100, 106, 107, 108, 109
 МакКарты Джон (McCarthy John) 65, 67, 68, 69, 73, 109
 Ман Патрыс (Mann Patrice) 15
 Маркс Карл (Marx Karl) 47, 48, 49, 50, 51, 57, 99, 123
 Марэр Сафі (Maurer Sophie) 98
 Мартэн Дэні-Канстан (Martin Denis-Constant) 125, 131
 Маскавічы Сэрж (Moscovici Serge) 43
 Мат'е Ліліян (Mathieu Lilian) 35
 Мбэмбэ Акіль (Mbembe Achille) 122
 Міхельс Робэрт (Michels Robert) 109
 Міхнік Адам (Michnik Adam) 122
 Мэер Дэвід (Meyer David) 109
 Мэлючы Альбэрто (Melucci Alberto) 79, 80, 83, 86, 87
 Мюлёр П'ер (Muller Pierre) 25

Нёвё Эрык (Neveu Érik) 130, 128
 Нок Дэвід (Knokke David) 60, 62

Ольсан Манкур (Olson Mancur) 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 75, 78, 87
 Оп Карл-Дытэр (Opp Karl-Ditier) 91
 Офэ Кляўс (Offe Klaus) 79

Палета Франчэска (Poletta Francesca) 131
 Пасерыні Луіза (Passerini Luisa) 92
 Півэн Франс (Piven Frances) 33, 34, 134
 Польсан Ронэль (Paulsen Ronelle) 92
 Пуліні Бэатрыс (Pouligny Béatrice) 119
 Пудаль Бэрнар (Poudal Bernard) 49
 Пэшу Сэсіль (Péchu Cécile) 15
 П'еру Эманюэль (Pierru Emmanuel) 98

Разанвалён П'ер (Rosanvallon Pierre) 29
 Ройтар Хэрбэрт (Reiter Herbert) 110
 Руа Аліўе (Roy Olivier) 136
 Рубін Джэры (Rubin Jerry) 128

144 Саццялогія сацыяльных рухаў

Рыу Бэнуа (Rioux Benoît) 24
Рычман Хорхэ (Riechmann Jorge) 79
Сам'е Ізабэль (Sommier Isabelle) 55, 87, 88
Сарат Джасцін (Sarat Justin) 121
Сёфэй Даніель (Cefaï Daniel) 125
Сікінк Кэтрын / Sikkink Kathryn 120
Сімеан Жаана (Siméant Johanna) 69, 105
Скокпол Сіда (Skocpol Theda) 101, 113
Скот Джэймз (Scott James) 43, 44, 45, 136
Смэлсэр Ніль (Smelser Neil) 52, 54, 56
Сноў Дэйвід (Snow David) 124, 125
Спану Каліёп (Spanou Caliope) 118
Стагэнборг С'юзан (Staggenborg Suzanne) 111
С'юзэл Грэхам (Sewell Graham) 42
Сэмэлэн Жак (Semelin Jacques) 44

Таквіль Аляксіс дэ (Tocqueville Alexis de) 51
Тард Габрыель (Tarde Gabriel) 47, 53
Тароў Сідні (Tarrow Sidney) 85, 106, 107, 108, 117
Томпсан Эдвард (Thompson Edward) 32, 77
Трайні Крыстоф (Traïni Christophe) 124
Тром Дэні (Trom Dany) 126
Тулябор Комі (Toulabor Comi) 43
Турэн Алэн (Touraine Alain) 19, 79, 81, 83, 85, 86
Тылі Чарльз (Tilly Charles) 21, 30, 32, 33, 62, 65, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 106, 109
Тэйлар Вэрта (Taylor Verta) 102
Тэрнэр (Turner) 53

Фіэль Аліўе (Fillieule Olivier) 15, 85, 110
Фрыдбэр Эрап (Friedberg Ehrart) 17
Флемінг Пітэр (Fleming Peter) 42
Фэрнандэс-Буэй Францыска (Fernandez-Beuy Francisco) 79

Хант Робэрт (Hunt Robert) 98, 125
Хілгартнэр Сцівэн (Hilgartner Stephen) 27, 134
Хірш Эрык (Hirsch Eric) 94
Хіршман Альбэрт (Hirschman Albert) 40, 41, 42, 45, 93

Чафі Ляйман (Chaffee Lyman) 58

Шампань Патрык (Champagne Patrick) 127, 129
Шмітэр Філіп (Schmitter Philip) 116

Эльгуэт Фанш (Elegoët Fanch) 63

Бібліографія

Agrikoliansky E. et Sommier I., *Radiographie du mouvement altermondialiste*, La Dispute, Paris, 2005.

Agulhon M., *La République au village*, Plon, Paris, 1970.

Anderson A., "Source Strategies and the Communication of Environmental Affairs", *Media Culture and Society*, 1991, 4, p. 459–476.

Baldassare M. (éd.), *The Los Angeles Riots, Lessons for the Urban Future*, Westview Press, Boulder, 1994.

Baran D., *Vivre la tyrannie et lui survivre. L'Irak en transition*, Mille et une nuits, Paris, 2004.

Barbot J., *Les Malades en mouvement. La médecine et la science à l'épreuve du sida*, Balland, Paris, 2002.

Barrows S., *Miroirs déformants*, Aubier, Paris, 1990.

* Bayard J-F., Mbembe A. et Toulabor C., *Le Politique par le bas en Afrique noire*, Paris, Karthala, 1992.

Bayat A., *Street Politics. Poor people's Movement in Iran*, Columbia University Press, New York, 1998.

Benford R. et Snow D., "Framing process and Social Movements. An overview and assesment", *Annual Review of Sociology*, vol. 26, 2000, p. 611–639.

Bennani-Chraïbi M. et Fillieule O. (dir.), *Résistance et protestation dans les sociétés musulmanes*, Presses de Sciences-Po, Paris, 2003.

Berger S., *Les Paysans contre la politique*, Le Seuil, Paris, 1975.

Bernstein Mary, "Celebration and suppression: The strategic uses of identity by lesbian and gay movement", *American Journal of Sociology*, vol. 103, 3, 1997, p. 531–565.

Blumer H., "Collective Behaviour", in Lee (éd.), *New Outline of the Principles of Sociology*, Barnes and Noble, New York, 1946.

Bourdieu P., *Le Sens pratique*, Minuit, Paris, 1980.

Bourdieu P., *Homo academicus*, Minuit, Paris, 1984.

* Bourdieu P., "Un acte désintéressé est-il possible ?", in *Raisons pratiques*, Seuil, Paris, 1994.

Braud P., "L'émotion en politique", Presses de Sciences-Po, Paris, 1996.

Bruneteaux P., *Maintenir l'ordre*, Presses de Sciences-Po, Paris, 1995.

* Brubaker R., "Au-delà de l'identité", *Actes de la Recherche en sciences sociales*, n134, 2001, p. 66-85.

Cefaï D., et Trom D. (dir.), *Les Formes de l'action collective*, EHESS Editions, Paris, 2001.

* Пра книгі, позначанняя * глядзі на с. 138.

Chaffee L., "Dramaturgical Politics: the Culture and Ritual of Demonstrations in Argentina", *Media Culture and Society*, 1993, 1, p. 113–135.

Champagne P., *Faire l'opinion*, Minuit, Paris, 1990.

Champagne P., "La construction médiatique des malaises sociaux", *Actes de la Recherche en sciences sociales*, 1991, n 90, p. 64–75.

Cohen J., "Strategy or Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements", *Social Research*, vol. 52, 4, 1985, p. 663–716.

* Collovald A., Lechien M.-H., Rozier S. et Willemez L., *L'Humanitaire ou le management des dévouements*, PUR, Rennes, 2002.

Crettiez X., *La Question corse*, Complexe, Bruxelles, 1999.

Dalton R. et Kuechler M., *Challenging the Political Order: New Social Movements in Western Democracies*, Polity Press, London, 1990.

Darnton R., *Le Grand Massacre des chats*, Laffont, Paris, 1985.

Dauvin P. et Siméant J., *Le Travail humanitaire*, Presses de Sciences-Po, Paris, 2002.

Della Porta D., "Il terrorismo di sinistra", *Il Mulino*, Bologne, 1990.

Della Porta D. et Kriesi H., «Movimenti sociali e globalizzazione», *Rivista Italiana di scienza Politica*, 1998 (3), p. 451–482.

Della Porta D. et Reiter H., «Da "polizia del governo" à "polizia dei cittadini"? La politiche dell'ordine pubblico in Italia», *Stato e Mercato*, n 48, 1996, p. 433–465.

Dobry M., *Sociologie des crises politiques*, Presses de Sciences-Po, Paris, 1986.

Dubar C., *La Socialisation*, Armand Colin, Paris, 1991.

Dubet F., *La Galère. Jeunes en détresse*, Fayard, Paris, 1987.

Duclos N., *Les Violences paysannes en Bretagne sous la 5 République*, Economica, Paris, 1998.

Eisinger P., "The Conditions of Protest Behaviour in American Cities", *American Political Science Review*, vol. 67, 1973, p. 11–28.

Elegoët F., *Révoltes paysannes en Bretagne*, Ed. du Léon, Plabennec, 1984.

Engels F., *La Guerre des paysans en Allemagne*, Ed. sociales, Paris, 1974.

Favre P., "Nécessaire mais non suffisante, la sociologie des effets pervers", *Revue française de science politique*, 1977, p. 1229–1271.

Favre P., *La Manifestation*, Presses de Sciences-Po, Paris, 1990.

Felstiner W., Abel R., Sarat A., *L'Emergence et la transformation des litiges: réaliser, reprocher, réclamer*, Politix, n 16, 1991, p. 41–54.

Fillieule O., *Stratégies de la rue*, Presses de Sciences-Po, Paris, 1996.

Fillieule O. et Péchu C., *Lutter ensemble, les théories de l'action collective*, L'Harmattan, Paris, 1993.

Fleming P. et Sewell G., "Looking for the good soldier Svejk. Alternative modalities of resistance in the contemporary workplace", *Sociology*, vol. 36 (4), 2002, p. 857–873.

Friedberg E., "Les quatre dimensions de l'action organisée", *Revue française de sociologie*, vol. 33, 1992, 4, p. 531–557.

* Gamson J., "Must identity movements self-destruct? A Queer dilemma", *Social Problems*, vol. 42 (3), 1995, p. 390–407.

Gamson W., *The Strategy of Social Protest*, Wadsworth Pub., Belmont, Cal, 1990.

Gamson W. et Modigliani A., "Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: a Constructionist Approach", *American Journal of Sociology*, 1989, p. 1–37.

Garraud W., *Talking Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, Mass, 1992.

Garraud P., "Politique nationale, élaboration de l'agenda", *l'Année sociologique*, vol. 40, 1990, p. 17–41.

Garrigou A., *Le Vote et la Vertu: comment les Français sont devenus électeurs*, Presses de Sciences-Po, Paris, 1992.

* Gaxie D., "Economie des partis et rétributions du militantisme", *Revue française de science politique*, 1977, p. 123–154.

Gaxie D., "Au-delà des apparences", *Actes de la Recherche en sciences sociales*, n 81–82, 1990, p. 97–112.

Geay B., "Espace social et "coordinations"; le mouvement des instituteurs de l'hiver 1987", *Actes de la Recherche en sciences sociales*, n 86–87, 1991, p. 2–24.

Gitlin T., *The Whole world is Watching Mass media in the making & un-making of the new left*, University of California Press, Berkeley, 1980.

Giugni M., "Federalismo e movimenti sociali", *Rivista Italiana di Scienza Politica*, 1, 1996, p. 147–170.

Goffman E., *Les Cadres de l'expérience*, Minuit, Paris, 1991.

Goodwin J., Jasper J. et Polletta F., *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*, University of Chicago Press, Chicago, 1997.

* Gurr T., *Why Men Rebel?*, Princeton University Press, Princeton, 1970.

Gusfield J., *Drinking-Driving and the Symbolic Order: the Culture of Public Problems*, University of Chicago, Chicago, 1981.

* Gusfield J., *Symbolic Crusade: Status Politics and the American Temperance Movement*, University of Illinois Press, Urbana, 1986.

Gutmann M. C., "Rituals of resistance: A critique of the theory of the everyday forms of resistance", *Latin American Perspectives*, 1977, vol. 20 (2), 1993, p. 74–92.

Hascoët D., *De la JAC à la politique*, Caligrammes, Quimper, 1992.

* Hilgartner S. et Bosk C., "The Rise and Fall of Social Problems", *American Journal of Sociology*, vol. 94, 1988, p. 53–78.

* Hirschman A., *Défection, prise de parole et loyauté*, Fayard, Paris, 1995.

Hirschman A., *Bonheur privé, action publique*, Fayard, Paris, 1983.

Hunt S. et Benford D., "Identity Talk", *Journal of Contemporary ethnography*, vol. 22, 4, 1994, p. 488–516.

Ibarra P., "Los movimientos por la solidaridad. Un Nuevo modelo de acción colectiva?", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, n 88, 1999, p. 233–258.

Inglehart R., *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Democracies*, Princeton University Press, Princeton, 1977.

Ion J., *La Fin des militants?*, Editions de l'Atelier, Paris, 1997.

Johnston H. et Klandermans B. (dir.), *Social Movement and Culture*, UCL Press, London, 1995.

Juhem P., "La participation des journalistes à l'émergence des mouvements sociaux. Le cas des SOS Racisme", *Réseaux*, n 98, 1999, p. 119-152.

Juhem P., "La légitimation de la cause humanitaire: un discours sans adversaires", *Mots*, n 65, 2001, p. 9-27.

Keck M. et Sikkink K., *Activists Beyond Borders*, Cornell University Press, Ithaca, 1998.

Kergoat D., Imbert F. et Le Doaré H., *Les Infirmières et leur coordination*, Lamarre, Paris, 1992.

Kitschelt H., "Political Opportunity Structure and Political Protests: Anti-nuclear Movements in Four Democracies", *British Journal of Political Science*, 1986, p. 57-85.

Klandermans B. et Oegema D., "Potentials, Networks, Motivations and Barriers Steps Toward Participation in Social Movements", *American Sociological Review*, vol. 52, 1987, p. 519-531.

Knokke D., "Incentives in Collective Action Organizations", *American Sociological Review*, vol. 53, 1988, p. 311-329.

Kriesi H., "Sviluppo organizzativo dei nuovi movimenti sociali e contesto politico", *Rivista italiana di scienza politica*, vol. 21, 1, 1993, p. 67-117.

Kriesi H., Koopmans R., Duyvendack J.-W. et Giugni M., *New Social Movements in Western Europe*, UCL, London, 1995.

Kriesi H. et Wisler D., "Social Movements and Direct Democracy in Switzerland", *European Journal of Political Research*, 1996, p. 19-40.

* Lacroix B., *L'Utopie communautaire*, PUF, Paris, 1981.

Lagneau E. et Lefébure P., "La spirale de Vilvorde. Un cas d'Européanisation des mouvements sociaux", *Cahiers du CEVIPOF*, n 22, 1999.

Le Bon G., *Psychologie des foules*, PUF, Paris, 1991.

Lefevre S., *Le Programme "Direct Dialogue" à Greenpeace France. Militance et Marketing*, DEA Science politique, Lille, 2003.

Le Goff J.-P., *Le Mythe de l'entreprise*, La Découverte, Paris, 1992.

Lénine V., *Que faire?*, Editions de Moscou, 1972.

Le Roy Ladurie E., *Le Carnaval de Romans*, Gallimard, Paris, 1979.

Mann P., *L'Action collective. Mobilisation et organisation des minorités actives*, A. Colin, Paris, 1991.

Martin D.-C., (dir.), *Sur la piste des OPNI*, Karthala, Paris, 2002.

Marx K., *Les Luites de classes en France 1848-1850*, Editions sociales, Paris, 1970.

Marx K., *Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte*, Editions sociales, Paris, 1969.

* Mathieu L., "Rapport au politique, dimensions cognitives et perspectives pragmatiques dans l'analyse des mouvements sociaux", *Revue française de science politique*, vol. 52 (1), 2002, p. 75-100.

Maurer S. et Pierru E., "Le mouvement de chômeurs de l'hiver 1997-1998. Retour sur un "miracle social" ", *Revue française de science politique*, vol.51 (3), 2001, p. 371-403.

* McAdam D., *Political Process and the Development of Black Insurgency (1930-1970)*, The University of Chicago, Chicago, 1982.

* McAdam D., *Freedom Summer*, Oxford University Press, Oxford, 1988.

McAdam D. et Paulsen R., "Specifying the Relationship Between Social Ties and Activism", *American Journal of Sociology*, vol. 99, 3, 1993, p. 640–667.

McAdam D., McCarthy J. et Zald M. (eds), *Comparative Perspectives on Social Movements*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

* McCarthy J. et Zald M., "Resource Mobilisation and Social Movements: a Partial Theory", *American Journal of Sociology*, vol. 82, 1977, p. 1212–1241.

Melluci A. *L'invenzione del presente. Movimenti sociali nelle società complesse*, Il Mulino, Bologne, 1982.

Meyer D. et Staggenborg S., "Movements, Counter-movements and the Structure of Political Opportunities", *American Journal of Sociology*, vol. 101, 1996, p. 1628–1660.

Michels R., *Les Partis politiques*, Flammarion, Paris, 1971.

* Morris A. et McClurg-Mueller C., *Frontiers in Social Movements Theory*, Yale University Press, New Haven, 1992.

Moscovici S., *Psychologie des minorités actives*, PUF, Paris, 1979.

Muller P., *Les Politiques publiques*, PUF, Paris, 1990.

Neveu E., *Une société de communication?*, Montchrestien, Paris, 1994.

Neveu E., *Sociologie du journalisme*, La Découverte, «Repères», Paris, 2004.

* Oberschall A., *Social Conflict and Social Movement*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1973.

* Oberschall A., *Social Movements: Ideologies, Interests and Identities*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1993.

* Offerlé M., *Sociologie des groupes d'intérêt*, Montchrestien, Paris, 1994.

Ollitrault S., "La double circularité de l'écologisme: entre science et militantisme", *Politix*, n 36, 1996.

* Olson M., *Logique de l'action collective*, PUF, Paris, 1978.

Opp K. D. et Gern C., "Dissident Groups, Personal Network and Spontaneous Cooperation: the East German Revolution of 1989", *American Sociological Review*, 1993, vol. 58, p. 659–680.

Passerni L., *Autoritratto di gruppo*, Guinti, Florence, 1988.

Piven F.F. et Cloward R., *Poor People's Movements*, Vintage Books, Random House, New York, 1979.

Poulin B., "Acteurs et enjeux d'un processus équivoque. La naissance d'une "internationale civil", *Critique internationale*, n 13, 2001, p. 163–176.

Pudal B., *Prendre parti*, Presses de Sciences-Po, Paris, 1989.

Reichmann J. et Fernandez-Buey J., *Redes que dan libertad. Introducción a los nuevos movimientos sociales*, Paidós, Barcelone, 1994.

Réseaux, *Médias et mouvements sociaux*, vol. 17, n 98, 1999.

* Rihoux B. et Walgrave S., "Le "mouvement blanc", 1969–1999. Tentative de caractérisation d'un mouvement social inédit", *UTINAM*, n 3, 2000, p. 75–104.

Rosavallon P., *La Crise de l'Etat-providence*, Seuil, Paris, 1981.

Roy O., *L'Echec de l'islam politique*, Seuil, Paris, 1992.

Schmitter P. et Lehmbruch G., *Patterns of corporatist policy-making*, Sage, London, 1992.

* Scott J., *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, 1985.

* Scott J., "Hidden transcripts. Domination and the arts of resistance", Yale University Press, 1990.

Semelin J., *Sans armes face à Hitler*, Payot, Paris, 1989.

Simean J., *La Cause des sans-papiers*, Presses de Sciences-Po, Paris, 1998.

Skocpol T., "Formation de l'Etat et politiques sociales aux Etats-Unis", *Actes de la Recherche en sciences sociales*, n 96-97, 1993, p. 21-37.

Skocpol T., *Protecting Soldiers and Mothers*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1994.

* Smelser N., *Theory of Collective behaviour*, Routledge and Kegan, London, 1962.

Snow D., Zurcher L. et Eklund-Elson S., «Social Networks and Social Movements: a Microstructural Approach to Differential Recruitment», *American Sociological Review*, vol. 45, 1980, p. 787-801.

Snow D., Rochford B., Worden S et Benford R., "Frame Alignment Process, Micromobilization and Movement Participation", *American Sociological Review*, vol. 51, 1986, p. 464-481.

Sommier I., *La Violence politique et son deuil. L'après-68 en France et en Italie*, Presses universitaires de Rennes, Rennes, 1998.

Spanou C., *Militants et fonctionnaires: l'administration et les nouveaux mouvements sociaux*, L'Harmattan, Paris, 1991.

Tarde G., *L'Opinion et la Foule*, PUF, Paris, 1989.

Tarrow S., *Democracy and Disorder: Protest and Politics in Italy 1965-1975*, Clarendon Press, Oxford, 1989.

Tarrow S., *Power in Movement*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Thompson E.P., *Customs in Common*, Penguin, Harmondsworth, 1993.

* Tilly C. *From Mobilization to Revolution*, Addison-Wesley, Reading, Mass, 1976.

Tilly C., *La France contestée de 1600 à nos jours*, Fayard, Paris, 1986.

* Touraine A., *La Voix et le Regard*, Seuil, Paris, 1978.

Touraine A., Hegedus S. et Wieviorka M., *La Prophétie antinucléaire*, Seuil, Paris, 1980.

Traini C., *Les Braconniers de la République*, PUF, Paris, 2003.

Turner R. et Killian L., *Collective Behaviour*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1957.

Weber E., *La fin des terroirs*, Fayard, Paris, 1983.

Навуковае выданне

Нёвё Эрык

Сацыялогія сацыяльных рухаў

Пераклад з французскай мовы
В. Іванова

Адказны за выпуск *Л.А. Малевіч*
Стыль-карэктар *А.В. Савіцкая*
Камп'ютэрная вёрстка *А.Э. Малевіча*
Дызайн вокладкі *А.Ф. Кісялёвай*

Выдавецтва
ЗАТ «Прапілеі»
г. Мінск, вул. Старавіленская, 131-17
ЛВ №02330/0548552 ад 26.06.2009 г.

Падпісана да друку 19.05.2010 г. Фармат 84х108¹/₃₂.
Папера афсетная. Ум. друк. арк. 7,98.